



This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

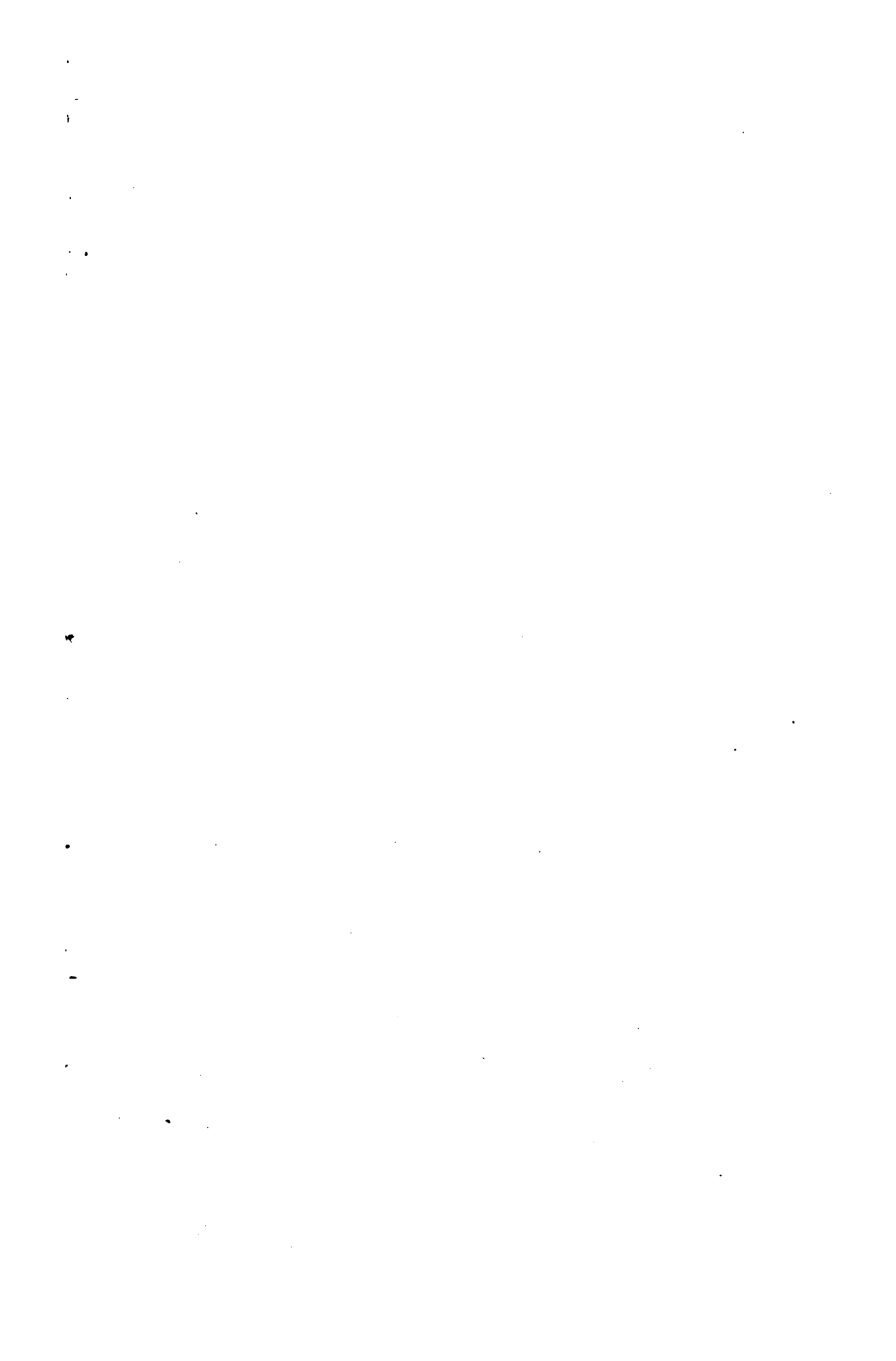
Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

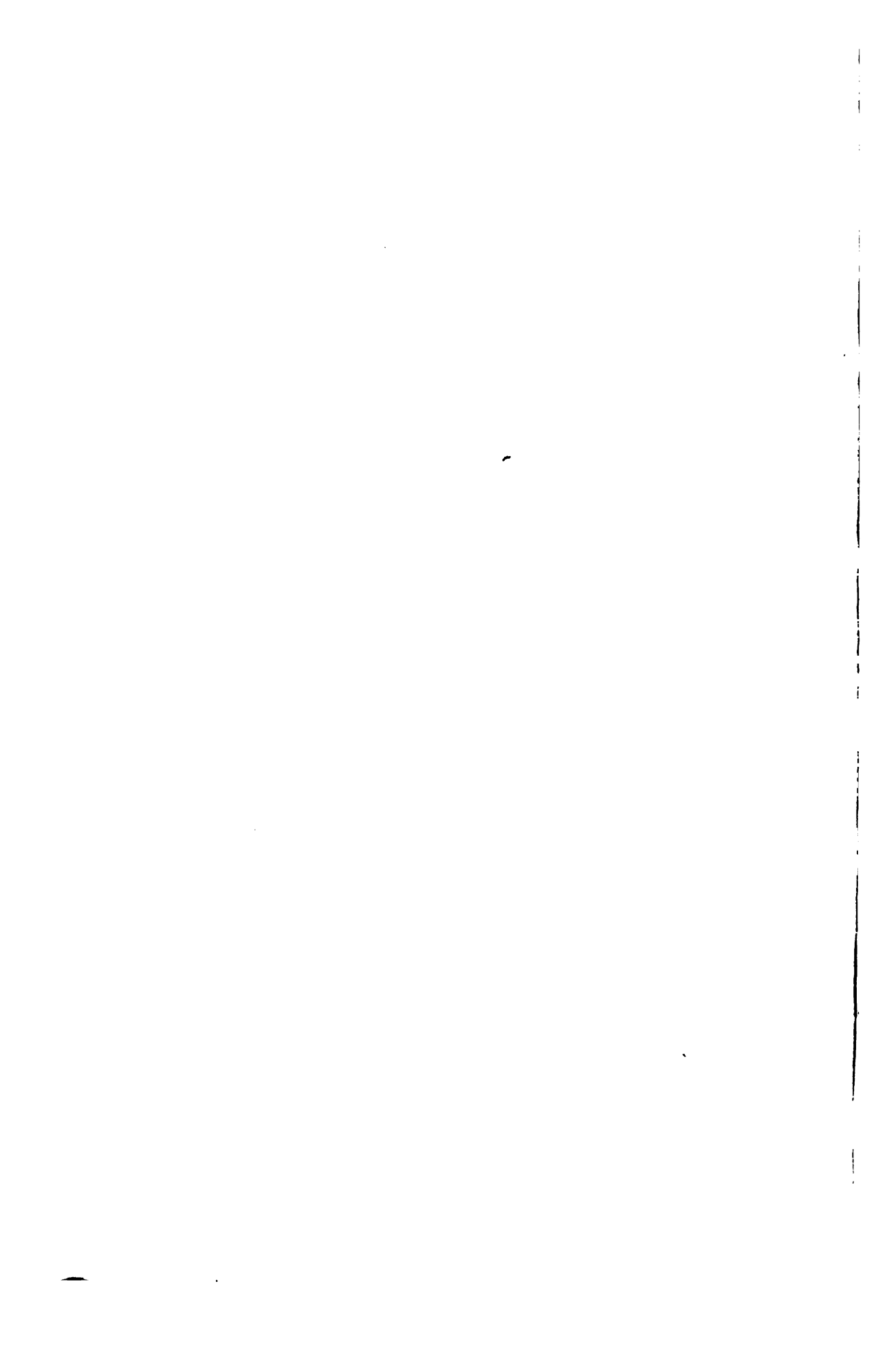
HARVARD COLLEGE LIBRARY

Bought with the income of
THE KELLER FUND

Bequeathed in Memory of
JASPER NEWTON KELLER
BETTY SCOTT HENSHAW KELLER
MARIAN MANDELL KELLER
RALPH HENSHAW KELLER
CARL TILDEN KELLER

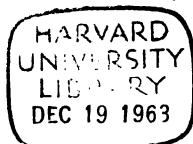






Slaw 400.100.50

✓



Keller

SLOVO K ČTENÁŘI.

Nemístné byloby meškati čtenáře širokou řečí u přístupu ke knize neveliké a jak v dostacích, tak i v nedostatcích svých snadně přehledné: jen o nahodilém jejím povstání a příčině nenadálého jí na světlo dání budiž mi dovoleno několik slov zde promluvit.

Po celý čas mého zacházení s vědami slovanskými, zvláště s jazykozpytem, s bolestí jsem pohřešoval příručné knížky hlaholské, co přistroje k nabytí důkladnější známosti hlaholského písemnictví a především co klíče k otevření hlaholských knih a rukopisův, již i od učenějších Slovanův bezděky téměř docela zanedbaných. Že potřebě této ani Pavla Solariče tréjazyčný Bukvář, ani Bartoloměje Kopitara Glagolita Clozianus nevyhoví, snadně uzná každý, kdokoli věc, o níž zde běží, nestranně uváží: onen proto, že hlaholici jen co nepatrný přivažek podává a mimo to již dávno vyprodán a v zapomenutí dán jest, tento, že, jakkoli jináče plný důmyslu a rozsáhlé učenosti, předce k jiným cílům směřuje a hlaholštinu bohužel jen v cyrillském předěnění poznati dává. Lítost má nad nedostatkem takového průvodce vzrostla nejvyš, když, nedlouho po vyjití Glagolity Clozova, od Viktora Grigoroviče a Porfyria Uspenského objeveny hlaholské památky v Macedonii a dřevní Bulharii, jimiž hluboké stáří hlaholice a důležitost hlaholské recensí pro slovanského jazykozpytce najednou světle před zřetel náš postaveny. K tomu přistoupila i jiná vnada mocně působivá, zvláště u mne, jehož mysl přirozeně vždy více k rozřešování zavilých a takorůzka zoufalých otázek na poli vlastně slovanském, nežli k zalétání do krajin cizích anebo do říše obraznosti se nese, totižto sám onen záhadný, tajemství plný, vždy ještě nevysvětlený vznik hlaholského písma.

Těmi příčinami pohnut jsa dal jsem se, pouze pro své poučení a spokojení, ještě pod večer a neohlédaje se na svou vzdálenost od vlasti hlaholštiny, v nové přehlédnutí celé otázky hlaholské. Domnívaje se, že chod mého vyšetřování a výsledky mnou na ten čas dosažené v příčinách a potřebách podobných i jiným milovníkům slovanštiny platně by posloužití mohly, odvážil jsem se vydati to, co mnou sebráno a probráno, na světlo. Pročež knížka tato skrovná a nebohatá k ničemuž jinému, leč k orientování na poli hlaholštiny, k zachutnání této a usnadnění samostatného v ní študování, jiným sloužití nemá a nemůže. Vyznám se, že bych milerád od vydání jí byl se zdržel,

kdybych sebe menší naději byl měl, že někdo jiný v tu takovou práci za těchto našich časův se dá. Než té naděje, nerci-li jistoty, neměl jsem.

Co se tkne dotčené záhady, totiž vzniku hlaholice, konečného jejího rozřešení ovšem ani můj spis nepřináší; a však, nemýlím-li se, krok k němu učiněn cíle nechýbný. Ostatně soudný čtenář snadně rozezná, co ode mne za skutečnou udalost, co pouze za podobnost a domněnku se vydává, a podle toho jedno i druhé ceniti bude. Mámť já za to, že vznik hlaholského písma nezůstane na věky v temnu a nejistotě, anobř že to, co nyní jest tušení, někdy bude vidění a vědění: ačkoli, aby to bez objevení nových, neznámých posud svědectví a památek se stalo, nemyslím.

Co se dotýče výboru čtení, nacházeje se opodál vlasti hlaholštiny a hojnějších sbírek jejích, spokojiti jsem se musel tím, co mi na ten čas bylo dostižné, a zvláště v oddílu světského písemnictví větší rozmanitosti dosáhnouti jsem nemohl: a však znatel běhův literatury nalezne nicméně i zde to i ono, čehožby jinde darmo hledal. Kýž nedostatečnost mé sbírky pobídne někoho z Jihoslovanův, jmenovitě Chorvatův a Dalmatův, sedícího bliže pramenův, aby se o vydání buď nějaké úplnější sbírky, buď aspoň některé větší a důležitější památky, s přidáním potřebných snímkův, opravdově zasadil!

Slovutní muži: Jan Brčić v Zadru, František Carrara ve Splitu, Viktor Grigorovič v Kazani, Michal Kastelic v Lublaně, Jan Kukuljevič Sakcinský v Záhřebě a František Miklošič ve Vidni přispěli znamenitě k dílu mému dodáním mi potřebných materiálův, z čehož jim upřímné díky vzdávám. Tolikéž i ctihodní majetníci zdejší císař. král. dvorské knihtiskárny neztížili sobě rozličným mým žádostem a potřebám v příčině tisku s povolnou ochotností vyhověti, tak že jim za to k obzvláštním díkům zavázán jsem. Kvetoucí ústav jejích ozdobil již a bohdá ještě ozdobí literaturu naši, nejen českou, ale vůbec slovanskou, nejedněmi překrásnými tisky, hodnými uznalosti naší, tím více, čím u nás jináče posud řídkší jsou.

Věren jsa přesvědčení svému, všeliké zádrhle skratkův z hlaholského textu naprosto jsem zamezil a nad správností tisku podle možnosti bděl, což oboje, pro povahu jazyka, pravopisu, písmen, blanky a černidla vydaných mnou kusův, nebylo bez obtíže. Nemnohé dostavky a opravy buďtež vlídné šetrnosti laskavého čtenáře poručeny.

V Praze, dne 16 Února 1853.

PAVEL JOSEF ŠAFAŘÍK.

OBSAH.

ÚVOD.

Slovo živé, slovo psané (č. 1).....	Str. III
Počátek a rozdíl písma u Slovanův (č. 2. 3).....	IV
Písmo hlaholské a posavadní domněnky o původu jeho (č. 4—8).....	—
Doby čili okresy hlaholštiny (č. 9—12)	IV
Výčet hlaholských památek bulharské doby (č. 13. 14).....	VII
Sledy hlaholice v cyrill. a cyrillice v hlaholských rukopisech (č. 15. 16)	XIII
Vyšetřování počátku hlaholice v Bulhařích a Chorvatsku (č. 17—22)	XIV
Domněnka Sreznevského, Palauzova a Grigoroviče o původu hlaholice (č. 23).....	XXII
Jména hlaholského písma (č. 24).....	XXV
Zvláštnosti pravopisu a jazyka hlaholských rukopisův (č. 25)	XXVI
Rozdíl recensí textu v rukopisech hlaholských a cyrillických (č. 26—34)	XXVIII
Sledy hlaholice v Rusku (č. 35)	XLII
Bližší ohlédání běhův chorvatské hlaholice (č. 36. 37)	XLIII
Výčet hlaholských památek chorvatské doby (č. 38)	LI
Jména v historii hlaholského písemnictví proslulejších mužův (č. 39)	LIV
Pramenové a pomocní spisové (č. 40).....	LV
PŘÍMĚNEK I. Řecká legenda o sv. Klimentovi	LVII
PŘÍMĚNEK II. Věk Bohomilův a kolébka Patarentův.....	LX

RYS PÍSEMNICE.

§. 1. Měty, řezky, črty.....	Str. 3
§. 2. Latinka, cyrillice, hlaholice.....	—
§. 3. Písemnické názvy.....	4
§. 4. Různá jména hlaholice.....	—
§. 5. Doby hlaholštiny.....	5
§. 6. Upravení nové tiskací hlaholice	—
§. 7. Přehledná tabulka hlaholského písma.....	6
§. 8. Počet a posloupnost písmen.....	7
§. 9. Jména hlaholských písmen	—
§. 10. Tvar čili podoba písmen.....	12
§. 11. Platnost a vyslovení písmen	18
§. 12. Nadřádkové a rozlišovací znaky.....	24
§. 13. Hodnota číselná.....	25
§. 14. Skracování	26
§. 15. Zvláštnosti chorvatské hlaholice.....	30
§. 16. Soustavný přehled písmen.....	32

VÝBOR ČTENÍ.

PŘEDCHOZÍ CVIČENÍ.....	37
VYŇATKY Z RUKOPISŮV A STAROTISKŮV	43

I. OKRES BULHARSKÝ.

1. Z evangelistáře Assemani'ova v bibl. Vatikanské	43
2. Ze čtveroevangelia V. Grigoroviče v Kazani.....	47
3. Zlomek čtveroevangelia u A. Mihanoviče v Cařihradě	50
4. Z rukopisu hraběte P. Cloza v Tridentu.....	52
5. Hlaholské vstavky praxapostoláře Ochridského u V. Grigoroviče.....	54

II. OKRES CHORVATSKÝ.

A. PÍSEMNICTVÍ DUCHOVNÍ.

1. Zlomek homiliáře b. vr. na pergameně v bibl. Lublanské.....	55
2. Zlomek kostelního zpěvu b. vr. na pergameně v Zadru	57

3. Zlomek misálu b. vr. na pergameně v Záhřebě	Str. 57
4. Zlomek legendy o sv. Thekle b. vr. na pergameně v Záhřebě.....	» 58
5. Zlomek řeči na štěti sv. Jana Křestitele b. vr. na perg. v bibl. Lublanské	» 61
6. Zlomek knihy bohoslužebné b. vr. na perg. v Zadru.....	» 63
7. Zlomek žaltáře b. vr. na pergameně v Zadru.....	» 64
8. Z breviáře na pergameně XIV století v bibl. Pařížské.....	» 65
9. Z breviáře na pergameně l. 1359 v bibl. kníž. Lobkovice v Praze.....	» —
10. Z misálu na pergameně l. 1368 v cis. dvor. bibl. ve Vídni.....	» 69
11. Zlomek misálu na pergameně b. vr. v Praze.....	» 71
12. Z evangelistáře Řemešského na pergameně l. 1395	» 72
13. Zlomek žaltáře čili breviáře na perg. b. vr. v bibl. musejní v Praze	» 74
14. Zlomek breviáře na perg. b. vr. v bibl. Lublanské	» 75
15. Z misálu na perg. b. vr. (z konce XIV stol.) v Záhřebě.....	» 76
16. Zlomek misálu na perg. b. vr. v Zadru	» 77
17. Z řehol sv. Benedikta z kl. Rogovského na perg. m. 1369–1400 v Záhřebě	» —
18. Z breviáře na pergameně l. 1444 v Záhřebě.....	» 78
19. Z misálu tištěného bez místa (v Benátkách) l. 1483 ve fol.	» —
20. Z misálu na perg. l. 1487 ve Vrbníku na ostrově Krku.....	» 83
21. Z misálu Benátského l. 1528	» 84

B. PÍSEMNICTVÍ SVĚTSKÉ.

1. Okázka zákona Vinodolského l. 1280, z rp. XVI století v Záhřebě...	» 92
2. Hrabě Štěpán odpouští klášteru sv. Spasitele své důchody z vinohradův Bašfanských. L. 1381, 9 Srpna.....	» 94
3. Tomáš a Butko hrabata Krbavská tvrdí mír mezi Dujmem Mničevicem a Netrmcem. L. 1393, 15 Srpna.....	» —
4. Setník Ivanov daruje kl. s. Mikulášce pozemnost v Bašce. L. 1413, 11 Dubna	» 95
5. Zela manž. Kabloviče daruje kl. sv. Spasitele pozemnost v Bašce. L. 1414	» —
6. Ivan Kušević farář Bašský daruje klášť. sv. Spasitele pozemnost v Bašce. L. 1420, 1 Máje.....	» 96
7. Živan Bucifalić směňuje svůj vinohrad Zadrevenský s klášť. sv. Marie v Crikvenici za jiný. L. 1422, měsíce Listopadu.....	» 97
8. Mikula Frankapan hrabě Krcký dopouští klášť. sv. Marie stavěti pílu. L. 1430, 16 Června.....	» 98
9. Žigmunt hrabě Frankapan daruje klášteru sv. Heleny v Seni mlyníště. L. 1444, 11 Srpna.....	» —
10. Dujem hr. Frankapan svobodí kl. sv. Heleny od melného. L. 1445, 8 List.	» 99
11. Filip převor kl. sv. Marie přijímá Štěpána Dokšina v bratrství řádu. L. 1447, měs. Března.....	» —
12. Závět Tomáše Matešiče kaplana Uglanského. L. 1466, 22 Dubna....	» 100

Z vyčtených kusův dodány mi buď v originálech, buď v snímcích, buď i v prepisech od F. Miklošiče I. 1 (čtení první a druhé); od V. Grigoroviče I. 2 (čtení druhé a třetí) a 5, od M. Kastelice II. A. 1. 5 a 14; od J. Brčiće II. A. 2. 6. 7. 16. 20. a B. 12; od J. Kukuljeviće Sakcinského II. A. 3. 4. 6. 7. 15. 17. 18. B. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10 a 11; od F. Carrary II. A. 19.

Odjinud vážené kusy, vyhradě originály v Praze jsoucí, jsou tyto: z Kopitarova Glag. Cloz. I. 1 čtení třetí, I. 4 a II. A. 10 čtení druhé; ze Silvestrovy Paléogr. univ. I. 1 čtení čtvrté, II. A. 8 a II. A. 10 čtení první a třetí; z Téhož vyd. Ev. Řemeš. (Par. 1843) II. A. 12; z Izv. rus. ak. (S. Pet. 1852) I. 2 čtení první; z časop. Kola (1843. kn. III.) II. B. 1.

Do hlaholice mnou přejaty z cyrillice I. 1 čtení první a druhé, I. 2 čtení první, I. 3. 4; z latinky II. B. 1. Listiny a závět jsou originály, a sice 8 a 12 na papíře, ostatní na pergameně.

UKAZATEL BIBLICKÝCH TEXTŮV.

<p>GEN. I, 1—31. II. 1—2..... Str. 78 — VI, 5—22..... » 71 — VII, 1—6. 10—13. 16—21. 24 » — EXOD. II, 8—11. 15—18.... » 63 PSALM. VIII..... » 65 — XIV..... » 66 — XVIII..... » — — XLIX..... » — — LXVIII, 1—19 » 65 — LXXXIX..... » 67 — XCVI..... » 68 — CIII..... » 74 — CXII » 68 — CXIV..... » 75 — CXXXVIII..... » 68 — CXXXIX, 1—6, 11—14 » 64 PROVERB. VIII, 22—35..... » 73 ECCLI. (SIRAC.) XV, 1—6 » 91 ISAL. I, 1—6..... » 78 JEREM. I, 4—10..... » 82 — XVII, 5—10..... » 92 EZECH. XXXIV, 11—16..... » — DAN. XIII, 1—62..... » 80 JON. III, 1—3..... » 58 MATTH. V, 23—48..... » 50 — VI, 1—16 » — — XIII, 24—30..... » 84 — XX, 1—16..... » — — XXI, 33—46..... » 85 MARC. IV, 3—9..... » 47 — VIII, 1—9 » 86 — X, 25—31..... » 72 LUC. VI, 36—42..... » 86</p>	<p>LUC. XV, 11—32..... Str. 87 — XVII, 11—19..... » 69 — XXI, 25—33..... » 87 — XXIV, 13—35..... » 69 JO. I, 1—28..... » 43. — I, 35—52..... » 44 — II, 1—11..... » 88 — IV, 5—43..... » 45 — VIII, 46—59..... » 57 — IX, 1—4..... » 46 — X, 1—16 » 82 — XI, 1—45..... » 47 — XIX, 10—28..... » 49 — XIX, 38—42..... » 47 — XX, 11—18..... » 76 — XXI, 19—24..... » 88 ACT. XVII, 4—7..... » 54 ROM. XII, 6—16..... » 89 — XIII, 11—14..... » — I COR. XIII, 1—13..... » 83 GALAT. III, 16—22..... » 70 EPHES. IV, 11—13..... » 54 — V, 1—9..... » 89 COLOSS. III, 12—17..... » 90 I THESSAL. IV, 1—7..... » 77 HEBR. I, 1—12..... » 90 I PETR. II, 11—19..... » 83 I JO. III, 13—20..... » 90 — IV, 8—21..... » 91 — V, 4—10..... » 76 JO. APOC. II, 1—10..... » 75 — — XII, 7—12..... » 73 — — XXI, 2—5..... » —</p>
---	--

DOSTAVKY A OPRAVY.

Str. 20 ř. 33. Dne 12 Ledna t. r. obdržel jsem od J. Kukuljeviće Sackinského trojitý přepis náhrobního nápisu, nalezeného od něho v starém opatském chrámě sv. Lucie u Nové Bašky na ostrově Krku, t. od něho, jednoho Krckého klerika a majora M. Sabljara. Rozebrání a vyložení písma posud ani učeným Chorvatům ani mně se nepodařilo. Jsou tam písmena očitě hlaholským podobná, a však i nehlaholská. Není-li to tajnopis (cryptographia), mohlo by býti nějaké starší písmo, onen pohřešovaný základ hlaholice. (Pomněme na nedávno objevené lycké a nejnověji cyprické písmo.)

Str. XXVII ř. 30. Ke slovům hlaholštině vlastním z našeho výboru čtení přičísti lze, mimo jiné: PABEBA , pugillus, místo PABEBA , ill. pregršt, čes. přehršt (str. 62 ř. 28); PABEBA , σμήματα , Ostroz. cmkmenie , oprav. mimo (str. 80 ř. 27); PABEBA , ἀγριουγκίση , myrica sylvestris (str. 92 ř. 8) a j. Vyšetření domova těchto a podobných slov velezádstivo.

Str. XXXVII ř. 24. Barvu latinství nese na sobě též užívání tenkých *k, p, t* místo dyšných *ch, ph, th*, np. ve jménech a slovích Kr'st, kr'sténin, paska, Pilip, parisěj, Toma atd. Zapuzení dyšných a nahrazení jich tenkými jest vlastnost romanských, z latiny posých jazykův. (Viz *Diez* Gr. I. 186. 191. 222). Vplyv latiny prozrazuje i překlad: PABEBA , *rec. vno prono*, *vulg. sub prino* (str. 82 ř. 9). Na oce jest, že překladatel měl na mysli: sub pruno. V Ostroz. подъ yesimnoju .

Str. XLVII ř. 29. V Istrii a Chorvatech dosahala hlaholština až do Buseta (Pinguente) a odtud napořád za Kupu, Sávu, Drávu do Mury a Mezimuří. V provincialných Chorvatech písemné památky do konce XVI stol. větším dílem hlaholské, nejhojněji v okolí hradu Ozlje nad Kupou, u Draganić, Krašić, Turovopole a Samobora s oné strany a v Remetách i Záhřebu s této strany Sávy, v Čakovci a Nedelišti v Mezimuří, poskrovnu též u Kisega a V. Kanize. Z dějin reformace a Valvasora vědomo, že v XVI stol. hlaholice i v části Krajny byla známa. V Chorvatech není starého rodu, aby aspoň jedné hlaholské památky v písemnostech svých nechránil: v samých Uhrích u nejedných rodův je najdeš, np. u Festetičův, Šomšičův, Batjáníův, Keglevičův, Nádaždiův a j.

Str. XLVIII ř. 3 a XLIX ř. 8. Ložin jest vlastně město na ostrově Osoru, nikoli ostrov. Ostatně rozdíl psání Ložin a Lošin, Crès a Čes, Splēt a Split u samých Illyrův se nachází.

Str. 6 ř. 5. Místo *přehlední* lépe *přehledný*, a tak i na některých jiných místech přídavná *-ní* v *-ný* by změněna býti měla. Za posledních částův zde v Praze nezvučná, neohebná a nespřezná forma *-ní*, proti ústrojí všech slovanských jazykův, i samého českého, navzdor lepší zvyklosti lidu, navzdor správnějším vzorům starých spisovatelův a mimo slušnost i potřebu, tak se rozpajedila, že formu *-ný* naprosto vykořeniti hrozí. Není tedy divu, že (jakž dí přísloví), chodě okolo močidla, ani já nádchy jsem neušel.

Str. 21 ř. 1. Místo *a, o, u* má státi *a, u, o*, jakž z toho, co neprostředně následuje, patrno.

Str. 22 ř. 5 a 6. Tomu, co zde o es místo er řečeno, na odpor stojí v prvních dvou čteních z ev. Vatik. na str. 43—46 často es místo er . K vysvětlení toho podotknouti musím, jedno, že tehdaž, když to prvotně psáno, ještě všechny kusy výboru čtení v mých rukou nebyly, druhé, že oboje to čtení tištěno dle *cyrillského* přepisu, v němž snad rozdíl ten někdy přehlídnut. Ve čtvrtém čtení, dle Silvestrova snímku, es jen jednou se naskývá.

Ostatní méně škodné omýly tisku bedlivý čtenář snadně sobě napraví.

Ú V O D.



Ú V O D.

Quis sonos vocis, qui infiniti videbantur,
paucis literarum notis terminavit?

CICERO.

1. Jestliže *jazyk* jest vtělování se myšlének a tak rodiště i samodílna ducha, jakž o tom, po zdravém uvážení, pochybovati nemůžeme; zajisté oba způsobové jeho jevení se, totižto jak *slovo živé*, tak i *slovo psané*, jsou rovně důstojní předmětové zvědavosti lidské, rovně hodní snahy a potu přemyslivého zpytatele. Anobrž, obrátíme-li zření pouze k rozsáhlosti a trvalosti působení, snadno se přesvědčíme, že psané slovo jest dovršení živého, a že jím teprvé duch člověčí v té straně přírodu přemohl a průkaz svého vyššího pojití spečetil. Živé slovo víže duchovně jen hrstku lidí v přítomnosti času a blízkosti prostoru: psané slovo, zbořivši mezidí časů a prostorů, spojuje duchy lidstva všech pásem země, duchy minulosti s duchy přítomnosti a budoucnosti, v jednu obecnost. Psaným slovem dotekl se duch Homerův ducha Kuniče, Platonův Ficinu, Davidův Djordjiče a Kochanovského; psaným slovem obcuje duchovně Bengalec s Britanem, Hamburčan s Vídeňákem, Moskvan s Pražanem. Teprvé přejitím národu od živého slova ku psanému ustavuje, čistí, sceluje a zvěčňuje se duchovní jeho život, zrače a přelivaje se v *slovesných památkách* od pokolení do pokolení. Co za tou čarou nazad leží, to všecko splývá, podobně oblakům na obloze, v pohybnou směs mlhavých bají a snův, bez pevného dna, bez jistých a neklamných rozměrův. Bez psaného slova jsou všecky, jakkoli vellepé a hojné, *hmotné památky* předkův němé mrtvolky, slušné předměty vážnosti a semeníště citův, a však bez klíče ku poslední bráně, za níž tajemství ducha ukryto. — Tím to jest, že každý vzdělaný národ zření své nepřestále obrací nazpět k onomu osudnému rozhraní dvou podstatně rozdílných okresův života svého, okresu živého slova s jeho pošmournými sny, vidmy a přeludy, a okresu psaného slova s jeho jasnými, stálými obrazy vospělého, sobě povědomě činného ducha. Tamť i my zraky své upřeme.

2. Známost jest, že Slované, od času svého na víru křesťanskou obrácení, trojího rozdílného písma užívali a do dnes užívají: *latinského*, pojmovc v to i povstalou z něho frakturu, *cyrillského* a *hlaholského*. Užívání řeckého písma bez proměny a příměsi, jakéž dle svědectví bulharského mnicha Chrabra v prvotní době u Slovanův v Řecku osedlých místo mělo, příkladův žádných nestává; novější pak odívání bulharštiny do řeckého písma u bulharských kupcův i v samém Bulharsku velmi jest obmezené a v tisku ledva jednou nebo dvakrát pokušené.

3. Počátky uvozování *latinského* písma mezi Slovany, kryjící se v šeru prvotní doby křesťanství u Slovanův, pouštím zde naschvál s oka, aniž o vzniku a rozšíření *cyrillského* písma, jakožto o věci v celosti již dosti prošetřené a známé, z oumysla řeč činiti míním. Snaha má obrácena bude na ten čas jedině k vyjasnění, pokud známost a síla stačí, počátkův hlaholského písemnictví, jakožto věci ještě vždy zatmělé, a však rok po roce nového světla nabývající.

4. Až do roku 1830 a vlastně až do roku 1836, v němž dílo B. Kopítara „Glagolita Clozianus“ na světlo vyšlo, bylat učenému světu jedině ona slovesnost hlaholská známa, jejíž vlast a pole jest dřevní Chorvatsko ve smyslu Konstantina Porfyrogenety, totiž částka dnešní Istrie, celé Přímoří (Litorale), částka Chorvatska a Dalmatie do řeky Neretvy s ostrovy příležitými, a jejíž písemné památky určitého vročení (datum), dle svědectví historie, XIII století nazad nepřesahovaly, ačkoli národní podání vynalezení abecedy samé sv. Jeronymovi připisovalo a tím i počátek hlaholského písemnictví od tohoto svatého Otce odvozovalo.

5. Nezastavujíce se při tom, což od starších učených, domácích i cizích, jako Levakoviče, Pastriče, Friše, Kohla, Caramana, Assemani'a, Grubišiče, Soviče, Voigta, Duricha, Dobnera, Antona, Linharda, Solariče a jiných, o původu a starobylosti hlaholštiny čili o pojiti jí buď od sv. Jeronyma, buď ještě z vyšší pradoby věfeno, tvrzeno a učeno bylo, jakožto při věci více na dověře v podání a na domněnkách, nežli na výsledcích kritického zpytování založené, obrátíme pozornost pouze na výroky dvou novějších popředníkův slovanské jazykovědy a historie, kteříž s rozsáhlou učeností a kritickým duchem předmět ten probrali, totiž Josefa Dobrovského a Bartoloměje Kopítara.

6. Až do druhé čtvrti tohoto století nejstarší známá památka hlaholského písemnictví byla žaltář, přepsaný od klerika čili duchovního Mikuláše léta 1222 na ostrově Rabu v Dalmatii ze starého žaltáře,

psaného prý za posledního arcibiskupa Solinského Theodora, půjčený l. 1634 od bosenského biskupa Jana Tomka Marnaviče papežskému komisaři v Záhřebě, biskupu Smederevskému a naposledy arcibiskupu Ancyrskému, Rafaelovi Levakovičovi, a později někde zapadlý. Povážlivý Dobrovský, podrobiv jak svědectví tohoto podpisu, tak i výklady jeho od Caramana, Assemani'a a jiných, přísnému soudu, a přehléd na novo celou řadu starších i pozdějších písemných památek hlaholštiny i historických svědectví o ní, na tom se naposledy ustavil, že podání hlaholitův o původu a starobylosti hlaholštiny veskrz a veskrz nedůvodné jest, a vznik tohoto písma že teprvé v XII nebo XIII století hledati se musí. Kněží chorvatští a dalmatští bohoslužby slovanské, od duchovenstva latinského pro cyrillštinu nenáviděné a na krajinských církevních sněmích l. 925 a 1059 přísně zamezované, třeba se ztrátou starého písma zachovati sobě hledíce, vymysleli prý sami, s použitím rozličných abeced, novou tu hlaholskou abecedu, a připsavše ji sv. Jeronymovi, vymohli sobě l. 1248 na papeži Innocentiovi IV povolení mše slovanské. Mikuláš Rabský, snad sám první strážce těch písmen, přepsal prý svůj žaltář z cyrillštiny.

7. Výrok Dobrovského nabyl brzo, navzdor některým pochybnostem Dobnera a Duricha o pravosti jeho, všeobecné platnosti nejen u domácích, ale i u zahraničných učených. Později Kopitar, kterýž předtím i sám cele a bez obalu Dobrovskému v té věci přisvědčoval (na př. v úvodu ku grammatice slovinské str. XXIV, v posudku Dobrovského grammatiky staroslovanské Jahrb. der Liter. 1822 d. XVII a jinde), dostav léta 1830 od hraběte Parida Cloza z Tridentu zlomky velmi starého rukopisu hlaholského a ohlédav pilněji povahu jejich i vzav v úvahu některé jiné okolnosti, jako vyskytání se hlaholských písmen v jednom latinském a několika cyrillských rukopisech, vesměs starších než z XIII století, položil proti učení Dobrovského tuhý odpor, snaže se dokázati, že hlaholština není plod XII nebo XIII století, ani výmyslek a podmítka chorvatsko-dalmatských kněží, v čemž mu bez rozpaku každý nepodjatý soudce za pravdu dal, anobrž že jest aspoň stejného věku a původu s cyrillštinou, ač není-li, což podobněji, starší, což se některým jiným, a mezi nimi i mně, z podaných důkazův dosti jasně a jistě vysvítati nezdálo. Hlaholština prý buď již byla před Cyrilem, a tento z ní jenom dvanáct znakův k doplnění pohodlnější sobě řečtiny podržel, buď od Cyrilla a Methodia vymyšlena, a však pro pohodlí jen z částky do řečtiny vnešena jest, anof sami Slované

sobě dlouhý čas v oné více nežli v této libovali, až konečně, za rozdvojením církve západní a východní, cyrilština převahu vzala. (Prolegomena historica N. 40. 42. Glagol. Cloz. X—XI. Hesych. discip. 39. 40.)

8. První částka Kopítarova učení, totiž že hlaholština mnohem starší, než Dobrovský za to měl, nabyla cestováním V. Grigoroviče, profesora Kazanského (1844—1845), a archimandry Porfyria Uspenského (1845—1846) po Turecku, a objevením některých důležitých památek hlaholských dokonalého potvrzení, druhá, totiž domněnka o vzniku a zárodku písmen, ještě i teď na nejistotě zavěšena jest a od budoucnosti konečného svého šťastného a spravedlivého rozeznání očekává.

9. Podlé toho, co posavad o písemných památkách hlaholštiny s jistotou víme, pojmuje v to i nejmenší nás došlé zbytky, dvoji dobu při ní rozeznati musíme, totiž *starší*, až do konce XII století dolů sahající, a *novější*, s XIII stoletím se počínající. Tyto dvě doby různí se od sebe veskrz a dokonce trojnásob: *věkem, polem a povahou písma.*

10. O *věku* řečeno: zde přidáme jen tolik, že nejstarší nás skutečně došlé a jisté vročení nesoucí památky druhé doby jsou teprve ze XIV století, poněvadž o žaltáři Rabském 1222 nyní, bohužel, kde by byl, a zdalíž ke zmaření nepřišel, nic se neví, a nedatovaných zlomkův věk, pro nedospělost hlaholské paleografie, na ten čas ještě zevrub určen býti nemůže.

11. O *poli* podotkneme, že větší díl památek první doby, totižto vyjma dvě nebo tři v cizině nejistého domova a rodiště, dle místa buď psání buď nalezení padají do Macedonie a měst příležitých (kláštery Athonské, Ochrid, Bojana, sv. Jan Rylský, i Assemaniovo evangelium psáno v Macedonii), a naproti tomu všechny památky druhé doby do Chorvat, ve smyslu Konstantina Porfyrogenety a dle hořejšího našeho vymezení (srv. č. 4).

12. O *písmě* předešleme, že písmena první doby liší se od písmen druhé doby jednak počtem, jednak podobou svou. Oněch dohromady osm a třicet, těchto třicet a dvě, řecké čili cyrilské Ϡ , teprve od Caramana uvedené, nepočítajíc. Scházejí zde totiž písmena *Es* Ϡ , *As* Ϡ , *Jes* Ϡ , *Jas* Ϡ , *Thita* Ϡ a *Ižica* Ϡ čili znaky pro *ε*, *α*, *je*, *ja*, *th* a *y*. Ona nesou na sobě ráz písma hladkého, kroužkovitě zaokrouhleného, asi jako latina století Karla Velikého; tato ráz písma

hranatého a lánaného, onomu v některých písmenech buď kusa nic, buď dost málo podobného, asi jako latinská fraktura čili tak zvaná gotština XIV—XV století. Poměr jednoho ke druhému, obrátíme-li zření pouze k zevnitřnosti a tvárnosti, nikoli ku podstatě věci, nemůže na první pohledění případněji naznamenána býti, nežli ukázaním k latině jedné i druhé.

13. Toto předeslavše, přistupme již ku podrobnému *výčtu* všech *památek* první doby, oddělující památky čistě hlaholské od ostatkův hlaholštiny v rukopisech cyrillských.

Památky *vlastně hlaholské*, posud známé, jsou tyto :

1) *Podpis Jerisského (Hierissos) kněze Jitího, pod řeckou písemností l. 982, v klášteře Iverském na hoře Athonské.* Jest to narovnaní čili smlouva Jana Ivera, zakladatele kláštera Iverského, s obyvateli blízkého hradu Jerissa (Hierissos) o země kláštera náležící, vyhotovená Mikulášem libellisem (t. notářem neb písařem) Solunským. Z jiné tamější listiny řecké císaře Romana II, dané 960 Athonskému klášteru Jana Kolova, vysvítá, že tehdež v Jerissu bydleli skutečně osadníci bulharští. Není příčiny, pročbychom podstatnost svědectví archimandrity Porfyria Uspenského (umř. v Jerusalemě 1850), jenž listiny ty sám na své oči 1845—1846 viděl a přepsal, v pochybnost brali. (Žurn. min. nar. prosv. 1847. Jul' 41. 56. *Miklosich* Slav. Bibl. 1851. I. 148. 149. 200.)

2) Tak nazvané „*Abecenarium bulgaricum*“ t. vypočtení hlaholských písmen s přidanými jmény na pergamenovém listu, vloženém do latinského rukopisu bibliotéky Pařížské pod č. 1240, dle mnění Benediktinův sv. Maura, Toustaina a Tassina, spisovatelův velikého díla o diplomacie (Nouveau traité de diplomatique, 1750), padajícím do doby 850—950, úsudkem B. Kopítara na žádný způsob nepozdějším nežli z XI—XII století. Výčet písmen nezevrub úplný (všech 31) a však rázu prastarého. Zdá se, že to pouze zběžná zápiska k ukojení zvědavosti, nikoli promyšlená práce. Snad z doby prvních křížáckých tažení, anebo šíření se učení Bohomilův a Patarenův z Bulharska na západ, do Vlach a Francie. (Traité de dipl. [Par Toustain et Tassin.] Par. 1750. 4°. T. I. p. 708 tab. XIII. col. IX. Německy : Lehrs. d. Dipl. von Adelung. Erf. 1759. 4°. Th. II. S. 166. *Kopitar* Glag. Cloz. 1836. Tab. II. coll. p. IV. X. XXVI.)

3) *Assemanovo evangelium, vlastně evangelistův, v bibliotece Vatikánské v Římě.* Rukopis pergamenový v kvartu, všeho 159 listův,

pocházející z jednoho z nejstarších klášterův Athonských, nevidí se býti pozdější XI století, a možné i starší. V něm písmena *uvv* a *w* střídavě, přetvor *zv* z *zv* (ⲫⲱⲛⲱⲩⲱⲩⲱⲩ), + často *co* přetvor z *z* (Ⲫⲱⲩⲱⲩⲱⲩ, jakoby *dz*, po moldavsku) a jiné zvláštnosti. Výjimek vytištěn cyrillicky u Miklošiče ve Slaw. Bibl. I. 262—263.

5) *Palimpsest Bojanský čili oteropsané evangelium u V. Grigoroviče v Kazani*. Rukopis na pergameně ve kvartu, listův 109. Evangelium cyrillicki psané, soudě dle písma a pravopisu, asi ve XII a nejpozději XIII století, pokrývá setřené písmo hlaholské tak, že tohoto ledva slabé sledy jednotlivých písmen, a to již ne na všech listech, spatřitelný jsou. Na snímku jedné strany mně sděleném rozeznal jsem text evangelia sv. Marka 7, 31—37, a v písmenech pozoroval všechny známky nejstarších památek hlaholice. Pocházit z chrámu. městečka Bojany obliž nynější Sofie čili starého Sredce (Sardica).

6) *Čtveroevangelium kláštera Zografského na hoře Athonské*. Rukopis pergamenový v malém kvartu, již necelý, pro bezpečnost na řetězu upevněný. Viděn od Miny, Mihanoviče, Grigoroviče 1844 a Avraamoviče 1846. Očitý svědek, V. Grigorovič, drží jej za něco pozdější, nežli ono hořejší své čtveroevangelium, a věk jeho do XII století klade. Synaxář čili kalendář na konci psán v něm písmeny cyrillickými. (*Avraamovič Sveta Gora 1848. str. 196.*)

7) *Glagolita Clozianus*. Tím jménem značí se vzácné ostatky většího rukopisu hlaholského, vydané a vysvětlené od B. Kopitara ve Vídni 1836. Ostatky ty, nyní dvanácte listův na pergameně ve kvartu, zdají se býti vydavatelů, soudícímu podlé poměty (poznaky, signatury) jednoho listu, částka většího rukopisu z XI století, Ostremirovu evangeliu souvěkého, kterýž někdy 300 listův přesahoval a mimo řeči sv. Otcův snad i jiné spisy v sobě zdržoval. Ještě v XV století byl rukopis celý a skvostně vázaný u pána ostrova Krku, hraběte Jana Frangepani'a (umř. v Benátkách 1482): potom částku z něho dostal za podíl kněz Krcký Lucas de Reynaldis, jenž ji rytíři Breisacherovi 1500 daroval, od něhož dědictvím na hraběte Parida Cloza v Tridentu přešla. Tak dle vydavatele: Donato Fabianič naproti tvrdí, že ostatky ty z biblioteky kláštera Cassionského obliž Krku do rukou hraběte Cloza se dostaly. Obsahují v sobě čtyry řeči, dvě sv. Janovi Zlatoustému, jednu sv. Athanasiovi a čtvrtou sv. Epifaniovi dílem vlastní, dílem jen připsované. Z těch tři, ač docela jiného překladu, nacházejí se také ve velmi starém tak zvaném rukopisu Supraselském, psaném cyrillicki

písmena, v textu do cyrillice vtroušená, počtem patery (ϣ, ς, Ϸ, ϸ a Ϲ, poslední několikrát), a po něm V. Grigorovič, nahléd do něho l. 1847, také jednu z nich (ς) spatřil. Okolnost tato a některé jiné nemylné znaky zřejmě tomu nasvědčují, že přepisován byl z rukopisu hlaholského, a sice od Rusa, nejpodobněji v samém Novohradě. (*Köppen Bibl. Listy* str. 85—91. *Köppen a Vostokov* *Sobr. slov. pamjatn.* str. 50.)

2) *Zlomky žaltáře s výkladem sv. Athanasia (domněle), předtím u metropolitů Eugenia v Kyjevě, nyní u M. P. Pogodina v Moskvě.* Všeho 20 pergamenových listův ve kvartu, na nichž Ž. 96 a 97 celé, 85, 88, 95, 98, 102 a 103 necelé, dále hymny Deut. k. 32, 1 Reg. k. 2, Is. k. 26, a Habak. k. 3. Znalci, mezi nimiž Köppen, Kalajdovič, Vostokov, Kopitar a jiní, jednohlasně zlomky tyto XI století připsali. Přepisován v Rusku aneb aspoň od rodilého Rusa, a sice, jakž ze tří začátečných hlaholských písmen ϣ, ϣ a Ϸ, též z některých jiných znakův patrně, nepochybně z rukopisu hlaholského. Okázku z něho (Žalm 103, 1—11) vydal Kopitar. (*Köppen* *Spisok* p. 22—24. *Kalajdovič* *J. Ex.* str. 97. *Kopitar* *Glag. Cloz.* str. X. 41.)

3) *Žaltář s výkladem sv. Athanasia (domněle), v Bononii v bibliotece kanovníkův sv. Augustina u sv. Salvatora.* Rukopis tento pergamenový ve kvartu (počet listův mně známý není), psán jest od Josefa a Tichoty (druhá polovice, zdá se, od Běloslava) v hradě Ochridě ve vsi řečené Ravně za caře Asěna, t. bez odporu za caře Asěna prvního téhož jména, mezi 1186—1195, neboť druhý se již jmenoval i psal Joan Asěn (1217—1241), prostonárodně Kalojan, třetí Michael Asěn (1245—1258) atd. V něm na snímku lícni strany l. 143 (Žalm 87) u Silvestra čtyřikrát hlaholské Ϸ místo cyrilského, a na listu 157, ve výkladu Ž. 96, ve třech řádcích celá slova hlaholskými literami buď z ukvapení a nedopatření, buď naschválně a z rozmaru napsána, z čehož, jakož i z jiných pŕtahův a průvodův, zavíratí lze, že přejat byl z rukopisu hlaholského. Ukázky z něho podali Dobrovský, Silvestre a Kopitar. (*Dobrovský* *Inst.* l. sl. 686 a XI. *Silvestre* *Paléogr.* T. 1. *Kopitar* *Hesych. disc.* p. 34—39.)

4) *Praxapostoldř (t. nedělní a sváteční čtení) Ochridský u V. Grigoroviče.* Rukopis pergamenový ve kvartu, na začátku a konci necelý, úhrnkem listův 111, zdržující v sobě skutky apoštolské, epištoly a synaxář, a dle vši podobnosti do XII století padající. Pochází z chrámu sv. Klimenta v Ochridě, v kterémžto městě bez pochyby i psán byl. V něm, mimo jednotlivá porůznu se vyskytující hlaholská písmena, na

s výkladem sv. Theodoretta, zachovaném v rukopisu XV století v Petrohradě (bibl. Rumjanc. CCCXXXIV), poznamenal Vostokov, že srovnalost jazyka s jazykem překladu Řehoře Nazianského v jistých staromluvech nasvědčuje jednomu a témuž překladateli obojího díla. Stálo by za to, vyšetřovati bedlivěji, nenaskýtají-li se v rukopisu tom, ačkoli již pozdním, v pravopisu a ve formách skloňování ještě některé sledy hlaholštiny? — O *Šišatoveckém evangelii* z druhé polovice XIII století tolikéž důvodně domýšleti se lze, že pošlo z hlaholského originálu: v něm mnoho starších aoristův, čtení *вѣннмъ* místo *чѣннмъ*, *тауыѣ* atd. Než i apostol Damianův 1325 v Šišatovci hlaholský původ, třebaš jen prostředně, prozrazuje. — Přepis *žaltáře s výkladem sv. Athanasia*, rukopis bulharský XII—XIII století u Pogodina, také některé sledy hlaholštiny (нї místo ѡ atd.) na sobě nese. — Mnicha *Chrabra sepsání o písmenech* v rukopisu XV století na papíře ve kvartu, v bibliotece Moskevské duchovní akademie, zavírajícím v sobě Jana Exarcha knihy Šestodneví a Nebesa, zajisto přejato z hlaholice: nebot užívá v cyrillici písmen za čísla dle hodnoty jich v hlaholici, a ve výčtu písmen klade *т* na místě *ѣ*. — Grigorovič drží starý svůj *Paramejník* ve kvartu z kláštera Chilandárského za přepis z hlaholice. — Miklošič přičítá k rukopisům z hlaholice přepsaným, mimo již dotčené evangelium Šišatovecké, též *Antiochův pandekt* rkp. Videnský a *deě evangelia* mezi Kopřitarovými. Budoucnost nám jistě větší počet takovýchto rukopisův odhalí.

14. Podlé obsahu možné postavití *patnáctery* tyto památky do čtvera tříd. Tyto jsou: 1) *Žaltář s výkladem* (rukopisy dva, Evgenio-Pogodinův a Bononský); 2) *Evangelium* (rukopisy čtyry, Assemaniův, Zografský a Grigorovičovy dva, z těch Assemaniův perikopy, Zografský a Grigorovičův čtveroevangelium v sobě zavírá, čtvrtý, jakožto zlomek, neurčen); 3) *Praxapostolář*, t. nedělní a sváteční čtení ze skutkův a poslání apoštolských (rukopisy dva, Grigorovičův a Nejmenovaného, na ten čas u mně); 4) *Řeči sv. Otcův* (rukopisy tři, Clozův s řečmi sv. Jana Zlatoustého, Epifania a Athanasia, Petrohradský s řečmi sv. Řehoře Nazianského a zlomek u Grigoroviče). Mimo to ještě abeceda bulharská v Paříži a podpis kněze Jiřího v listině řecké, jakožto zvlášt-
nosti vně těchto tříd stojící.

15. Co se přiměsí *hlaholských písmen, slov, řádkův*, anobřž *celých postavek v cyrilských rukopisech* dotýče, mám za to, že nepovstala pouze tím, žeby ruka piscův hlaholskému psání byla více

uvykla, nežli cyrillskému, tak žeby jim bezděčně do onoho byla zabíhala, kdykoli méně dbali a pozorní byli, nýbrž že se to dalo z rozličných příčin, jednak, jmenovitě u Bulharův, buď z nedopatření a ukvapení, při přenášení hlaholice do cyrillice, jako při Řehořovi Nazianském, buď z naschválného napodobení květovaných začátečných písmen, pro necvičnost a nezběhlost v cyrillských, jako při žaltáři Evgenio-Pogodinově, jednak též, zvláště u Bulharův, z rozmaru postranních pomahačův, přepisovatelům nevidky a nevědomky do díla saha-jících. Tak popsal Běloslav bratru svému Josefovi stránku žaltáře na listu 105, a později dopsal ostatek žaltáře od žalmu 77 na listu 120 sld. Ovšem cyrillicí: než nemohli-li jiní totéž učiniti hlaholicí?

16. Na obrat *o rukopisech hlaholských cyrillská slova* na kraji a v květovaných začátečných písmenech, jako v evangelií Assemani'ově, a někdy celé kusy, jako v evangelií V. Grigoroviče list se začátkem sv. Jana a v Zografském synaxář, samy o sobě ještě nedokazují toho, žeby rukopisové tito neprostředně z cyrillice přepsáni byli. Jedny i druhé mohou býti pozdější přípisy a vstavky, jakož to o přípisech na kraji v evangelistáři Assemani'ově Kopítar ujišťuje: a byt i souvěké byly, jakož týž zpytatel o slovech v začátečných písmenech tamže pokládá, svědčilyby jen o současném užívání obojího písma, hlaholského i cyrillského, v tom městě neb okolí, kdež rukopis psán jest. Znamky přepisování z cyrillice do hlaholice, určité a nemylné, pro první starou dobu nám ještě scházejí (o přepisování samém, že se dalo, nelze pochybovati): pro druhou jsou mnohem dostupnější, ale i mnohem menší platnosti.

17. Abychom na otázku: co z vyčtených těch památek první doby strany *věku* čili *stáří hlaholštiny* vyplývá? určitěji odpověditi mohli, musíme ještě jednou zřetel k nim nazad obrátiti. Pravdat, jsou mezi nimi, a těch jest větší díl, ješto žádného vročení ani jiných časových udání neposkytají, tak že jejich věk pouze paleograficky, dle přiměřování k jiným památkám, ceněn býti může. A však dva z nich mají výslovné označení věku: písemnost Solunská nese vročení 982 a žaltář Bononský udává panování cíře Asěna, totiž dobu 1186—1195, jakž nahoře šířeji doloženo. K těmto dvěma mezníkům přidáme teď třetí, neméně důležitý. Léta 1047 byla v Novohradě, v Rusku, pro knížete Vladimíra Jaroslaviče přepsána kniha Prorokův, jejíž pisec, pop Upír Lichý, v přípisu na konci mezi jiným poznamenal, že ji přepsal „*не соурилоуицк*“, kterýžto jeho přípís ve dvou přejmech

XV století v Petrohradě a Trojické Sergiově Lavře věrně opětovaný se zachoval. (*Vostokov* Ostrom. evang. str. II—III.) Na oce jest, že výraz „kurilovica,“ česky „cyrillice“ znamená (nikoli knihu, nýbrž) abecedu Kyrillovu, a žeby byl zbytečný, smyslu prázný, kdyby tehdaž nebylo stávalo i necyrillice, následovně hlaholice, z níž se rovněž přepisovalo. Pravost výkladu tohoto pojišťuje se nad míru případně tím, že, jakž jsme viděli, tu samou dobu, totiž asi v přepolení XI století, řečí Řehoře Nazianského a žaltář s výkladem Evgenio-Pogodinův skutečně z hlaholice, a sice první dle vši podobnosti v Novohradě, přepsáni byli. (Věk těchto dvou rukopisův oceněn od Vostokova již tehdaž, když se o hlaholských písmenech v nich ještě nic nevědělo.) Mámeť tedy dobu 982, 1047 a 1186 historicky pojištěnou, pevný základ všeho. Stáří Pařížské abecedy (XI—XII století) dosti bezpečně posuzovati lze dle latinských liter, jimiž tam jména hlaholských písmen připsána. O ostatních památkách, jmenovitě o trojím evangeliu, Vatikánském, Grigorovičově a Zografském, jakož i o apostolu Ochridském, vůbec jen tolik řečeno býti může, že ničeho na sobě nepronášejí, ni zevnitřním lícem písma a blánky, ni vnitřní povahou pravopisu a jazyka, což by jen poněkud proti vyměřené jim od znalcův době X—XII století svědčilo.

18. Přesvědčivše se, že písmo hlaholské v druhé polovici X století v Macedonii, jmenovitě v Jerissu, obliž Solunu a klášterův Athonských bylo již známé a užívané, nemůžeme si nevzpomenouti slovanských prvoučitelův, Cyrilla a Methodia, poslych ze Soluna, a pomocníka jejich Klimenta, rodilého Bulhara, naposledy biskupa Velického, v krajině Dragovičův a Sakulatův, ležící severně od Soluna a hory Athonské. Zdeť především domněnky, jakoby Cyrill a Method vynálezci obojího písma, cyrilského i hlaholského, byli, jakožto výslovným historickým svědectvím na odpor čelící, zjevně odsvědčiti se musíme. Nejstarší jejich životopisec, nemýlím-li se, sám Kliment, výslovně dí, že Cyrill, chystaje se do Moravy a dovědév se, žeby Slované neměli písma, již v Cařihradě o sestavení abecedy a překlad evangelia se zasadil. Slova jeho, předuležitá, jsou: и рече царь: вѣмъ те троудна соудца, фїлософѣ, нѣ потреба естъ тебе тамо нти. сїю бо рѣчь неможеь ннѣ ннктоже нснраентн, какоже ты. отвѣщавъ же фїлософъ: и троуднѣ сын и большѣ тѣломъ, съ радостїю ндоу тамо, аце нмають боуквы въ еззыкѣ скон. глагола же царь къ нємоу: дѣдъ мон и отыиъ мон и нны мнѡси, нскакше того, нѣсоуть ѡбръан, то како азъ могоу то ѡбръстн?

Філософъ же рече: то кто можетъ на водѣ бесѣдоу писати, и еретнѣско нмѣ себѣ обрѣсти? отвѣща емоу паки царь и съ крѣдою оуемъ своимъ: аще ты хочещи, можетъ сѣ тебе богъ дати, нже и дасть вськъ просещѣнмъ безъ соумнѣнїа и отвѣздаеть талькоуцѣнмъ. шьдъ же філософъ, по прьбомуу ѡбычаю на моланткоу се наложи и съ ннѣмъ поснѣшннкы. вскорѣ же е емоу богъ яви, послоушае молантѣмъ своихъ рашь. и абїе сложи писмена, и мауеть бесѣдоу писати евангелскоу: нспрѣва бѣ слово, и слово бѣ оу бога, и богъ бѣ слово и проуе. (Viz Život sv. Konstantina kap. XIV str. 19.) Mnich Chrabr, jehož věk do poslední doby panování císaře Simeona (zemř. 927) padá, když, jakž sám dokládá, ti, ježto Cyrilla a Methodia viděli, ještě živi byli (схътъ ѡ еще живи, нже схътъ видѣли нхъ, гр. Моск. з *hlaholice* přepsaný), toho dotvrzuje i doplňuje, pravě, že toto od Cyrilla pro Slovary přístrojené písmo bylo vlastně řecké, jen čtrnácte novými písmeny pro Slovary rozmnožené (и сѣторн нмъ писмена три десате и осмь, ѡва оуѡ по унноу грѣцкыскыхъ писменъ, ѡва же по слованьскы рѣчи, тамже); a jakož již on tuto Cyrillovu abecedu nazývá slovanskou, nikoli bulharskou, tak všechna století, všechny země a všickni národové po něm totéž činili, užívajíce názvův „cyrillice“ a „azbuka slovanská“ jakožto souznačných. Měl Cyrill, ačkoli dokonalý Slovan, a však z rodu řeckého (*Ρωμαῖος τὸ γένος*), bez pochyby blízký příklad gotického a koptického písma, tolikéž na základu řeckého sestavených, před očima, jehož on přirozenou náchylností raději následoval, nežli vzorův docela cizích, sobě i spolupracovníkům svým mnohem těžších, na př. iberického, armenského atd.

19. Naproti tomu o Klimentovi, biskupovi Velickém, vynesl smělý cestovatel V. Grigorovič l. 1847 svědectví na jevo, kteréž domněnku, žeby on původce tak nazvané bulharské abecedy býti mohl, přirozeně vzbuzuje. Svědectví toto vzato z kratší legendy řecké o Klimentovi, nalezené v rukopisu XIII století v Ochridě, a však již dříve se Službami tak zvaných sedmipočetných slovanských Svatých v Moskopoli v Albanii (1746. 4^o) tištěné. Zní pak slovo od slova: *ἐσοφίσατο δὲ καὶ χαρακτήρας ἐτέροους γραμμάτων πρὸς τὸ σαφέστερον ἢ οὓς ἐξεύρεν ὁ σοφὸς Κύριλλος*, t. dle překladu G. Curtia: *excogitavit etiam alias litterarum formas, quae praeberent majorem perspicuitatem, quam quas sapiens Cyrillus invenerat*, aneb česky: vymyslel pak i jiná znamení písmen, by zřetelnější byla, nežli ona, jež byl moudrý Cyrill vynalezl. (Viz Příběh k úvodu.) Podlé toho legendista, jakž my mu rozumíme, připisuje sv.

Klimentovi skutečně vynalezení nového písma pro Bulhary, nikoli pouhé přejinačení cyrillského, jakéhož v Bulharsku ani sledu není: neboť pozdější bosenskou čili františkánskou cyrillicí (v rakouských vojenských hranicích ji prý zovou „tureckými písmeny“), sotva kdo bulharskému sv. Klimentovi bude připisovati chtíti. Dále i to patrně, že legendista opravdu hlaholici míní, ačkoli jí výslovně nejmenuje, proto že žádné jiné slovanské abecedy v Bulhařích užívané není a nebylo. Stávaloť tedy v okolí anebo aspoň v klášteřu, v němž legendista žil a psal, podání (traditio) o sv. Klimentovi co vynálezci nového písma pro Bulhary, a sice hlaholice. Proč ji legendista zřetelnější než cyrillskou jmenoval, kdoby to uhodnouti mohl? Jemu se snad tak zdálo: anebo snad mnil různější, očitější, původnější. Nuže již vizme, čím se pravdivost tohoto podání buď podporuje, buď vyzdvihuje. Podání legendisty podporuje se následujícími okolnostmi: a) Místa a časové se shodují: Kliment byl prvním biskupem bulharským z národu bulharského, žil od 886 do 916 v západním Bulharsku, v Albanii a Macedonii (Ochridě, Děvoli, Velici), podjímal se osvěty národu a sám se spisováním knih zanášel. V jeho pastýřském obvodu aneb aspoň na blízce nacházíme nejstarší zbytky hlaholštiny, sahající až do r. 982 nazpět. b) Spořádání hlaholice, jakéž v nejstarších rukopisech pozorujeme, není starší, nežli cyrillice, nýbrž jest patrné napodobení této. Užívání písmen za čísla ovšem rozdílné: ale jména písmen tatáž, a snaha vyrovnání znakův co do počtu cyrillským dosti zřejmá (viz níž č. 20). c) Stejnost překladu biblických knih, evangelia, apostola a žaltáře, v rukopisech cyrillských i hlaholských, tak že uchýlky jen za naschvální změny a opravy jmíny býti mohou, novou sice recensí textu, nikoli však nový překlad působící. d) Určení těchto nejstarších knih hlaholských, jakž z obsahu a spořádání jich patrně, pro vyznavače řecké víry; z čehož následuje, že i spořadatel jich údem byl řecké církve, nikoli římské. Teprvé snad později byly knihy tyto, jak se zdá, v Macedonii a ostatním Bulharsku puštěné, v Chorvatech a Dalmatii dle způsobu římské církve upraveny a od vyznavačův římské víry výhradně přisvojeny, tak nicméně, že starý překlad biblických knih, vyjma změnění některých míst dle vulgaty a přistřížení jazyka dle domácího nářečí, v celosti zůstal neporušený. e) Jméno abecedy, jenž se jmenuje v rukopisu Pařížském *κατ' ἐξοχήν bulharská*, a snad i v bulharském seznamu národův a jazykův v rukopisu u mne a V. Grigoroviče: „pravoslavných jazyk jest pět, i imat tri knihy (t. písmena), gr'č'ska, iverska i bl'garska.“

(Viz Slov. Starožitn. str. 997.) Jménu nasvědčují bulharismy, jako *ⲗⲉⲣⲁⲛⲏⲥⲉ*, *ⲗⲁⲁⲛⲁⲛⲏⲥⲉ*, *ⲗⲁⲣⲁⲛⲏⲥⲉ* atd. místo *ⲗⲁⲣⲁⲛⲏⲥⲉ* *ⲛⲉⲥ* atd. v nejstarších rukopisech hlaholských a z nich pošlých cyrillských. f) Zvláštní úcta nejstarších hlaholitův k biskupovi Klimentovi, jeví se v tom, že jméno jeho v synaxári evangelia Assemani'ova zasvěceno, zároveň se jmény sv. Cyrilla a Methodia. Toto všecko velmi spůsobně jest ku podpoře podání řecké legendy o vynalezení bulharské abecedy od sv. Klimenta; než nepodává předce žádné jistoty. S druhé strany podání tomuto odporují mnohé vážné okolnosti. Především diviti se musíme, že bulharský mnich Chrabr, svědek tak blízký a dobře zpravený, jednaje zúmyslně o abecedě slovanské, o Klimentovi a jeho hlaholici žádné zmínky nečiní, nechceme-li sem obracetí slova jeho, „*že se slovanská písmena ještě pořád ustrojují čili upravují, a že snáz je později měniti, nežli ponejprvé stvořiti,*“ kteráž však, mním, přirozeněji jen na lehké změny a opravy v cyrillské abecedě, jako *ь* místo *ъ* u Srbův, *и* místo *ы*, *а* místo *а* atd. slyšeti se mohou. Divno i to, že, jakž dotčeno, ve starším a obšírnějším životopisu řeckém téhož svatého, vydaném v Moskopoli (1741. 4^o), ve Vídni od Pamperea (1802) a tamže od Miklošiče (1847) ani slova o tom vynálezkou se nenachází. Dále těžko věřiti, žeby týž Kliment, kterýž nám odjinud co nerozlučný společník a horlivý ctitel obou našich prvoučitelův, Cyrilla a Methodia znám jest (viz starší legendu řeckou u Miklošiče rozd. XXII a Klimenta chvalořeč v Památk. dřevn. Písemn. 1851), něco byl předsevzal, cožby nikoli ke zvelebení, nýbrž spíše k umalení zásluh a slávy jejich bylo směřovalo. Naposledy ve spisech sv. Klimenta, ačkoli dílem v dosti starých rukopisech, zvláště v Rusku, zachovaných, nic se nenachází, cožby hlaholský jejich původ aspoň poněkud prozrazovalo. Pročezž za to mám, že zpráva ta, na pouhém podání založena, co se týče osoby sv. Klimenta, rovněž jest nepevná, anobř nedůvodná a mylná, jako podání Chorvatův o sv. Jeronymovi co otci a původci hlaholice. Jedna druhé naproti položena jest: jedna druhou vyzdvihuje. Poněvadž ale hlaholice, podlé svědectví pozůstalých památek, v X—XII století byla v Bulhářích skutečně známa a užívána, nadto i spořádání písmen a pravopisu v těchto památkách zevrub bulharskému nářečí jest přiměřené, připouštím, že upravitel této bulharské hlaholice byl buď rodem buď sídlem Bulhar, a sice duchovní, snad někdo z učedníkův oněch sedmipočetných svatých, kteříž se po vichřici moravské do Jiho-slovan utekli, anebo, a to podobněji, nějaký v duchu jiné školy pra-

cující tichý horlitel a obnovce (reformator). Zdá se, že muž ten, buď kdo buď, jméno své zoumyslně do husté, neproniklé tmy zahalil: pročež jej napotom prostě *bulharským hlaholitou*, pro rozdíl od chorvatského, jmenovati budeme. Tím se, jakž patrně, nezamezuje možnost přejetí žvlův bulharské hlaholice z Chorvat a tak ani prvost chorvatské hlaholice.

20. V předešlém rozdílů jsme zběžně podotkli, že v upravení hlaholice, jakéž v nejstarších rukopisech bulharských nacházíme, pozorovati známky věku Cyrilla a Methodia pozdějšího a napodobení cyrillice: důležitost věci žádá, bychom o tom zde porozvinnutěji řeč učinili. K takovýmto pŕtahům novějšího, teprvé asi do X století náležícího spořádání bulharské hlaholice počítáme, mimo jiné: a) Složitě Ⲛ t. vlastně Jer-Iže, místo Ⲛ t. Jer-I, tak že figura se jménem v odporu, ješto v cyrillici naopak shoda. b) Jméno Uk (místo Yk, jako latinské Upsilon místo Ypsilon), přenesené od prostého Yku, kteréž Pařížský abecedník na místě Ⲛ po ⲟ má, kamž i náleží, na složitě Ⲛ . To se dobře hodí pro cyrillici, kdež v ⲟ skutečně Yk ϣ , nikoli ale pro hlaholici, v níž Ⲛ složeno z dvojího Onu Ⲛ . Anobř samo značení prostého zvuku *u* svaznicí v hlaholici tak přirozené není, jako v cyrillici, jelikož tato z řečtiny přejata, v níž *ou*, ona nikoli. Možné však, ba podobné, že Ⲛ v obyčejné své podobě jest pouhý odštipok z Ⲛ , t. druhá, pravá půle této. (Viz Zákl. pís. rozd. 10 a 11.) c) Svaznici ⲟ , z cyrilského ⲟ skrojenou, t. s jedním kroužkem co podstávkou, očitě z ⲟ , nikoli z hlaholského ⲟ , sic by dole dva kroužky byly. d) Písmě Ⲛ , povstalé z Ⲛ místo Ⲛ užívaného, což se již ve velmi starých rukopisech cyrilských nachází. Naopak psáváno v těchto Ⲛ místo Ⲛ . e) Písmě Ⲛ na místě cyrilského Ⲛ : toto, podobou i zvukem armenskému Ječ rovné, právem za *ě* platí, v onom se již výchylné, pouze některému okolí vlastní vyslovení *ia* obrazně zračí. f) Užívání písmene Ⲛ za *dj*, dle novějšího vlaského vyslovení římského *j*. g) Jotování nosovek Ⲛ a Ⲛ , proti soustavě, ješto se ve hlaholici Ⲛ nejotuje, a místo Ⲛ buď Ⲛ buď Ⲛ užívá. h) Užívání dvojího Jeru Ⲛ a Ⲛ , zajisté mimo potřebu nářečí té země a doby, a proto velmi nedůsledně. Ve všem tom, zdá se mi, patrna jednak snaha bulharského hlaholity, vyrovnati se jak počtem písmen, tak i skladbou jich a pravopisem cyrillici, jednak též i nedostatečnost síly k dostižení vzoru. Z nechání písmenům Ⲛ , Ⲛ , Ⲛ , Ⲛ , Ⲛ , Ⲛ a Ⲛ starého směru, od pravice k levici, vedlé jiných již obrácených: Ⲛ , Ⲛ atd.,

jeho viniti nechceme: mohloby starší býti. Jak dalece ostatní vady a nedostatky staršího, kořenného hlaholského písma, buď již chorvatského nebo jiného, se týkají, pro nedostatek památek posuzovati nelze: novější chorvatská hlaholice ovšem některé z nich společně s bulharskou sestrou nese. (Srv. zákl. pís. rozd. 10, 11 a 15.)

21. Ptá-li se kdo, co bulharského hlaholitu pohnouti mohlo, aby po Cyrillovi a vedlé cyrillice novou abecedu Bulharům svým sestavil, a zdaliž ji cele novou vymyslel anebo snad nějaké starší použil? musíme svou čirou nevědomost v té straně vyznati. Snad že chtěl Bulharům svým, příkladem některých jiných východních národův, majících dvojího způsobu písma, *obecné* čili *světské* (vulgare) a *posvátné* čili *chrámové* (hieraticum, hierogrammata, literae sacerdotales, antiquae, primae, *στοιχεῖα ἱερατικά, ἀρχαία, πρώτα*, Dévanāgari, u Egyptčanův, Indův, Tibetčanův, starých Chaldeův atd.), vedlé obecného, z většiny řeckého písma, jiné pro posvátné potřeby zříditi, čemuž poněkud nasvědčuje, že V. Grigorovič v jednom řeckém evangelii z X století v Ochridě našel na kraji devět písmen, hlaholským z částky podobných, s nápisem: *ἱεροῖς χαρακτῆροι*. Snad že v zemi, v níž pastýřský úřad konal, u Bulharův svých, již nějaké starší, jiným málo známé písmo zastihl, jež zachovati vidělo se mu záhodno, pročež je dle soustavy cyrillice rozmnožil a s touto v rovnost uvedl. Toto starší písmo mohlo původně, jakž aspoň mysliti lze, náležeti buď některému národu thrackému, Macedonům, Epirotům, Illyrům atd., buď Bulharům vlastně tak řečeným (plemene severského čili uraloaltaiského), buď Slovanům samým, jimž Chrabr již před Cyrilem tak zvané řezky čili měty (odkudž mětelník, notarius) čili čerchy (čáry, čerky, črty) připisuje. Vedlé Dragovičův seděli v Macedonii Sakulati, soujmenovci a bez pochyby příbuzníci oněch Sakulův čili Šekelův v Sedmihradsku (budiž že se Sakulati poslovanili, aneb Sakuli odslovanili, aneb naposledy že jedni nebo druzí cizí jméno na sobě nesou), kteříž dle některých starých svědkův zvláštního písma užívali, ačkoli to, což se za písmena sakulská (sekelská) vydává, jakož i nedávno na jevo vynešené arnautské písmo, hlaholici, vyjma několik liter, se nepodobá. Tak zvaná abeceda hunská, Attilovi, ovšem nedůvodně, připisovaná, s naší jen v tom se sjednává, že také z kroužkův a přímek složena: ostatně ve všem se různí. Mně se aspoň nepodařilo uhaditi na starší písmo, k němuž by hlaholské vůbec asi v tom poměru příbuznosti stálo, v jakémž na př. gotické, koptické a cyrilské k řeckému: neboť

podobnost jednotlivých liter, kdo ji dychtivě hledá a kvapně přijímá anebo dokonce uměle vynucuje, snadno všudy nalezne. Platí zde o abecedách naposledy totéž, co o jazycích, že všechny jsou více méně příbuzny, byť i nevšecky jedna pode druhou, v poměru dcer k matkám, nýbrž větším dílem jen vedlé sebe, v poměru sester, stály. Na obrat a v odpor tomuto vyvozování ze staršího písma by se z podoby hlaholských písmen, z jejich pravidelného vyvíjení ze dvou prvkův, prostého kroužku a jednoduché přímký, umělým jich násobením, spojováním a obracením (o čemž viz Zákł. pís. rozd. 10), dosti tvárný důvod vésti mohl, že abeceda ta jest z brusu nové, soustavně utvořené dílo přemyslného ducha. — Než to všecko naposledy pouhé jsou domysly a domněnky, bez historického základu žádné jistoty nepodávající. Starší a rozšířenější podání, ovšem jen podání, vede do Chorvat, co do prvotní vlasti a kolébky hlaholice: pročež spravedlnost velí, zastaviti se u něho s příslušnou šetrností a vzíti je v bedlivé uvážení.

22. Podání o původu hlaholice svědčí, jakž jsme viděli, na jednu i druhou, t. na bulharskou i chorvatskou stranu. Důkaz to, že pravý původ hlaholice již tehdaž ani Bulharům ani Chorvatům s dokonalou jistotou znám nebyl, a že se oba snažili odvozovati ji od slavného a svatého muže. Rozhodných důvodův zapodobno hledati jinde. Budeme-li pouze vážiti památky před rukama jsoucí s ohledem na jich stáří, padne převaha bez odporu na stranu Bulharův. Tito zajisté mohou se skutečně vykáhati památkami *jistého vrocení*, padajícími mezi 982—1196, čehož na ten čas u Chorvatův není. Než jsou jiné neméně vážné okolnosti, na chorvatskou stranu příznivé svědectví vydávající. Přehledněmet je po různu. a) Ačkoli vrocené (datované) památky chorvatské, pokud víme, teprvé do XIV století padají, však nicméně nelze pochybovati, že někdy stávalo mnohem starších a že podnes mezi nedatovanými mnohem starší skutečně se nalezájí. Zákon Vinodolský přepsán z originálu l. 1280 zhotoveného; žaltář Mikuláše Rabského, psaný l. 1222, dokládá se originálu velmi starého (třebas po 880—890); a mezní listina Istrianská l. 1325 (v Arkivu jugosl. 1852 kn. II.) vzpomíná ze jména hojný počet listin od 1025 do 1271, o nichž se domýšleti lze, že byly nejen latinsky, ale i chorvatsky t. hlaholsky psané. (Viz níž rozd. 36.) Tím způsobem bychom byli s Bulhary téměř na rovni. b) Rozšířenost a zakořeněnost hlaholice v Chorvatech, zvláště v krajině od říčky Raše až do Krky, v částce Istrie, v biskupství Seňském, Modrušském a bývalém Ninském, na

ostrovech přiležících, Osoru, Krce, Crěsu, Rabu, Pasmanu, Pagu atd., kdež nejen k církevním, ale i ke světským potřebám užívána byla, a kdež se nejrozmanitější památky, občanské zákony, listiny, psaní, náhrobní a chrámové i jiné nápisy atd. hustěji než jinde zachovaly. Takového obecného a stálého užívání hlaholice v Bulhařích ni sledu ni památky. c) Hranatý tvar písma, převaha přímočárnosti, způsob psání, t. spojování čili raději slívání písmen nahoře i dole, jakoby mezi dvěma čárama anebo do rámce, vidí se býti starší, z doby vyrývání písmen na dřevěných desčkách a kamenných plochách pocházející. Tak i ona dvočárná, tak zvaná *bilá* (u Francouzův *blanches*) písmena mají svůj prvozor anebo svou rovní v některých nápisech staroitalských. Naproti tomu okrouhlost bulharské hlaholice zdá se náležeti k době, když již pérem a štětcem na blance psáváno a malováno, což u Slovanův před obrácením na víru křesťanskou místa nemělo. V seřazení hran a točení kroužkův možné podhlédati vplyv Basilidianův a jiných tajnopiscův, totéž s literami řeckými a jinými činících. Mnohá písmena jsou v chorvatské podobě prvozorův a matek svých skutečně bližší, nežli v bulharské, np. chorvatské *Vědi* a *Dobro* latinského *U* a dole otevřeného *D* bližší, nežli bulharské *ѡ* a *Ѣ* atd. V této straně od domnění B. Kopítara, A. Schmellera a J. Grimma, připisujících bulharským hlaholkám právě pro jejich okrouhlost vyšší stáří, daleko se vzdalují. d) Menší počet písmen v chorvatské hlaholici vidí se býti důkaz větší jednoduchosti a tím i vyššího stáří. Abecedy se zdokonaľují a doplňují v delším prodlení času. Tak se dovršila někdy řecká, povstavši z fenické, tak snad i bulharská, vyšedši z chorvatské. Tím vším se nevyklučuje zpátečný vplyv bulharské hlaholice na matku chorvatskou. Jedno i druhé padá do rozdílných časův. — Přiznáme se, že všecko toto na ten čas způsobno a postačitelno pouze k dokázání možnosti, nikoli skutečnosti: tato závisí konečně na vynešení na jevo očitě přesných písemných památek anebo aspoň výslovných svědectví. Těch tedy hledati a v naději očekávati sluší.

23. Na tomto místě nemůžeme docela mlčením pominouti největší domněnky o vzniku hlaholice, předložené od učených Rusův I. Iv. Sreznevského, S. N. Palauzova a V. Grigoroviče. Trest úsudku Sreznevského stavuje se na tom, že hlaholice jest plod IX—X století, něco pozdější než cyrillice, a sice nejpodobněji bulharských sektářův čili kacifův, jmenovitě Bohomilův. (*Sreznevskij Drevnija pis'mena slavjanskija*, v *Žurn. Min. prosv.* 1848. Jul' Otd. II. str. 18—66, zvláště

60—61, srv. 1852. Mart Otd. II. str. 163—164, též *Palauzova* Věk Simeona 1852. str. 129—130.) Tutéž myšlénku určitěji pronesl Palauzov. „Podlé všech okolností, dí on, nelze nezavíratí, že abeceda ta původ svůj vzala v Bulharsku a odsud do Dalmat byla přenešena, jakž sám chod jejího rozšíření od východu na západ ukazuje. Po Cyrillovi a Methodiovi začali se objevovati v Bulhařích kacíři. Nechtíce přijmouti abecedy z řecké sestavené, snadno mohli vynalezti jinou. Jsouce utiskováni a pronásledováni v Bulharsku kacíři tito pomalu uchýlovali se do Srbska a Dalmat. Ostatkové jich zachovali se zde dlouhý čas a kacířská abeceda (eretičeskaja azbuka) jich zůstala do naší doby. Odtud se přestěhovali snadně na ostrovy adriatského moře i do samých Vlach, a s nimi spolu i abeceda.“ (Věk Simeona str. 130.) Od této domněnky odstupuje znamenitě V. Grigorovič: onť bulharským těm odstěpencům, sektářům a kacířům, Bohomilům, Babunům a Patarenům, přičítá jen zachování hlaholského písma v Macedonii a rozšíření v Chorvatech, samo pak vynalezení čili raději upravení a uvedení mezi Jihoslovany připisuje sv. Cyrillovi. Totiž Cyrill, prý, v čas svého vyslanství do Kozar, dle svědectví tak zvané pannonské legendy, našel (ok. 857) v Chersoně v Tavrii Rusy, mající evangelium i žaltář ruskými literami psané, vyučil se zde písmu tomu a příbuznému své materštině nářečí, i přenesl obě ke Slovanům na jihu a západě. (Viz Život sv. Konstantina kap. VIII.) Písmo to jest hlaholice. Po smrti jeho Method, opustiv hlaholici, přistrojil řecká písmena, rozmnožená z hlaholice, pro Slovany. Tot jest známá slovanská, nevlastně zvaná cyrilská abeceda. Tvrzení to podporuje se, prý, výrazy v synaxári apostola Ochridského o Methodiovi a ve službě SS. Cyrilla a Methodia. (V. Grigorovič O drevnej pis'mennosti Slavjan, v Žurn. Min. prosv. 1852. Mart Otd. II. str. 152—168.) Není zde místa, vcházeti do obšírného rozboru domněnek těchto; povím, co o tom soudím, zkrátka. Při hlaholštině na bulharské sektáře a kacíře pomyslití bylo dosti případné — časové a místa se dobře shodují — zdaliž důvodné a pravé, o tom pochybovati lze. Rodiště a hlavní rejdiště Patarenův čili, jakž na západě slouli, Katharův, padá ovšem v X století do jižní Macedonie a blízkých okolí — země Dragovičův, v níž Velica a Strumica, města Melenik pod Peruňhorou, Gorica nad řekou Děvolí oblíž Ochridu hlavní jejich sídla — odkudž časně, totiž v X a XI století, do Bosny, do Dalmat a Chorvat, do Slavonie, do Uher, do Vlach, do Francie, do Němec, až i do Anglicka se rozšířili, kdež podlé rozdílů zemí města a hrady Dlmno

čili Duvno, Trogir, Požeg, Mediolan, Tolosa atd. za hlavní stanoviška a sbory jim sloužily. Příbuzní jim Bogomili, postupníci bulharského popa Bogomila jináč Jeremie (kv. za císaře Petra I. 927—968), tolikéž Pavlikiani, z manichejských Evchitův poslí a od císaře Jana Cimiska z Asie do okolí Filippopolského v Thracii převedení (970), měli, zdá se, více k východu, v poříčí Marice, svá sídla. Západní Katharové ve Vlaších a Francii považovali sami Bulharsko za kolébkou a nejčistší studnici svého učení, pročež od jiných jmenování byli Bulgari a Publicani (t. Pavlikiani), a dva jejich známí biskupové na západě, totiž „papa Nicetas“ 1167 a „episcopus Nazarius“ 1180—1200, přišli z Thracie a Albanie, jeden z Cařihradu, tento z Gorice, do Vlach a Francie. Vědomot i to, že samověrci tito zevnitř tvárně a pokrytsky se měli, zjevně a před světem křesťanskou bohoslužbu (na začátku XIII století měli dva chrámy v Cařihradě, jeden řecký, druhý latinský), ve skrytu své zvláštní obřady konajíce. — A však s druhé strany domněnka, žeby Katharové a Bogomili buď vynálezci, buď zachovatelé a rozšiřovatelé hlaholice byli, jest bez průkazu a na žádném ani zevnitřním ani vnitřním svědectví se neopírá. Historie těchto kacířův jest světlá, učení jich známé, mnohé spisy jejich zachovány: ve všem tom o nějakém jejich zvláštním písmě ani zmínky, jakož naopak v památkách hlaholice ani stebýlka odchýlení se od učení církve. Těžko věřit, žeby papež Innocent IV léta 1248, tedy třidceti a dvě léta po smrti Innocentia III, tohoto neohroženého hromitele a vykořeňovatele Katharův ve všech jejich skrýších, zvláště v Chorvatech a Dalmatii, „kacířskou abecedu“ těchto ve své bulle k biskupu Seňskému byl tak ochotně schválil a z knih jí psaných bohoslužbu povolil. Co se pak tkne svědectví legendy o ruském písmě a překladu, nalezeném od Cyrilla, myslím, že to důvodně jen na Varjaho—Rusy v Tavrii a gotické písmo slyšeti lze: jakož ani ve slovích synaxáře a služby smyslu toho, jenž se do nich vnuceně vkládá, nenacházím, k nepevnosti jich, strany původu a času, ani nehledíc. Trpkět a protimyslnět věru jen pomysliti, žeby Method sám slávu bratra svého, ač mladšího, však mnohem učenějšího a již zvěčnělého, byl zatemniti usiloval, opovrhna jeho slovanská písmena a podmítla svá řeckoslovanská. Věci tak důležité a při tom temné nikdy výrokem jednoho nebo druhého postranního svědka, nýbrž souhlasem výpovědí všech pravých svědkův rozhodovati se musejí. Táž legenda praví jinde, že Cyrill teprve později, po navrácení z Tavrie, v Cařihradě slovanské písmo vynalezl, seznav z ust samého

císaře, že Slované ještě žádného, ku psání svatých a bohoslužebných knih způsobného písma nemají; souvěký mnich Chrabr svědčí, že to písmo bylo sestaveno na základu řečtiny: s tím souhlasí, co papež Jan VIII, biskup Ganderik, jenž Cyrilla osobně znal, bezjmenný Korutanec a Jan Exarch bulharský, živší na samém začátku X století, o novosti písma a překladu slovanského poznamenali. Proti takovýmto ryzím svědectvím jest ono obtlumočení nesrozuměných a křivě pojatých slov legendy o Cyrillovi v Tavrii v chronografu Rumjancově z XV století pouhý dým a pára.

24. Odměsivše všecko, co se počtu a posloupnosti, jmen, tvaru a podoby, vyslovení a platnosti, hodnoty číselní a jiných případkův písmen týče, do rysu písemnice, obrátíme zde s obzvláštní bedlivostí pozornost svou k ohledání výhradních známek hlaholštiny v potahu k cyrilštině, co se tkne pravopisu, jazyka a samého překladu knih. Dříve však se ještě u *obecného jména* toho písma něco málo pozastaviti musíme. Zdeť hned u vstupu nacházíme velikou temnotu, nerosrovnalost a nepevnost. V řecké legendě žádného jména písmu tomu se nepřikládá. V rukopisu Pařížském slove „*abecenarium bulgaricum*,“ s čímž výraz v uvedeném nahoře výčtu národův: „pravoslavných jazyk jest pět, i imaj tri knihy (t. písmena), gr'č'ska, iverska i bl'garska,“ souhlasí, ač jestli zde tím hlaholice, nikoli cyrillice, se míní. V bulle papeže Innocentia IV (1248) jmenuje se „*littera specialis*, quam illius terrae clerici se habere a *beato Hieronymo* asserunt.“ V základní listině kláštera slovanského v Praze od Karla IV (1347) řeč jest jen o „*lingua slavonica*“ a o sv. Jeronymovi co překladateli písem do ní: tak též i v evangeliu Remešském v témž klášteře 1395 psaném. V abecedníku Diviše opata Břevnovského, jak mním, prvního toho jména, od r. 1360 do 1366, v rukopisu druhdy Sedlickém a Braunovském, nyní Stokholmském, slove hlaholice „*alphabetum Skavorum*,“ nepochybně dle vlaského *Schiavi*, tedy místo *Slavorum*; naproti tomu cyrillice „*alphabetum Ruthenorum*,“ jakož podobně u A. Roccy (ok. 1591) ona „*alphabetum illyricum*,“ tato „*sercianum*.“ V jednom latinském rukopisu biblioteky Pražské r. 1434 vepsána abeceda hlaholská s nadpisem: „*Alphabetum secundum slavonicum*.“ V Chorvatsku samém byly, zdá se od nepamětných časův, aspoň jistě již v XIII a XIV století, výrazy „*lingua croatica*, *litterae croaticae*“ obyčejné. Teprvé v XVI století, pokudž mně známo, vyskytají se vedlé jména „*hrvatska slova*“ (totiž písmena) již i výrazy: *glagola*, *glagolska slova*, *glagolita*, stojící

naproti výrazům *cyrilica*, *cyrilska* aneb *cyrilická slova*, a sice v hlaholských a cyrillských knihách, tištěných v Tubinku a Urachu 1560 sld. V XVI—XVII století i jméno literae *Hieronymianae*, též literae *illyricae*, u učených a zvláště na dvoře římském ve zvyk vešlo. Výklad jména *glagola* (*hlaholice*) nesnadný. Kopítar držel pojmenování *glagolita* za mírnou přezdívku chorvatských kněží, z příčiny častého hlásání od nich na začátku čtení z evangelíí: V ono vréme *glagola* Isus. (V jediném čtení Jo. 4, 5—42 opětuje se slovo Ⲅⲁⲓⲁⲓⲁⲓ čtyřmectmkráté!) Mně se někdy zdálo, že to pouhé přeložení staršího jména „*slovanská azbuka*“ (*slovo* = *glagol*). Preis myslel na *glagol* ve smyslu (ostatně nedoloženém) *litera*, odkudž prý hlaholský původně tolik co *literals* a *hlaholita homo literatus*. Jiní velmi případně poukazují na jméno pátého písmene *glagol'*. Výraz „*bukvica*“ zdá se stářím všecky jiné přesahovati. Jméno samo, vlastně tolik co písmena, od *buky* t. písmě, u starších Chorvatův a Dalmatincův (Lucia, Grubišiče a j.) výhradně hlaholici, u novějších naproti, jestli dobře zpraven jsem, již i cyrillici, ovšem neprávě, se příkládá. Ostatně nejstarší *výčty jmen* spojené s *vyobrazením písmen*, jenž mně známy jsou, jdou pořádem času takto: Pařížský XI—XII století, opata Diviše I. 1360—1366, Pražský 1434, Angela Roccy ok. 1591, a Maura Orbini'a 1601. Pozdějších sem nepotahuji.

25. Nahoře (č. 13) jsme *znamek* rukopisův *hlaholských* a z nich pošlých cyrillských jen mimochodem a jako v letu se dotekli; důležitost věci velí zastaviti se při nich naschvál a přihlédnouti k nim blíže. Znamky ty buď se týkají *písmen a pracopisu*, buď *ohýbání a užívání slov*, buď vesměs *slohu* a jeho barvy, buď naposledy samého *překlada* písem svatých a knih bohoslužebných. Podlé nich, pokud znale a patrně při prepisování do cyrillských rukopisův přešly, hlaholský původ těchto posledních s větší nebo menší jistotou posuzovati se může. Čelnější, podlé dotčených čtyř tříd, jsou tyto. — V hlaholici není žádného jotovaného ϵ čili Ⲛ , nýbrž místo něho pouhé Ⲛ : Ⲛⲁⲓ , ⲚⲚⲛⲉⲑ , Ⲛⲛⲛⲉⲑ . Tolikéž při a často jotování se opouští: ⲁⲛⲉ (srb. ⲁⲛⲉ), ⲁⲛⲁ , ⲁⲛⲛⲛⲛⲛⲛ , ⲁⲛⲁⲛⲁ . Písmě *Jeť* slouží za Ⲛ i ⲛ , z příčiny zvláštního téhož Ⲛ u Bulharův i Valachův vyslovení, t. *ea*, *ia*, *a*: odkudž užívání Ⲛ místo ⲛ i v čistě cyrillských rukopisech u Bulharův a Srbův v XI—XIII století hluboce se vkořenilo: ⲁⲛⲉ místo ⲁⲛⲛⲉ , ⲁⲛⲁⲛⲛⲛⲛ místo ⲁⲛⲛⲛⲛⲛⲛ (*fulgere*), Ⲛⲛⲛⲉⲑ ⲛⲛⲛⲉⲑ , ⲛⲛⲛⲛⲛⲛ ⲛⲛⲛⲛⲛⲛ . Odtud i místo Ⲛⲁ neb Ⲛⲛ jen Ⲛ : Ⲛⲁⲛⲉ místo ⲛⲁⲛⲉ (*seminatium*), Ⲛⲁⲛⲛⲛⲛⲛ místo ⲛⲁⲛⲛⲛⲛⲛ . Naproti

recensí, beze všeho užití při tom vulgaty; b) že tento starý překlad přijat rovněž i od hlaholitův v Chorvatech a Dalmatech v XIII století (o starším hlaholském písemnictví Dobrovský nic nevěděl a věděti nechtěl), a že tehdež mnohá místa v něm dle vulgaty změněna a opravena, v kterýchžto změnách a opravách od hlaholitův i později potom dál a dál pokračováno; c) že vydavatelé Ostrožské biblí 1581 položili za základ rukopis zdržující v sobě překlad původně sice dle řečtiny vzdělaný, a však ve knihách starého zákona již dříve, totiž na konci XV století, při snešení dohromady biblických knih, dle vulgaty změněný a obnovený, nalezše v něm knihy Tobiáše, Judit a 3 Esdrášovu cele z vulgaty přeložené, a přičinivše k němu i sami 3 Makkabejskou (v řečtině nestávající) tolikéž dle vulgaty, s použitím překladu polského a českého. Proti těm, ježto, jako slovatný biblista a kritik Leonhard Hug a jiní, pokládali, že již prvotní překladači evangelíí a apostola tytéž i do vulgaty nahlíželi a jí se spravovali, tvrdil Dobrovský, že všecka ta místa, v nichž starý překlad s vulgátou, nikoli s přijatým textem řeckým, souhlasí, jsou varianty, nacházející se též v jednotlivých rukopisech řeckých, a tak že shoda tato vlastně a v pravdě na užití těch takových rukopisův řeckých, nikoli vulgaty, se zakládá. (*Dobrovský* Glag. 68—82. Slovanka II. 128—139. Inst. I. slav. LI—LII. 193. 423. 667. 699—701.) Ostatně Dobrovský; což jen mimochodem dotčeno buď, neměl za to, žeby Cyrill a Method celou biblí byli přeložili: on těmto prvoučitelům pouze přeložení čtení z evangelíí a epíštol a k tomu ještě žaltáře, jakožto knih k bohoslužbě (liturgii) nevyhnutelně potřebných, naproti tomu přeložení knih Moudrosti, Siracha, Prorokův a Joba Srbům v XIII—XIV století, knih pak Mojžíšových, Josue, Samuelových, Královských, Paralipomenon, Esdráše, Tobiáše, Judity a Makkabejských Rusům v polském Rusku asi na konci XV století připisoval, proti čemuž jiní, jmenovitě kněz Novický, archimandrit Makarij a biskup Filaret důrazně se ohlašovali. (*Dobrovský* Inst. I. slav. LI—LII. 190. 193. 243. 403. 454. 593. 667. *Novický* O perev. sv. pis. Kij. 1837. 4^o. *Makarij* Istor. Christ. v Rossii. S. Pet. 1846. str. 188—251. Ep. *Filaret* Kirill i Methodij, v Čten. obč. ist. v Mosk. IV. 1—28. Doplněk tamže V. 29—30.)

27. Ačkoli prostředky a pomůcky mé, sedícího daleko od bohatých sbírek staroslovanských rukopisův, k podjetí se důkladné a všestranné dosti činní práce o prvotním stavu staroslovanského překladu písem svatých nejsou postačitelny; však nicméně nebude, doufám, nadarmo

a bez výtěžku, přistoupím-li s tím, což před rukama jest, k vyšetřování věci té důležité a především k ohledání poměru, v němž text nejstarších rukopisův hlaholských k textu nejstarších rukopisův cyrillských stojí, čili bližnosti anebo rozdílu obou. Mámť pak pro nejstarší dobu před rukama tyto hlavní pomůcky: A) *Hlaholské*: 1) z evangelistáře Assemani'ova Jana kap. 1—15 a 20—21 s malými výpustky, evang. Mat. 18, 10—20, Mark. 5, 43—47, Luk. 24, 12—35; 2) ze čtveroevangelia Grigorovičova Mark. 4, 3—9; Jana 11, 1—45 a 19, 9—28 i výtah některých různocnění z Matouše a Marka; 3) z praxapostoláře cyrillsko-hlaholského Grigorovičova Skut. 17, 4—7, Efes. 4, 11—13; 4) zlomek Mihanovičův (domněle ze čtveroevangelia Zografského) Mat. 5, 23—48 a 6, 1—16; 5) evangelistář Emausský, l. 1395, vyd. Par. 1843; 6) missál nejstarší tišt. b. m. 1483; 7) missál Benátský, tisk Bindoni'a 1528 ve 4^o; 8) missál Levakovičův 1631 ve 4^o, a jiné pozdější tisky hlaholské. B) *Cyrillské*: 1) Evangelistář Ostromirův 1057, tišt. 1843; 2) ze čtveroevangelia Šišatoveckého z druhé polovice XIII století výjimky; 3) čtveroevang. Timocké, rp. bulh. pap. XV století; 4) čtvero-evangelium Pražské, rp. srb. pap. XV století ve veřejné bibliotece; 5) čtveroevangelium Šidské, rp. srb. pap. XV století; 6) čtveroevangelium srb. tišt. v Rujanec 1537 a v Bělehradě 1552, shodné jak mezi sebou, tak též i s vydáním Makariovým v Ugrovlachii 1512; 7) praxapostolář macedo-bulharský čili Strumický z konce XII nebo začátku XIII století, přepsaný z hlaholice; 8) z praxapostoláře Damiana v Šišatovci 1324 výjimky; 9) praxapostolář Kamenický rp. srb. pap. XVI století; 10) praxapostol Irižský rp. srb. pap. XVI století; 11) praxapostol tištěný v Ugrovlachii 1547; 12) biblí Ostrožskou tišt. 1581. Mimo to jednotlivá různocnění z rozličných rukopisův, ze čtveroevangelia Krylosského 1143, Kopitarova XIV století a jiných, což zde vyčítati pomíjím. Při všem tom často téhož místa ve více starých rukopisech postihati a k sobě přirovnávati, pro neúplnost buď rukopisův samých, buď mých výtahův z nich, naprosto mi nebylo možné.

28. Že knihy písem svatých, zvláště ony, jichž se při bohoslužbě užívá, t. evangelia, apostol a žaltář, prvotně z řečtiny, nikoli z latiny, do staroslovanštiny přeloženy byly, o tom mezi znalci jazykův nebylo a nemohlo býti pochybováno; celé zajisté znění textu slovanského ve slovech, rčení a skladbě jest jen ohlas textu řeckého. Různost domněnek vznikala teprve u otázky: kdeby a kterého času začátek byl učiněn nahřzení do vulgaty a upravování staroslovanského překladu

dle ní, zdalíž za samého Cyrilla a Methodia, čili později po nich? Ohtějíce úsudek svůj v té příčině zakládati na podstatě věci, na povaze překladu, a chtějíce spolu důvody buď přesvědčení buď domnění syého čtenářům a nepodjatým posuzovatelům zřejmé učiniti, uvedeme zde řadu míst, z nichž úplněji poznati lze: 1) pojiti staroslovanského překladu z řečtiny; 2) rozdíl textu cyrillských a hlaholských rukopisův; 3) bližnost hlaholských rukopisův v některých místech s vulgata; 4) některé vady a nedostatky starého překladu.

29. Pověděno, že celé znění staroslovanského překladu svědčí o jeho pojiti z řečtiny. Což ačkoli v pravdě tak jest, však jsou některá místa, v nichž tento původ zvláště poznale a rázně se zračí, totiž ona, kdež vulgata od řečtiny buď rčením buď smyslem se dělí. Uvedeme čelnější z nich. Matth. 6, 13. Slavosloví (doxologia) v Otčenáši: *ὅτι σοῦ ἐστὶν ἡ βασιλεία καὶ ἡ δύναμις καὶ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας, ἀμήν*, schází ve vulgátě, nachází se v nejstarších rp. cyr. i hlaholských, v ev. Ostromirově, ve zlomku čtv. Mihan. a j. — Matth. 10, 3. *καὶ Λεββαῖος ὁ ἐπικληθεὶς Θαδδαῖος*. *Vulg.* et Thaddaeus. *Erasm.* et Lebbaeus cognomento Thaddaeus. *Žaltář srb. tišt. v Cetyně 1495, čtver. Rujan. a Bělehr., rpp. blh. i srb.* и келевен наreyенин Ѡаден. *Biblí Ostrož.* и келевен и. Ѡаден. *Terpnó opravená Moskevská 1751:* и левбен наreyенин Ѡаден. *Náš Blahoslav a Bratři* po něm: a Lebbeus přijímá Thaddaeus. — Matth. 16; 22. *Ἄεός σοι, κύριε!* *Vulg.* absit a te, domine! *Bratři:* Odstup to od tebe, pane! *Čtver. Tim. a Šid., vyd. Ruj. a Bělehr., Biblí Ostrož.* илосрьдъ ты, господи! (Smysl jest: propitius tibi deus sit, domine! Slovanský překladatel četl: *Ἄεός σου, κύριε!*) Marc. 1, 2. *ἐν τοῖς προφήταις*. *Vulg.* in Isaia propheta. *Ev. Ostrom.* въ пророцѣхъ. — Marc. 7, 3. *ἐὰν μὴ πύγμῃ νύψωνται*. *Vulg.* nisi crebro laverint. *Schott.* nisi pugno facto (diligenter) manus laverint. *Bratři:* ruce umyli (Ř. dlaní, hrstí ruce umyli). *Čtver. Tim. аме не трыжме оумыжтѣ ржкѣ.* *Čtver. Šid., Bělehr., bib. Ostrož. a j.* трыюме. — Luc. 2, 14. *δόξα ἐν ὑψίστοις θεῷ καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνῃ, ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία*. *Vulg.* gloria in altissimis deo, et in terra pax hominibus bonae voluntatis. *Ev. Ostrom.* слава въ вѣшнѣхъ богу и на земли мирѣ, въ людѣхъ благоволеніе. — Luc. 9, 4. *ἐκεῖ μένετε, καὶ ἐκεῖθεν ἐξέρχεσθε*. *Vulg.* ibi manete, et inde ne exeatis. *Ev. Ostrom.* тоу прѣвѣанте, и отѣждоу нсходите. *Miss. Bind. 1528:* ѡѣ глѣѣѡѡѣѡѡѣ, ѡѣѡѡѡѣ ѡѣѡѡѡѣ. — Act. 1, 4. *ἦν ἠκούσατέ μου*. *Vulg.* quam audistis; inquit, per os meum. *Praxapostoldar mac.-bull.* еже слышасте отъ мене. — Act. 17, 5. *Ζηλώσαντες*

přijal jedenkaždý, za to, což skrze tělo působil. — Gal. 4, 17. ἐκκλείσαι ὑμᾶς θέλουσιν. *Vulg.* excludere vos volunt. *Schott:* immo vos (a societate Christianorum) secludere volunt. *Praxaplt. Dam. 1324 a Kam. i praxaplt. Irižský,* čtouce mylně ἐκκλήσιναι: ирѣккѣ вѣсь хотѣтъ, tolikéž *vyd. 1547:* нѣ ирѣккѣ вѣсь хотѣтъ; než *bib. Ostrož.* správně ποτλογγιτη вѣсь хотѣтъ. *Bratři:* нѣбрѣž odstrčiti vás chtějí. — 1 Thess. 2, 7. ἐγενήθημεν ἥπιοι (mites). *Vulg.* facti sumus parvuli. *Vyd. 1547, praxaplt. Irižský, praxaplt. Kam., bib. Ostrož.* вѣхомѣ тиши. Tak též i *Bratři:* byli jsme tiší. *Vulgata* jde za mylným čtením νήπιοι, infantes, parvuli, místo ἥπιοι. — 1 Tim. 1, 2. γνησίῳ τέκνῳ. *Vulg.* dilecto filio. *Vyd. 1547:* прнсномоу чадоу. *Ostrož.* tolikéž: прнсномоу чадоу. *Bratři:* vlastnímu synu. — 1 Tim. 4, 6. διδασκαλίας παρηκολούθησας. *Vulg.* doctrinae, quam assecutus es. *Vyd. 1547:* оученіемъ, емоуже послѣдова. *Ostrož.* оуг. ем. послѣдоваѣ еси. *Bratři:* učení, kteréhož si následoval. — Než dosti těch míst, jimž podobných by se nemalý počet sebrati mohl. Zde i samy poklésky překladatele, jako κιαλεβεν místo η λεβεν, αρνεβъ ледъ místo αρεοπαгъ, ирѣккѣ místo ποτλογγιτη, pošlé buď z nedopatření buď z nedostatečnosti tlumočnicka, hlasitě vydávají svědectví, že překládáno neprostředně z řečtiny, nikoli z latiny. Rovněž zřejmě potvrzují toho jména a slova, v nichž řecké η hlaholským ϣ neb з se vyrazí, přiměřeně řeckému, nikoli latinskému vyslovení, np. ϣαααε neb зαααε lat. Jesus, ϣαβ+ϣαε Israel, ϣααε Moses, ϣαβαα+ααε Jerusalem, ϣααεφ Josephus, α+ϣααε Daniel, ϣααα Elias, ϣααε Joel, ϣααε Herodes, вѣсвαααε Betleem, ϣ+αα+ααε+ Magdalena, +ϣεεε amen atd. To platí o první čili bulharské době veskrz: ve druhé čili chorvatské v některých slovích, jako v +ϣεεи a j., změněno sice з v э, však větším dílem zůstalo nedotknuto.

30. Přistupujeme k nejdůležitější částce nynějšího našeho úkolu, totižto k vyčtení rozdílů mezi textem nejstarších rukopisův cyrillských a hlaholských. K tomu postačí přehledné sestavení některých hlavních, v překladu na různě se rozcházejících míst, jakáž jsou na příklad tato. Matth. 5, 43. τὸν πλησίον σου. *Vulg.* proximum tuum. *Čto. Mihan.* вѣнѣрѣαε εуѣεεε. *Ev. Ostrom.* влнжѣннѣаго своѣго. Podobně tomu Jo. 4, 5. πλησίον τοῦ χωρίου. *Vulg.* juxta praedium. *Ev. Assem.* ϣαβεε в-εεε. *Ev. Ostrom.* влнжѣ вѣсн. Vůbec v hlaholských rukopisech nejhustěji нскрѣнннн, v cyrillských nejřidčeji, u Ostromira ani jednou. (Slůvka нскрѣ užívá, mním, sv. Sáva v typiku). — Matth. 6, 2. 5. ἐν ταῖς συναγωγαῖς. *Vulg.* in synagogis. *Čtoer. Mihan.* в-ε εεεεεεεεεεεε а

22P222P1111P12. *Čto. Praž. сѣньмицихъ. Ev. Ostrom. сѣборицицихъ*, a tak i jinde, jen jednou Jo. 16, 2. сѣньмицие мѣсто synagoga, συναγωγή. — Matth. 6, 11. τὸν ἄρτον ἡμῶν τὸν ἐπιούσιον. *Vulg.* panem nostrum supersubstantialem. *Čtoer. Mihan. P+222+P+222 22P2. Ev. Ostrom. наскѣпънѣн.* — Matth. 8, 20. αἱ ἀλώπεκες φωλεοὺς ἔχουσιν. *Vulg.* vulpes foveas habent. *Čto. Grig. 2P2P 22P2P2P 222222. Ev. Ostrom. лншнцѣ лѡѡа нмжѣ.* — Matth. 8, 28. ἐκ τῶν μνημείων ἐξερχόμενοι. *Vulg.* de monumentis exeuntes. *Čtoer. Grig. 2222 22+222 2222222222.* *Ev. Ostrom. отъ грѡбѣ нсходѣшѣ.* — Matth. 10, 29. οὐχὶ δύο στρουθία ἀσσαρίου πωλεῖται? *Vulg.* nonne duo passereres asse vaeneunt? *Čtoer. Grigor. P2 2222 2P 22222P P+ 222+22P2 22P2P22 22222?* *Ev. Assem. P2 2222 2P 22222P 222+22P 22P2P22 22222?* *Čtoer. Šišat. не двѣ лн пѣтннн н(а) асѣсарнн вѣннннѣ нсѣтѣ?* Tak i *čto. srb. Kop. Náš rp. Praž. не двѣ лн птннн ассарнн вѣннт сѣ?* (Než Luc. 12, 6. má rukopis tento цѣннт сѣ.) *Ev. Ostrom. не двѣ лн пѣтннн ассарнн цѣннннѣ нсѣтѣ?* Podobně Luc. 12, 6. οὐχὶ πέντε στρουθία πωλοῦνται ἀσσαρίων δύο? *Vulg.* nonne quinque passereres vaeneunt dipondio? *Dle Miklošiče v ev. Assem. a ve čtoer. srb. Kop. не патѣ лн птннѣ вѣннтѣ сѣ пѣназѣма дѣвѣма?* Mně se v tomto posledním místě nevyskytlo. *Ev. Ostrom. не патѣ лн пѣтннѣ цѣннтѣ сѣ пѣназѣма дѣвѣма?* Ostatně, co do vazby slova вѣннтн s на, přirovnati se může ωτѣдѣтн толикѣž s на, Act. 5, 8. v *pračaprlj. mac.-bulh.* a j: рннн, лнѣ н на толннѣ сѣло ωтѣдѣстѣ? ѡна же рѣѣ: сн, на толннѣ (τοσοῦτου . . . ἀπεδόθη). — Matth. 14, 11. ἡνέχθη ἡ κεφαλὴ αὐτοῦ ἐπὶ πίνακι. *Vulg.* allatum est caput ejus in disco. *Čtoer. Grig. P2P2222 22+P22 222 P+ 22P22.* V *ev. Ostrom.* místo toto schází, ale v paralelním místě Marc. 6, 28. čte se на блнѡдѣ. — Matth. 18, 10. μὴ καταφρονήσητε. *Vulg.* ne contemnatis. *Čtoer. Assem. P2P2(22)22222. Ev. Remeš. P2P2222222222,* tak, že jedno P2 nade druhým stojí, opravením mýlky, než rukou přepisovatele samého. *Miss. Bind. 1528* správně P2P2222222222. *Ev. Ostrom. не раднтѣ, патнѣ чнѣннѣ, небот не раднтн чнлн не роднтн знаменѣ толик со недбатн (non curare).* *Rp. Praž. a vyd. Bělehr. да не прѣзрнтѣ.* — Matth. 26, 18. ὑπάγετε . . . πρὸς τὸν δεῖνα. *Vulg.* ite . . . ad quemdam. *Ev. Ass. P22222 . . . P2 2P22.* *Miss. Bind. 1528:* 222222 22 22+22 2 22222 2 22222 2222. V *ev. Ostrom.* místa toho není: jiní cyrilští rukopisové a vydání Rujanské i Bělehradské mají кѣ ѡнѣшнн, jakož i biblí Ostrožská. — Marc. 1, 7. λύσαι τὸν ἱμάντα τῶν ὑποδημάτων αὐτοῦ. *Vulg.* solvere corrigium calceamentorum ejus. *Čto. Grig. 2+22222P22P 2222P2 22(Δ)2222222 222. Čto.*

Dalmatech) běžná. Takové jsou užívání slova $\epsilon\upsilon\kappa\lambda\epsilon\iota$ ve smyslu $\epsilon\pi\iota\sigma\tau\omicron\lambda\eta$, podle lat. literae, a $\epsilon\kappa\eta\eta\tau\eta$ $\sigma\alpha$ z latinsk. vaenire. Není mne sice tajno, že sledy latiny již i v nejstarších rukopisech východní čili cyrilské recensí, jmenovitě v evangelistáři Ostromirově, se vyskytají, a však vždy jen ve vedlejším přístroji, v nápisech a synaxáři, nikoli v textu samém. Sem náleží slovo $\alpha\lambda\lambda\epsilon\lambda\omicron\upsilon\eta\mu\alpha$ dle latinského alleluia v evangelistáři Ostromirově (jakož i v praxapostoláři macedobulharském, zdeť však někdy i $\alpha\lambda\eta\lambda\omicron\upsilon\eta\mu\alpha$), kdežto v biblí Ostrožské již výhradně $\alpha\lambda\eta\lambda\omicron\upsilon\eta\mu\alpha$ dle řeckého $\alpha\lambda\lambda\eta\lambda\omicron\upsilon\iota\alpha$; dále to, co Kopitar poznamenal, že v kalendáři Ostromirově památka sv. Silvestra papeže položena na den 31 ledna, způsobem církve římské, a že tamže pokléška překladatele $\kappa\alpha\pi\epsilon\tau\omicron\upsilon\lambda\mu$ $\eta\kappa\tau$ jen z latinského Capituloorum (místo Capitulensium) vysvětlena býti může. (Glag. Cloz. p. LXI—LXII.) Tyto nápisy a přídávky synaxáře a menologia podléhaly ustavičným proměnám: každý písař knih bohoslužebných přispůboval a upravoval je dle potřeby své země a svého věku. Odtud pošlo, že ani dvou stejně znějících synaxářův a menologií ve starých rukopisech nalezi nelze, a že čím starší jsou rukopisové, tím větší rozdíly v kalendářích. Než buď jak buď: výsledek, že text nejstarších rukopisův západní čili hlaholské recensí na mnohých místech, kdež od nejstarších rukopisův východní čili cyrilské recensí odstupuje, k západní řecké recensí a tudíž spolu k Jeronymově vulgátě se chýlí, jest vždy týž, buď že původce hlaholštiny do vulgaty samé nahlížel, anebo řeckými, s ní zároveň jdoucími rukopisy se spravoval. Čelnější taková místa jsou: Marc. 7, 26. řeck. $\gamma\upsilon\eta$ Ἑλληνίς , *vulg.* mulier gentilis, *hlah.* жєр+ рєн+рєт+рєт , *cyr.* женє єλληνїска . Jo. 5, 4. řeck. κατὰ καιρὸν , *vulg.* secundum tempus, *hlah.* вєд+вєє , *cyr.* лєтє . Jo. 9, 8. řeck. *byzant.* τυφλός , řeck. *záp.* προσαίτης , *vulg.* mendicus, *hlah.* рєнєвєнєєєє , *cyr.* слєпє . Jo. 19, 27. řeck. *byzant.* ἡμέρας , řeck. *záp.* ώρας , *vulg.* hora, *hlah.* чєрєє , *cyr.* дєнє . Majíce tuto nezápornou bližnost hlaholské recensí s Jeronymovou vulgátou ve mnohých místech před očima (větší počet jich probrání celého čtveraevangelia a praxapostola nepochybně na jevo vynese), nemůžeme potlačiti tanoucí nám na mysli domněnky, žeť právě ona zavdala příčinu pozdějšímu odvozování celé hlaholštiny, i samé abecedy, od sv. Jeronyma. Aspoň bych výkladu přirozenějšího (neboť příčinu nějakou to mítí musí) nad tento nevěděl.

32. Zbýváť ještě, bychom ohledali něco blíže vady a nedostatky starého překladu, povstale buď z nedopatření anebo i z neumění. Z těchto

některé rukopisům obou recensí, cyrilské i hlaholské, jsou společné, jiné jen jedné z nich vlastní. Vytkneme čelnější, opáčivše z krátka již nahoře uvedené. Matth. 10, 3. *καὶ Λεββαῖος*. Jméno toto v rukopisech západní a alexandrinské recensí a ve vulgátě schází, kdež se místo *καὶ Λεββαῖος ὁ ἐπικληθεὶς Θαδδαῖος*, et Lebbeaeus cognomento Thaddaeus, jakž to v rukopisech byzantinské recensí nacházíme, čte pouze *καὶ Θαδδαῖος*, et Thaddaeus; než cyrilští rukopisové, pokudž jsem do nich nahlédnouti mohl, mají všickni *κελευεν*, tolikéž i stará vydání, žaltář Cetynský 1495 na listu 343 *κελευεν*, biblí Ostrožská 1581 *κελευεν*, a teprvé opravená Moskevská 1751 správně *η λευεν*. — Matth. 26, 18. *πρὸς τὸν δεῖνα*, *vulg.* ad quemdam, *Ev. Ass.* *ⲓⲃ ⲠⲢⲠⲁ*, *cyr.* *кѣ онѣснн*. Než řecké to slůvko mohlo v okolí, kdež původce hlaholské recensí žil, tehdáž býti běžné. — Luk. 3, 13. *μηδὲν πλέον παρὰ τὸ διατεταγμένον ὑμῖν πράσσετε*, *vulg.* nihil amplius, quam quod cōstitutum est vobis, faciatis, *ev. Ostrom.* *μηγѣтоже болюе поведеаааго еамъ теорите*. Smysl jest, jak Bratři dobře přeložili: nic více nevybírejte, nihil amplius exigite: než slovanský překladatel dělí zde vinu s latinským. — Jo. 21, 19. *σημαίνων*, *vulg.* significans, *ev. Ass.* *ⲓⲁⲉⲣⲁⲥ*, místo *знаменамъ*. Na jiném místě vatikanský rukopis má správně. Omyl (ač není-li to pouhá hra pisce nebo jiná náhoda) povstal z dvojsmyslu řeckého slova *σημαίνω*, kteréž v novější řečtině znamená klepati, odkudž *σήμαντρον*, klepadlo, jímž v řecké církvi do chrámu svolávají. — Act. 17, 9. *Ἄρειος πάγος*, *vulg.* Areopagus, *cyr.* ve všech nejstarších rukopisech a vydáních, jež jsem srovnati mohl, *арнеѣъ ледъ*, až do opravené biblí Mosk. 1751, kdež správně *ареопαγѣ*. (Viz nahoře č. 29.) — Gal. 4, 17. *ἐκκλείσαι*, *vulg.* excludere, *praxapostolář Dam. a vyd. 1547* *иꝛѣккы* (*иꝛѣккн*), čtouce *ἐκκλήσιναι*, opáčně a proti smyslu: bib. Ostrožská již *ωπλογυνη*. — K těmto pokléskám možno připojiti některé jiné, z kalendáře při evangelistáři Ostromirově, a sice: l. 228, dne 4. Října: *свѣтѣаго свѣщеномъжѣенна петра капетоула нхъ*, to jest sancti hieromartyris Petri Capituleorum s. Capitulensium (řeck. *Капетωλέων*), jakoby dle latinského Capituli-eorum (*Kopitar* Glag. Cloz. LXI—LXII). — Tamže list 272, dne 14 Máje (srv. l. 295): *память свѣтѣомоу генетанноу η μνηοζѣкъ*, v řeck. *τὸ γενέθλιον τῆς πόλεως*, t. obnovení města Byzantu od c. Konstantina Vel., z čehož někdo snad udělal *τοῦ ἁγίου Γενεθλίου καὶ τῶν πολλῶν*. — Tamže list 274, dne 21 Máje (srv. l. 295): *память свѣтѣмъ вѣснлнѣоу костантннѣоу η еленнн*, kdež názovné *τῶν βασιλέων*, t. císařův, převráceno ve vlastní jméno Vasilia. — Tomu

se podobá, co Preis z breviáře hlaholského, rukopisu 1442 v Záhřebě, na jevo vynesl, kdež známé místo Mat. 27, 25. přeloženo: *ⲡⲁ ⲡⲁⲗⲉ ⲉ ⲡⲁ ⲁⲗⲁⲃⲉⲗⲁ' ⲡⲁⲱⲙ*, snad že čteno super liberos místo *vulg.* super filios nostros, řeck. ἐπὶ τὰ τέκνα ἡμῶν, *Ostrom.* на уадыкы, *miss. hlah.* 1483 *ⲡⲁ ⲡⲁⲗⲉⲗⲁ*. — Pozoru hodné jest též užívání slova *ⲱⲛⲁⲣⲁⲧⲁ*, *ⲡⲁ ⲱⲛⲁⲣⲁⲧⲁ*, *ⲡⲁ ⲱⲛⲁⲣⲁⲧⲁⲗⲉ* atd., v rukopisech hlaholských a v kalendáři evangelistáře Ostromirova, poslého z řeck. τὰ πάθη, místo страсти. — Tolik na ten čas těch příkladův.

33. Přehledněmež ještě jednou v mysli celou řadu vytčených zde různých míst a čtení z nejstarších rukopisův jak cyrillských tak hlaholských, a uváživše jednokaždé z nich nepodjatě, zastavme se konečně u některých hlavních, z přehledu toho plynoucích výsledkův. Především viděli jsme na své oči, že staroslovanský překlad vzdělán neprostředně z řečtiny, nikoli z latiny. Shoda a souhlasnost slovanštiny s řečtinou jest pravidlo, neshoda a nesouhlasnost jen výjimka a uchýlka. Za druhé spatřujeme neméně zřejmě, že překlad v rukopisech cyrillských a hlaholských v celosti sice jeden a týž jest, a však že nicméně v jednotlivých čteních znamenitá panuje různost, sahající do nejstarší doby, o níž z pozůstalých památek souditi můžeme, tak že již nejstarší staroslovanské rukopisy nejen dle písma, ale i dle různosti čtení na *dvě třídy* čili *recensí* se rozcházejí, kteréžto dvě recensí podlé písma *cyrillskou* a *hlaholskou*, podlé podstaty věci pak *východní* čili *byzantsko-ruskou* a *západní* čili *italskou* přístojně bychom nazvati mohli. K oné cyrillští, k této hlaholští a z nich přepsaní cyrillští rukopisové připadají. Za třetí přijímáme za věc jistou a vši pochybnosti zbavenou, že mnohá hlaholským rukopisům vlastní čtení původ svůj vzala jestli ne z latiny čili vulgaty, tedy aspoň z řeckých rukopisův jedné a též recensí s Jeronymovou vulgatou. Že počet jich v sestavení našem tak skrovný, věc jest přirozená, ješto jsme posavad jen kusy a výjimky z nejstarších rukopisův v té příčině ohledati mohli; proberou-li se kdy celé ty rukopisy, nepochybně mnohem větší počet jich se vyskytne. — Poněvadž, jakž řečeno, překlad jeden a týž jest a recensí dvoje, vzniká otázka: která recensí jest starší a základ druhé? Odpověď na tuto otázku není sice snadná: my však podlé všeho, co jsme posavad vyšetřili, neváháme se vyznati, že cyrillský pokládáme za starší, hlaholský za pozdější. Pověděli jsme nahoře, že sestavení hlaholského písma a zřícení pravopisu, jakéž v nejstarších rukopisech bulharských nacházíme, máme za následování pravopisu cyrillských rukopisův. Totéž

tvrditi musíme o textu. Uchýlky a zvláštnosti jazyka, vyskytující se v hlaholštině (viz připomínky u slov *искръ, книга, боукъли, тръжъникъ, гръкне* a j.), ukazují, jakž nám se vidí, zřejmě k zemím dřevního Ilyrika, Macedonii, Albanii, Dalmatii, Chorvatům, v nichž, vedlé domácího a slovanského druhý starý živel — latina. Kde světlo historie schází, mějtež i domněnky své místo. Má *domněnka* o původu hlaholské recensí jest tato. Svatý Cyrill přeložil za živobyťi svého z písem svatých pouze evangelistář a praxapostolář čili čtení svatých evangelií a epištol a k tomu ještě žaltář. Tento překlad zachoval se v prvotní přesnosti své v Ostromirově evangelistáři a rukopisech jemu buď rovných buď příbuzných. Method přeložil, tak zní zpráva, nedlouho před svou smrtí a vypuzením slovanských kněží z Moravy a Pannonie ostatní kanonické knihy: než žeby se ten překlad v oněch brzo nastalých pohromách a stěhovačkách byl rozšířil, ba jen zachoval, jest velmi pochybno. Jan Exarch bulharský o něm nic nevěděl. Podobně, že Kliment a společníci jeho, Naum, Angelár, Sáva aneb Gorazd, přinesli, mimo žaltář, pouze evangelistář a praxapostolář do Bulhar, a že zde někdo z učedníkův jejich, neznámý náš bulharský hlaholita, o dovršení jednoho i druhého se zasadil, přehléd znova již dříve přeložená čtení (perikopy), sestaviv je pořádem čtyř evangelií a epištol, doplniv mezery mezi nimi a přeoděv cyrillici do hlaholice, k tomu cíli buď již hotově odněkud, t. z Chorvat, přejeté, buď tehdaž nově upravené. Žeby se to v Chorvatech bylo stalo, není sice nemožné, než ještě nedost průvodné. Tak povstala hlaholská recensí, došla nás v evangelistáři Vatikanském a čtveroevangelii Grigorovičově a Zografském. Z takovýchto čtveroevangelii hlaholských pošla přepisováním některá cyrilská, podlé čtení jim příbuzná, jmenovitě Kryloské psané l. 1143, Šišatovecké, Kopítarovo, Pražské a j. Totéž platí o praxapostoláři: i tohoto někteří staří rukopisové, jako Strumický čili macedo-bulharský a Damianův čili Šišatovecký, prostředně nebo neprostředně, přejeti z hlaholice. Konečně i žaltář tak přehlédnut, přidomácněn a do hlaholice oděn. Později starý překlad tento v rukopisech cyrilských, neodvisle od hlaholských, často přehlížen a jinačen: než při všem tom v některých rukopisech zůstala nejstarší hlaholská čtení místy nedotknutá až do XV—XVI století, na př. v papírovém čtveroevangelii Pražském (asi z XV století) *вѣннѣ се, дѣрникъ, уаса, въ сѣмнницѣ, вѣннѣ, вѣлѣсти въ урѣко, нжати се* atd. Naproti tomu v knihách hlaholských trvala hlaholská recensí neporušeně, až ji, po dvojím předběžném

povrchním přehlédnutí od Levakoviče 1631—1648 a Pastriče 1688—1706, naposledy Karaman, věci nedost povědomý a nevděčně pilný, v druhé čtvrti minulého století (1741—1745) i z těchto vypudil, nahradiv ji opáčně čteními novější ruské, často již nestaroslovanské recensí. — Co se nedostatkův a poklések v překladu dotýče, mezi nimiž ovšem některé (jako *келекен, клепаа, арнеъ ледь, цръкен*) velmi nemotorné jsou, komu by ty přičteny býti měly, kdoby to teď určitě a výslovně rozhodnouti se opovážil? Snad že jimi jedna i druhá strana, cyrilská i hlaholská, třebas nerovnými podšly, vinna? Než buď jak buď, my raději chceme prvoučitelům svým za to, což velikého dobře udělali, vřelé díky vzdávati, nežli kárati je přísně, kde v maličkostech lidské křehkosti ulehli. *‘Ο μηδέν εἰδώς οὐδὲν ἐξαμαρτάνει.*

34. Vzavše všecka tato posavad vyčtená jak zevnitřní, z podání a historie, tak vnitřní, z povahy písmen, pravopisu, jazyka a slohu vážená svědectví, v bedlivé uvážení, bez předsudku a podjatosti, nemůžeme se opřítí vnucující se nám *domněnce*, že hlaholština, jakouž v nejstarších bulharských rukopisech nalzáme, prvotního věku cyrilštiny sice dosti blízko dosahuje, ale nikterakž nepřesahuje, a že povstala z nevědomých příčin a počátkův, přičiněním některého tichého horlitele a opravitele, někde v hloubi Jihoslovanstva, v Macedonii a Illyrii, kdež brzo zakrsavši, potom v Chorvatech, snad starší a prvotní vlasti hlaholských písmen, dílem neodvisle od prvotních vzorův, vzdělávána byla. Písmo samo, jakž se nám v dotčených nejstarších památkách objevuje, vidí se podle cyrilského býti spořádáno, třebas snad většina znakův jeho není naprosto vymyšlena, nýbrž z některé jiné starší a jednodušší slovanské, jmenovitě chorvatské abecedy přejata. Překlad sv. evangelia, epištol a žaltáře jest, jakž jsme viděli, v samé podstatě své tentýž, jenž se nám v nejstarších rukopisech cyrilských zachoval a jež celá starobylost jednohlasně sv. Cyrillovi a Methodiovi připisuje, ačkoli nově přehlédnutý, doplněný a místy znamenitě zjinačený. Jak tyto do Cyrillova překladu uvedené proměny, tak i jazyk opravdově nebo domněle původních hlaholských překladův nesou na sobě ráz *podkrajského* nářečí, jehož vlast ještě nevyšetřena a jehož starobylý kroj jazykozpytce podivením naplňuje. Z historického stanovíště není nevyhnutelně potřebí archaismův těchto připisovati nějakému staršímu předcyrilskému překladu nábožných knih, psaných pro soukromnou a domácí, nikoli církevní potřebu, písmem buď řeckým, buď latinským,

buď hlaholským, a později od Cyrilla a Methodia pouze přisvojenému: nýbrž k vysvětlení úkazu toho postačuje podmínka, že v té krajině, v níž první vzdělavatelé hlaholštiny žili, archaismy ty byly obecné a běžné, a proto při přehlédnutí cyrillských knih a přejetí jich do hlaholských, jakož i při spisování nových, do těchto se dostaly. Kdyby možné bylo pravou vlast a domov těchto archaismův a vlastnomluvův s dokonalou jistotou vykázati, padlaby najednou světlá záře na temné začátky hlaholského písemnictví, a padloby i nám — bělmo s oka! Zdát se, že prvotní dílny hlaholštiny, na velmi malý okres země obmezené, v Bulharsku, jmenovitě v Macedonii a Albanii, ač není-li domysl náš, že zde byly, marný, velmi časně, snad brzo po prvním úpadku cářství bulharského (1018), pracovati přestaly, anof zatím jinde, v Dalmatech a Chorvatech, v díle horlivěji a bez přetržení pokračováno. Po obnovení cářství bulharského za Asěna 1186 nacházíme cyrillštinu již ve výhradném panování na dvoře (listiny Asěna, nápisy mincí cyrillské) a v církvi: z hlaholice přejímáno do cyrillice (žaltář Bononský v Ochridě 1186—1195, palimpsest Bojanský atd.), nikoli naopak. Potřebování hlaholice ve správě zemské a v úřadech tu ni sledu ni památky: neboť podpis Georgia Jerisského jest podpis duchovní, nikoli světské osoby.

35. Pravili jsme nahoře (č. 12), že dvě velmi staré památky cyrillské, řeči Řehoře Nazianského a žaltář s výkladem sv. Athanasia, nacházející se v Rusku, přepisovány z hlaholice buď v *Rusku*, což podobněji, neb aspoň od rodilého *Rusa*, třebaš v cizině. Kterak to vysvětliti? Mohlo by se říci, že cestou, již vůbec slovanské knihy do Ruska se dostaly, i hlaholské dostati se mohly. Již jinde (v čas. Musejním 1848 sv. 1) jsme uvedli, že po křestu Vladimíra 988 Rusko bez slovanských knih obejít se nemohlo, a že až do Jaroslava církevní pěvci v Rusku byli Bulhaři. Než to všecko neurčito: řeknu určitěji, rozřešení záhady leží, mého dle zdání, v dějích velikého knížete Jaroslava (1019—1054), zakladatele kláštera Ruského na hoře Athonské, oblíž dílny hlaholštiny. O Jaroslavově pečlivém shromáždování slovanských knih chvalné jsou ve starých letopisech zmínky. Mnich Zinovij viděl ještě v XVI století nomokanon za Jaroslava a biskupa Joakima, tedy mezi 1019—1030, psaný. Mám za to, že povzbuzením tohoto knížete stal se klášter Ruský na hoře Athonské hlavní dílnou a dostavovnou rukopisův slovanských pro Rusko, a zvláště pro Novohrad, kdež knih milovný Jaroslav od 990 do 1019 panoval, a že

přepisováno nejen z rukopisův cyrilských, ale i z hlaholských, od mnichův a duchovních, kteříž se obojímu písmu v klášteřích Athonských vyučili. Podobné jest, že tehdaž přinešen do Novohradu i rukopis hlaholský, z něhož řeči Řehoře Nazianského přepsány. Tím teprvé přepis popa Upíra Lichého 1047, že svůj cyrilský přepis z kyrillovice zhotovil, pravého světla a smyslu nabývá. Časové i všecky ostatní okolnosti se shodují. — Tím končíme rozjímání své o hlaholštině prvodobní čili bulharské. Nezapíráme, že zde ještě mnoho záhadného, temného a nejistého: než kde historie mlčí, i domyslům, až do lepšího vyšetření, průchod dáti se musí.

36. Pozůstává již, bychom o druhé době hlaholštiny, totiž chorvatské, co nejstručněji jednali. Temné totiž a bez otevření nových pramenův vysvětlení neschopné jsou začátky hlaholice ♠ Chorvatech. Pročež řídíce se v tom pouze památkami před očima jsoucími, použítíme Bulharům strany času prvost místa a klademe Chorvaty za nimi. V samých běžích chorvatské hlaholice odměšujeme dvoje občasí (periodus): první veskrz a veskrz temné, do konce XII století, druhé světlejší, od začátku XIII století do nynějška. V prvním občasí stavuje se všecko na pouhých svědectvích o užívání domácího písma v Chorvatech od pradávni doby čili určitěji až od sv. Jeronyma, a spolu o známosti písma cizího, latinského i cyrilského. Písemných památek jistého vrození první doby nestává: některé vetché zlomky teď ponejprvé na jevo se vynášejí, nepočítajíc rukopisu Clozova, kterýž ovšem v Chorvatech nalezen, a však písmem, pravopisem a jazykem rázu bulharského jest. Již okolo l. 640 za panovníka Porgy a papeže Jana IV podepsali knížata a velitelé křesťených Chorvat smlouvu se svatou stolicí vlastnoručně (*chirographis propriis datis sancto Petro juraverunt, C. Porph. de A. I. L. I. 31*): jakým písmem, latinským-li čili domácím, slovanským, těžko uhadnouti. Za vrchního knížete Trpimíra vycházely veřejné listiny latině (837 sld.). Později ujala se v Chorvatech liturgie slovanská, od papeže Jana VIII v Moravě a Pannonii dovolená (880), postavíc se po boku latině, již dříve, po prvním křestu, uvedené a od misionáře Martina z Francie (837 sld.) podporované, ačkoli nám souvécí pramenové nic jistého ani o času, kdy, ani o místě, kde, ani o osobě, kým se to nejprvé stalo, nepodávají. Z dopisu papeže Jana VIII k duchovenstvu Solinskému l. 879 v přičině sporův, mezi Římem a Cařihradem strany podřízení Bulharska a Illyrska nenadále vypuklých, aby „nil dubitantes de parte Graecorum vel

Sclavorum“ do lůna řřmskř církve se navrřtřli, domřřletř se lze, ře tehďřř slovanskř bohoslřřba jřř i Chorvatřřm ve znřřmost vchřřzeti zřř- řřala. Mezi 920—925 byla jřř zde v plnřřm kvřřtu, jakřř patrno z urup- nřřch, tu dobu mezi biskupy latinskřřmi a slovanskřřmi vypuklřřch rozepřř. Nřřkteřř prelaci latinskřř nepřřřali liturgiřř slovanskřř volnřřho přřchodu. Papeřř Jan X usiloval knřřzete chorvatskřřho Tomislava nakloniti ke mřři la- tinskřř, přřře k nřřmu (ok. 920) v tato slova: Quis etenim specialis filius sanctae Romanae ecclesiae, sicut vos estis, in barbara seu sla- vonica lingua deo sacrificium offerre delectatur? Nedlouho potom za- povřřdřř snřřm Splřřtskřř (925) liturgiřř slovanskou, totřřř opřřtřřvřřno na druhřřm snřřmřř tamřře (1059), ovřřsem nadarmo. Na tomto poslednřřm snřřmřř zmřřnka jest o Methodiovi a jeho přřsmenech gotickřřch, t. (zdřř se) cyrillickřřch, jak je snad pro jich podobnost s gotickřřmi (t. jedny i druhé jsou vřřstřřelek řřeckřřch) opovrřřlivřř (Gothovřř byli Arianřř) jmenovřřno, a vřřřak od Latinnřřkřřv, proti slovanřřtinřř vřřbec zahořřelřřch a rozdřřlu mezi hlaholicřř a cyrillicřř sotva povřřdřřomřřch, u nichřřř i podnes slovanskřř kniha slove prostřř *schiavet*. Střřřřujřřcřřm si Chorvatřřm odpovřřdřřl papeřř: Scitote filii, quia haec, quae petere Gothi student, saepe- numero audisse me recolo, sed propter Arianos, inventores *literaturae* (t. přřsmen, jak u Tacita) hujusmodi, dare eis licentiam in sua lingua tractare divina, sicut praedecessores mei, sic et ego nullatenus audeo. Na zřřařřtku XIII stoletřř (l. 1222) doklřřdřř se Mikulřřř klerik Rabskřř, v přřřpisu ke svřřmu přřejmu řřaltřřře, přřvodnřřho rukopisu psanřřho za poslednřřho arcibiskupa Solinskřřho Theodora (640), cořř Assemani na Theodora Splřřtskřřho (880—890) slyřřř. Svřřdectvřř tohoto přřřliřř natak- hovati nesluřřř: mřřřka a nedorozumřřnřř ve jměnu buď arcipastřřře buď mřřřta snadnřř, a řřaltřřř Mikulřřřřřv nynřř zmřřřen. Ku přřřkazu, ře 1222 hlaholicřř za prastarou v Chorvatech poklřřdřřno, onoť vřřdřř platno a postařřitelnřř. Totřřř vysvřřtřřa jeřřřtřř jasnřřji z bully papeřře Innocentia IV k biskupu Seňřřskřřmu 1248, dle nřřř biskup ujiřřřtoval papeřře, ře ve Slovanech jest *zvlřřřtnřř přřsmo*, jeřřř duhovenstvo tě země od sv. Jeron- yma mřřři se pravřř (quod in Slavonia est *litera specialis*, quam illius terrae clerici se habere a b. Hieronymo asserunt). Pravdat, odvozovřřnřř hlaholice od sv. Jeronyma přřřd zdravou kritikou neostojřř; jměno to postavila jřř v řřelo, jakřř jřř vřřře řřeřřeno, buď pouhřř řřcta k sva- těmu muřři, buď řřřdost slřřvřř, anebo bliřřnost recensřř hlaholskřřch knih s textem Jeronymovřřm: neřř nadpamětnřř dřřevnost hlaholice v Chorvatech třřm jest dostateřřnřř dokřřzřřna, sic jinak, byla-li tehďřřř novřř, kterřř

biskup by se byl opovážil předstoupiti před stolicí apoštolskou s tak očitou a makavou lží? Tvrzení duchovenstva Seňského potvrzuje se souhlasem jiných svědectví a věcí samou. V mezní listině hlaholské od r. 1325, nedávno ze sbírky L. Gaje od A. Starčeviče (v Arkivu jugosl. 1852 kn. II.) na jevo vynešené, zmínka jest o listinách, jež chorvatské obce v Istrii v příčině ohlédání a ustanovení hranic přinášely a předkládaly, padajících do let 1025, 1027, 1058, 1087, 1125, 1130, 1140, 1150, 1170, 1187, 1195, 1220 a 1271. Ačkoli pak jediné o napřed před jinými jmenované listině l. 1195 tak se tam mluví, jakoby trojnásob byla vyhotovena, jelikož se množného počtu „listí“ o ní užívá, a jelikož hned tehdaž trojnásob měla býti přejímána, latinsky, německy a chorvatsky t. hlaholsky, však nicméně o ostatních téhož se domýšleti lze. Zvyk, dle něhož l. 1325 všechny mezní listiny trojnásob a ode tří notářův psány, latinsky a chorvatsky pro obec, německy pro pány, zajisté nepovstal teprvé tehdaž, nýbrž byl prastarý („kako su i dosade po deželi pisali“). Co se týče hojnosti památek, vydávajících hlasité a věcnaté svědectví o pradávni srostlosti hlaholice se zemí a národem v ní, obvod biskupství Seňského a Modrušského, též okolí příležících, od Raše až do Krky, pojmců v to i ostrovy, skutečně se vyznamenává památkami hlaholskými všelikého druhu hustěji nade všechny ostatní. Uvážíme-li všecko to nepodjatě, a chceme-li býti spravedliví, připustiti musíme, že užívání písma hlaholského v Chorvatech, ku potřebám církevním i světským, jest prastaré, totiž aspoň X století dosahující. Přidáme-li k tomu to, co jsme nahoře (v rozd. 20) o starobylosti tvaru chorvatské hlaholice naproti bulharské propověděli, nebudeme se přičítati tanoucí na mysli domněnce, žeby hranaté písmo chorvatské naposledy snadno mohlo býti starší, nežli okrouhlé bulharské, a toto z onoho vystrouháno a vykrouženo. *Písmo pravím, nikoli slovesnost*, neboť to věci rozdílné jsou. Dí-li kdo, že císař Michal a Cyrill okolo l. 860 v Cařihradě o žádné slovanské a tak ani chorvatské abecedě nic nevěděli (viz rozd. 18); tomu buď za odpověď, že tehdaž ve chorvatském Přímoří a na ostrovech příležících v jisté třídě národu leccos mohlo průchod mti a známo býti, o čemž v Cařihradě nic nevěděli, že v životě Cyrilla ani o slovanských mětkách a řezkách zmínky není, o nichž téměř souvěký Chrabr svědčí, a že Cyrill mnil písmena ke spisování knih uspůsobená a již užívaná, což o starochorvatských hlaholkách ani my bez výminky netvríme. Mohly zajisté sloužiti, jako runy a mětky, jen ke zvláštním a obmezeným

potřebám. (O rozdílu chorvat. a bulhar. písmen co do tvaru a počtu viz Zákł. písemn. č. 15.) Přejetí knih bohoslužebných z cyrillice do hlaholice a přehlédnutí a zjinačení textu jejich, na ten čas, do vynešení nových svědectví a památek, do Bulhar v širším smyslu položití musíme, jakž nahoře se stalo. Zvěčnělý Petr Preis, kterýž ostatně o nově nalezených rukopisech na hoře Athonské a v Bulharsku ještě nic nevěděł, nerozpakoval se sice první upravení hlaholice a přejímání z cyrillice položití do Chorvat. On měl za to, že Chorvatí z počátku přísně šetřili pravopisu cyrillických rukopisův, vyrovnávajíce písmě písmenem, potom pak, vidouce věci té matnost a zbytečnost, od toho upustili, a písmena i pravopis k svému domácímu nářečí přiměřili. Než historické památky, nyní známé, jinam vedou. Podobně, že živel hlaholštiny, násada abecedy, z Chorvat do Bulhar, kmen a výstřelky, knihy bohoslužebné, na obrat do Chorvat přinešeny a tu k obřadům římské církve přiměřeny. Tak se dostala hlaholština, původně, jakž jsme nahoře podotkli, při samém začátku rozdělení církve na východní a západní, údům jedné i druhé strany určena (viz zprávu o evangelistáři Vatikanském a j.), nyní výhradně údům římské církve za podíl. Kdo vlastně byl *první ten hlaholita v Chorvatech*, jenž tomu všemu cestu prorazil, kdy a kde žil — to vše jest hluboké tajemství. Neleží-li spojiště obou hlaholic v pořečí Drinu, v okolí Skadru a Duklanu (staré Dioclee)? Tam mezi 1051—1084 nacházíme ve Skadru Michala krále slovanského v živém spojení se západem. Sem se vztahuje, co papež Alexander II Petrovi arcibiskupovi Barskému, druhdy Duklanskému, psal 1067: *Monasteria quoque tam Latinorum quam Graecorum sive Slavorum cures, ut scias et haec omnia unam ecclesiam esse, t. dle výkladu Farlati'a, unam provinciam ecclesiasticam ex ecclesiis et monasteriis Graecis sive Slavicis Latinisque conflata.* (Illyr. sacr. VII. 17—18, kdež r. 1062 mylný.) Asi sto let později (ok. 1161) sepsal nejmenovaný kněz Duklanský dějepis zdejších Slovanův, z něhož krátký výtah, jak se podobá hlaholicí (kniga *harvatska*, ex litera *sclavonica*) psaný, nalezen na schylku XV neb začátku XVI století v „krajně Markovičtův,“ což oblíz Svače a Baru. S tím by souhlasilo, že v nejstarších rukopisech srbských, zvláště v evangeliu a apostolu, patří důkazové přejetí jich z hlaholice. Než vše to temno a nejisto: naproti tomu v domácím občanském běhu užíváno výhradně cyrillice v Srbsku, Bosně a Dubrovníku v XII století, jakž památky nás došle dosvědčují. Z tohoto prvního občasně nížádnou písemnou pa-

mátku na ten čas výslovně vytknouti se neosmělujeme, ačkoli nepochybujeme, že z nedatovaných rukopisův, a zvláště ze zlomkův, snadno jeden nebo druhý až do ní zasahovati může, jmenovitě ony, v nichž ještě Jer ve staré podobě a se vyskytá. Než poněvadž paleografie hlaholská v této částce ještě velmi nepevná jest, lepší toho vyšetření a určení budoucnosti zůstaviti se musí.

37. Světější doba hlaholštiny v Chorvatech a Dalmatech počíná se s úsvitem XIII století, když bohoslužba slovanská s písmem hlaholským a dle obřadu římské církve, na zemi samé od prastarodávna zakořeněná, naposledy léta 1248 od papeže Innocentia IV slavného schválení a potvrzení dosáhla. Bulla jeho k biskupovi Seňskému zní slovo od slova: *Porrecta nobis tua petitio continebat, quod in Slavonia est littera specialis, quam illius terrae clerici se habere a b. Hieronymo asserentes, eam observant in divinis officiis celebrandis. Unde ut illis efficiaris conformis, et terrae consuetudinem, in qua existis episcopus, imiteris, celebrandi divina secundum dictam literam a nobis suppliciter licentiam postulasti. Nos igitur attendentes, quod sermo rei et non res est sermoni subjecta, licentiam tibi in illis dumtaxat partibus, ubi de consuetudine observantur praemissa, dummodo sententia ex ipsius varietate literae non laedatur, auctoritate praesentium concedimus postulatam. Datum Lugduni IV Kal. Aprilis anno V.* Od té doby kvetla hlaholština v dotčených zemích společně s latinou, ne sice bez přechodného se o ní pokoušení, a však v celosti bez úrazu a přetrže. Vypravování příběhův jejich v tomto občasí, ohled pole jejího, vyčítání míst, kdež buď zdařileji kvetla, buď klopotněji hynula, ukazování příčin buď vzrostu buď úpadku jejího atd. jakožto věc přeobširná, není předmětem nynějšího našeho podjetí. Naš úkol stavuje se na tom, bychom hlavních udalostí, předních jmen a památek této doby jen jako letmo se dotekli, a zvědavého čtenáře k dalším pramenům a pomůckám v té příčině odkázali. — Přehledněmež nejdřív pole. V tomto občasí rozprostranila hlaholice své meze v zemích původně chorvatských co nejdále. Téměř celá Istrie, chorvatské Přímoří a vojenské pomezí, drahná částka provincialních Chorvat a dnešní Dalmatie až do Cetiny a místy i dále až do Neretvy, se všemi příležitými ostrovy Siného moře pokryty byly farami hlaholskými, hluboko do vnitrozemí, tytéž a roztroušeně i za hranice Chorvat, až ku Požehu a Djakovu ve Slavonii, zasahujícími. A však hlaholština nevládla zde nikdy sama: vedlé ní a místy nad ní panovala vždy latina. Převaha hlaholštiny byla ve mnohem

těsnějších mezích, totiž v Istrii, počnouc od řeky Raše, v chorvatském Přímoří i vojenském pomezí a v nynějších Dalmatech až do řeky Krky, pojma v to i ostrovy přiležící: Krk, Čres, Ložin, Osor, Rab, Pag, Pasman, Lungu atd. čili v obvodu patriarchatu Voglejského, biskupství Seňského, Modrušského a někdejšího Ninského. Tyto země a končiny zachovaly až do dnes největší počet památek hlaholštiny všelikého druhu, duchovního i světského obsahu: v nich až po dnes, aspoň z částky a zde i tam, hlaholština v chrámech a při bohoslužbě ještě trvá, svému brzkému úplnému vyhnutí klopotně vstříc pospíchajíc. Počet hlaholských far ani za starých ani za novějších časův nikde zevrub udaný nenacházíme. Jordan biskup Trogirský svědčí, že v obvodu jeho biskupství vedlé mše latinské i slovanská průchod měla (mezi 1623—1646) a při latinské nedělní a sváteční čtení z eváγγελia a apostola též illyrsky lidu se hlásala. Za arcibiskupa Splětského Štěpána Kosma l. 1688 počítalo se v arcidiecesi jeho venkovských čili krajinských far vesměs šest a třidcet, z těch bylo osm a dvacet hlaholských a jen osm latinských. Nejurčitější vyznačení pole, na němž hlaholština kvetla, jest od Matouše Karamana ok. 1750. Slova jeho jsou: Mše a ostatní bohoslužba koná se hlaholsky ve čtyřech diecesích Istrianských, v Koperské, Novohradské (Città nuova) a Porečské, tyto skládají s ostatními v Dalmatii jednu provincii, v níž bohoslužba slovanská se vykonává. V poslední sčel Jan Pastríc devatenáct far, a sněm 1733 nařídil šest illyrských examinerův. V diecesi Pulské pobřežní Bezjáci v zátocě chorvatské (sinus Flanaticus), jmenovitě Beršec, Mošćenice, Lovran, Kastav, Veprinec, zachovávají tentýž obřad. Biskupové Seňští a Modruští jsou nejsilnější podpory illyrského duchovenstva. V katedrálím chrámě Seňském koná se bohoslužba v dotčeném jazyku. Tentýž obřad má průchod v diecesi Ninské, Šibenické, Trogirské, Splětské, Makarské, Osorské, Krcké a Rabské. V diecesi Splětské počítá Pastríc deset kapitolních a kolegiátských kostelův, mimo třidceti far venkovských. V diecesi Ninské jsou všechny fary illyrské, vyjma, kdež kněží jsou řeholníci. V diecesi Šibenické jsou dva kláštery sv. Františka třetího řádu (Tertiarii). V diecesi Zaderské a ve třech podřízených, Rabské, Osorské a Krcké, všechny kostely jsou illyrské, vyjma dva kolegiátské v Pagu a Čresu. Tamt osm klášterův sv. Františka třetího řádu. (*Assemani* Kal. IV. 410—411.) Dnešní pole čili raději políčko hlaholštiny jest toto. V Zaderském arcibiskupství počítá se vesměs 84 far a expositur: z těch na 46 od 70 kněží

koná se bohoslužba hlaholsky. V Šibenickém biskupství jeden kněz čte mši slovansky. Ve Splětském biskupství nachází se na 73 farách a kaplanstvích do 98 slovanských kněží. V Kotorském biskupství jest jeden hlaholský kněz, ze Splětské diecese. V Krckém biskupství na ostrově Krku po krajině v každé faře konají kněží službu boží ve dni zasvěcené slovansky, mnozí i ve dni všední: v městě Krku jen latinsky. Na ostrově Rabu téhož biskupství jen latinsky, ačkoli s příměsí slovanských modliteb a zpěvův. Na Lošiních, vyjma dvě města, všude slovansky. Jsouť ještě i v Istrii zde onde fary hlaholské. Bratří třetího řádu sv. Františka provincie illyrské, jichž se v předešlém století do 200 počítalo, mají sice na Krku, Čresu, v Zadru i Prvici ještě sedm klášterův, než řeholníkův v nich teď nevíce než čtrnáct. Nařízení od provinciálův vycházejí k nim hlaholicí. — Vytkneme teď hlavní udalosti. V této době, jakž již výš dotčeno, kvetla hlaholština několika století nejen v kostelích, ale i ve světské správě, v úřadech. Jeden výstřelek z ní ujal se daleko za hranicemi Chorvat. Totiž císař Karel IV založil s povolením papeže Klimenta VI léta 1347 v Novém Městě Pražském klášter pro slovanské benediktiny z Chorvat, v němž bez mála sto let hlaholština pěstována, totiž až do konce husitské války 1436 (ustoupivši potom mši utrakvistické), čehož svěží památku, mimo jiné, zvláště proslulé Remešské evangelistarium dodnes chová. Léta 1483 tištěn poprvé misál hlaholský, bez pochyby v Benátkách, snad tiskem Torrensanským. V prostředku XVI století, když v Tubinku původem barona Ungnada o rozšíření reformací mezi Jihoslovany pracováno, přeložili a vytiskli dva Chorvati, Anton Dalmatin a Štěpán Istriatin několik hlaholských knih k tomu cíli (1561—1564). Něco později, l. 1596, snažil se František Barbarus patriarch Voglejský na zemském sněmu zameziti bohoslužbu v jazyku illyrském a uvesti v latinském: a však namáhání jeho ani u Chorvatův a Dalmatincův, ani u papeže podpory nenalezlo. Na odpor arcibiskup Splětský Sfortia Ponzonius vydal l. 1620 zvláštní zřízení pro duchovenstvo hlaholské svého obvodu, kteréž potom nástupce jeho, arcibiskup a primas Štěpán Cosmus na sněmě Splětském 1688 znamenitě potvrdil a rozmnožil, péči o zdokonalení se v církevním jazyku illyrském duchovenstvu hlaholskému důrazně na srdce vzkládaje („clerici noverint Azbukividarium“). Téměř stejným časem s Ponzoniem přimlouval se císař Ferdinand II u papeže snažně za hlaholity, předkládaje velikou potřebu lepšího vyučování duchovenstva, a sám k tomu cíli staré, z Benátek koupené písmo římské propagandě daroval

(ok. 1620). Tehdáž se počal vplyv propagandy, jakož již dříve souvislé s ní vyučovací koleje, na hlaholštinu. Petr Marian biskup Seňský a Modrušský, obžalován jsa v Římě ok. 1654, jakoby jazyku illyrskému při službách božích volný průchod stavovati chtěl, v omluvném svém psaní ke svaté kongregaci v Římě osvědčuje se, že nic jiného nezamýšlel, nežli připuzovati domácí duchovenstvo ke studování obojího jazyka, jak illyrského tak latinského. Ve psaní tom líčí se hrubá nevědomost tehdejšího hlaholského duchovenstva nad míru živými barvami. Poněvadž do bohoslužebných knih, původně starým církevním jazykem psaných, pomalu mnoho z obecné mluvy vtroušeno, nařídil papež Urban VIII přehlédnutí misálu a breviáře, kterozž práci Rafael Levaković dosti šetrně vykonal (1631—1648). Totéž učinil po druhé Jan Pastric z uložení arcibiskupa a biskupův dalmatských s touž mírností a opatrností, mnoho nenapraviv, ničeho však nezkaziv (1688—1706). Po třetí uvázal se v tu práci, na vybidnutí Vincentia Zmajeviče, arcibiskupa Zadarského, Matouš Karaman (*mala avi rei glagoliticae natus*, dí Kopřtar), tak nespůsobně a nezdařile, natrousiv do knih místo slovanských mnoho ruských slov a forem (1741—1745), že z toho tuhý spor povstal a duchovenstvo se ve strany rozešlo, v kterémžto sporu ač papež Benedikt XIV naposledy Karamanovi za pravdu dal, zapověděv užívání obecného jazyka při bohoslužbě, však nicméně hlaholština tím samým nemalou ránu utrpěla. Tu dobu dva horliví preláti podporovali hlaholštinu činně: chvalně jmenovaný arcibiskup Vincent Zmajevič (1713—1745) založil seminář pro hlaholské duchovenstvo v Zadru, biskup Trogirský, potom arcibiskup Splětský Anton Kadčić (1735—1745) v Omiši. Poslední ústav zašel dávno: první proměněn od císaře Františka I v latinský l. 1829, za arcibiskupa Josefa Františka Nováka, rodilého Čecha. Zůstala pouze profesura hlaholštiny, již od r. 1823 Benedikt Mikalević, rodem z ostrova a města Krku, opatruje, stařec v osmdesátipěti letech, ještě činný. Než bez učebných knih cvičení to v hlaholštině, jakž každý uzná, velikého prospěchu mítí a proto ani písemnictví hlaholské povznesti se nemůže. Matouš Sović, Črešanin, vychovanec propagandy (umř. 1774), Karamanův v opravě knih pomocník, přeložil slovanskou grammatiku Smotriského na latinsko a upravil pro hlaholity: dílo to však nebylo tištěno (rp. v Lublaně). Známost hlaholice klesala a klesá co den více. Biskup bosenský čili Djakovský a Sremský Emerik Karel Raffay (1816—1830) usiloval zameziti hlaholici do konce: starší duchovenstvo jí hájilo podlé možnosti.

A však nicméně Jan Baptista Ješic (umř. 1833) biskup Seňský a Modrušský čili Krbavský viděl se pohnuta, pro nedostatek hlaholského písma a nezběhlost mladšího duchovenstva v hlaholštině, misál slovanský (epistolarum et evangeliorum cum orationibus sanctorum feriarumque nec non ceterarum precum volumen illyricum *Schiavet* nuncupatum) již latinkou tisknouti dáti (v Řece 1819 a později). Z oboru světského písemnictví došly nás některé památky, z nichž patrně, že v XIII—XVI století hlaholština ve světské správě, v úřadech a soudech, anobř i v soukromném jednání, dosti byla rozšířena. V čele jich vyniká zákon Vinodolský l. 1280 a některé menší památky právnické. Listiny hlaholské, jichž v Záhřebě v archivu zemském, v museu a u L. Gaje hojnější než jinde počet, psány byly v XIV—XVII století v Seni, Novém Vinodolském, na Chrelínu, na Peči (v Záhřebském Záhoří), na Ozli, v Briní, Modruši, Otočci, na Vukšičích, pod Chlumem (v Lice), v Samoboru atd. Jest i jiných úředních písemností a soukromných dopisův v jihoslovanských archívech skrovná zásoba. Z mezní listiny 1325 patrně, že tehdaž, při ohlédání a obnovování mezi obcí Istrianských každá listina psaná ode tří notářův trojnásob, latině a chorvatsky (t. hlaholsky) pro obce, německy pro pány zemské. — Tiskárny hlaholské pracovaly v Benátkách 1483—1812, Seni 1507—1508, Řece 1531, Tubinku 1561—1564 a v Římě 1621—1791. Potom přestaly a stojí dodnes.

38. Nebudeť neprospěšně vyčísti aspoň záhrnkem hlavní plody chorvatské hlaholštiny druhého občastí. — *Z učebných knih* známe pouze *Bukvár* čili *Azbukovnik*, nyní u Chorvatův *Bukovnjak*, častěji tištěný: v Benátkách u Bindoni'a a Pasyni'a 1528. 4°. V Řece ok. 1531. Od Antona Dalmatina a Štěpána Istriana v Tubinku 1561. 8°. Od Rafaele Levakoviče v Římě 1729. 8°. Od Karamana hlaholsky a cyrillsky v Římě 1753. 4°. podruhé v Benátkách 1763. 8°. Bukvár slovanský menší v Benátkách b. r. (mezi 1769—1780.) 8°. Bukvár v Římě u A. Fulgoni'a 1788. Bukvár trojpísemný (t. cyrillský, jak církevní tak občanský, a hlaholský) od Pavla Solariče v Benátkách 1812. 8°. — *Z biblických knih*: 1) *Žaltář*. Rukop. Mikuláše Rabského, psaný 1222, léta 1634 u Levakoviče, teď buď zmařený, buď někde zapadlý. Pergamenový od Ivana Žakana v Seni 1359 psaný, nyní v knížeci Lobkovické bibliotéce v Praze. Na pergameně i papíře l. 1463 v dvorské bibliotéce ve Vídni. Tištěn v breviáři 1561 a sled. 2) *Evangelistář*. Rukop. Remešský, na pergameně v klášteře slovanském v Praze 1395

psaný, nyní v Remeši neb Paříži, vydán (ve snímkových výtiscích) od Silvestra v Paříži 1843 ve fol., od V. Hanky v Praze 1846. 8°.

3) *Nový Zákon*. Od A. Dalmatina a Štěpána Istriana v Tubinku 1562. 4°. Celá biblí hlaholsky, pokudž vědomo, nikde se nenachází, ačkoli ji Karaman v popisu majetku knížete Jana Frangepani'a nalezati se domníval, a neznámý odjinud chorvatský kněz takéť rukopis, jak tvrdil, dle vulgaty 1547—1554 zhotovený, do Tubinku byl přinesl, o němž později nic se neví. Biblí, jejíž druhý díl (t. Paralipomenon — Žaltář) v Praze ve veřejné bibliotece se nachází, psána v klášteře slovanském l. 1416 písmem sice hlaholským, ale jazykem českým. — *Z bohoslužebných knih*: 1) *Misál* (vulgo *Schiavet*). Rukop. na pergameně psán od šlechtice Nováka l. 1368 v dvorské bibliotece ve Vídni. Jiný XIV—XV století na pergameně u J. Kukuljeviće Sakcinského v Záhřebě. Jiný l. 1402 a zase jiný l. 1441 v Římě v bibliotece propagandy. Rukopisných misálův z XV století nachází se více, npř. jeden perg. z XIV nebo začátku XV století u faráře Pasmanského (v překladu z vulgaty často velmi směšné klesky), dva na pergameně po baronovi Zoisovi v bibliotece Lublanské, dva roku 1462 a 1487 ve Vrbniku na ostrově Krku, jeden na pergameně r. 1485 u J. Kukuljeviće Sakcinského, jeden bez roku ve fol. ve Vídni atd. Tištěn bez místa, nejpodobněji v Benátkách, 1483. Fol. Od františkána Pavla z Modruše v Benátkách u Bindoni'a a Pasyni'a 1528. 4°. Nákladem Modrušského biskupa Šimona Košičiće v Řece 1531. 4°. Od Rafaele Levakoviće v Římě 1631. 4°. 2 d. Podruhé (od Ivana Pastríce) 1706. 4°. Od Matouše Karamana v Římě 1741. 4°. Mše za umrlé odděleně v Římě 1707 a podruhé od Juraniće 1767. 4°. „Officia propria pro aliqu. locis,“ v Římě 1791. 4°. 2) *Breviář* (ill. *Brevial*). Rukop. z XIV století v bibliotece Pařížské, snímek u Silvestra: Paléogr. univ. Par. 1839—1841. Fol. Jiný pergamenový z druhé polovice XIV století v dvorské bibliotece ve Vídni, v němž krátký život ss. Cyrilla a Methodia. Dva staří rukopisové dle Assemani'a na ostrově Grose v kostele Zaglavském. Jiný před 1387 a zase jiný po 1389 psaný v bibliotece propagandy v Římě. Jiný v kolegiátském chrámě sv. Michala v Zadře. Jiní rukopisové z XV století jsou porůznu, np. čtyři ve Vrbniku na ostrově Krku, roku 1444 na pergameně v arcibiskupské bibliotece v Záhřebě, roku 1470 na pergameně u J. Kukuljeviće Sakcinského, roku 1473 na pergameně v Novém v Přímoří, dva rukopisové po baronovi Zoisovi v bibliotece Lublanské atd. — Tištěn nákladem Mikuláše

Broziče faráře Omišelského v Benátkách u Turresani'a 1561. 8^o. V Římě 1621. 4^o. Podruhé tamže 1629. 8^o. Od Rafaele Levakoviče v Římě 1648. 8^o. Podruhé, pod správou Ivana Pastriče v Římě 1688. 4^o. Opět přičiněním biskupa Koperského Camuzzi'a v Římě ok. 1774. Naposledy nákladem Jana Petra Gociniče (Galzigny) biskupa Rabského v Římě 1791. 8^o. *Obřadné knihy*. Rukop. Řeholy benediktinského kláštera Rogova na pergameně mezi 1369—1400, u A. Mažuraniče v Záhřebě. Naručník plebanušev (Guidonis manip. curator.), od Silvestra Bedričiče v Seni 1507. Ispravnik za jerei ispovidnici (director. sacerd.), překlad Šimuna Budinea, vydán od R. Levakoviče v Římě 1635. 8^o. Virtemberský řád církevní od A. Dalmatina a Štěpána Istriana v Tubinku 1564. 8^o. *Bohosloví*. Od *katolíkův*. Dva rukop. z XIV—XV století, pastorálka s morálkou, ve Vrbniku na ostrově Krku. Kniha sv. Bernharda, řečená nauka (doctrina S. Bernardi), rukop. XV století, tamže. Jiný rukop. pergamenový, nábožného obsahu, ostatně neznámý, u A. Čertkova v Moskvě. Kniha Quadriga nazvaná, od Mikuláše de Auximo, rukop. l. 1493 ve dvorské bibliotece ve Vídni. Nauk karstianski, dle Bellarmina od R. Levakoviče v Římě 1622. 16^o. Opět tamže 1628. 12^o. Zrcadlo pravdy (Zrcalo od jistine) od Chr. Pejkiče, do hlaholice předáno od Marka Kuzmičeviče, rukopis v Zadru. Od *protestantův*. Katechismus Štěpána Istriana, v Tubinku 1561. 8^o. Artikuli (od A. Dalmatina a Štěpána Istriana), v Tubinku 1562. 4^o. Artikuli, t. výtah konfesí Augspurské, od Ant. Dalmatina a Štěpána Istriana v Tubinku 1562. 4^o. Spovid prave vire, t. konfesí Augspurská, od týchže tamže 1565. 8^o. Bramba August. spovidi, od t. t. 1564. 8^o. *Výklad Pisem SS. a kázání*. Homilie a čtení svatá, rukop. pergamenový od Vita z Omiše l. 1396, v dvorské bibliotece ve Vídni. Čtení svatá a legendy, rukop. pergamenový psaný před 1462, po baronovi Zoisovi v bibliotece Lublanské. Tlmačenje evangelií, rukop. na papíře l. 1627, po baronovi Zoisovi v bibliotece Lublanské. Postilla (od A. Dalmatina a Š. Istriana) v Tubinku 1562. 4^o. Postní kázání bratra Roberta, nákladem arcijahna Seňského Silvestra Bedričiče, tišt. v Seni 1508. Matouše Aulbera kázání (od A. Dalmatina a Š. Istriana), v Tubinku 1562. 4. *Životy SS.* Žitije rimskich archieršov i cesarov, od Šimuna Košičiče, tišt. v Rece 1531. 8^o. *Nábožné a modlitební knihy*. Transitus Hieronymi, vyd. Š. Bedričič v Seni 1507. Beneficium Christi (přeložili A. Dalmatin a Št. Istriani) v Tubinku 1563. 8^o. Molitvy prežde i poslie missu glagolimije, priv. po Antunu Juraniću,

v Benátkách 1765. 16°. *Světské spisy*. Mezi těmito nám jen zákony, ústavy (statuty) a práva, listiny a úřední dopisy známy jsou. *Zákony a práva*. Ústav Vinodolský r. 1280, v přepisu pergamenovém z XVI století u L. Gaje v Záhřebě, tištěn v časopisu Kole r. 1843. Kn. III. Ústav ostrova Krku r. 1388, na pergameně ve Vrbniku na ostrově Krku u J. Petrisa, tištěn v Arkivu za pověstn. jugoslav. 1852. Kn. II. Soudné výroky stolice Veprinecké od 1500 do 1669, rukop. na papíře v museu Záhřebském, v nichž při r. 1507 zmínka o zvláštním zákonu Veprineckém v 46 krátkých rozdílech. (Statut Polický u Fr. Carrary psán bosenskou cyrillicí, nikoli hlaholicí.) Závěty čili poručenství (testamenta) z XV—XVI století, porůznu. *Listiny*. V zemském archivu království chorvatského a slavonského chrání se asi sto listin a úředních písemností, dílem z Budína 1849 přinesených, z XIV—XVII století, z nichž několik v Arkivu za pov. jug. (Záhř. 1851—1852. Kn. I—II) tištěno. Jiné nacházejí se v jihoslovanských archivech a bibliotekách porůznu, v Záhřebě, v Lublaně, Hradci Štyrském a j., z nichž některé vydány v Danici illyrské 1840—1841 a v časopisu Kole 1842. *Úřední dopisy*. Těchto několik v archivu Záhřebském, též po baronovi Zoisovi v bibliotece Lublanské. *Kronika chorvatská*, Duklanskému knězi připisovaná, byla ve starém rukopisu hlaholském nalezena na schylku XV neb začátku XVI století, o němž se teď nic neví: tištěna latinkou v Arkivu jug. 1851. Kn. I. Naposledy náležejí sem ještě *nápisové chrámové a náhrobní* v Istrii, Přímoří a na ostrovech chorvatských atd., z XIII—XVI století, posud, aspoň co se starších týče, málo známí: viděl jsem některé pozdější z Omiše na ostrově Krku (1405, 1442, 1533), ze Ždrina v Istrii (1582) atd.

Mimo tyto zde vyčtené rukopisné i tištěné památky nachází se hojný počet *zlomkův* starých rukopisův, dílem větších, dílem menších, až i jednotlivých listův, jak ve veřejných bibliotekách, tak i v soukromných rukou, ve Vídni, Praze, Lublaně, Záhřebě, Zadru atd. K těmto pro krátkost a nedospěch nyní zření obrátiti nelze, ačkoli není pochyby, že mezi nimi mnohé staré a důležité jsou, vyproštění z vazby a vynešení na světlo od budoucnosti očekávající.

39. Zde jména některých v historii hlaholského písemnictví této druhé doby připomínaných mužův! Z XIII—XV století známat pouze jména několika piscův: *Nikola*, duchovní Rabský (1222). *Ivan Žakan* t. jaheň v Seni (1359). Hrabě (knez, comes) *Novak* Krbavský (1368). *Vít* z Omiše (1396). Hrabě *Vuk* synovec opata Koprivského (1402).

Hrabě *Marko* v Luce oblž Novagradu (1441). Řeholník *Mihajlo* (1443). V XVI—XVIII století žili a v hlaholštině větší nebo menší účastenství měli: *Silvester Bedričić*, arcijahen Seňský (1502—1507). *Pavao*, františkán Modrušský (1528). *Šimun Benja* přjmím *Košičić*, biskup Modrušský (1531, umř. 1536). *Nikola Brozić*, farář Omišelský (Castel-Muschio) na ostrově Krku (1561). *Antun Dalmatin*, proslulý v historii slovanské literatury jako přívrženec německých reformátorův, v Tubinku (1560 sld.) *Štípan Istrianin* přjmím Consul, přítel a pomocník předešlého (1560 sld.). *Juraj Juričić* Krajnec, tolikéž pomocník obou předešlých (1562). *Leonardo Merčerić* z Dalmat, přeložil pro A. Dalmatina proroctví Isaiáše (1564). *Ivan Baptista Agalić*, biskup Seňský a Modrušský (1617, umř. po 1649). *Franjo Glavinić* z Istrie, františkán a misionář (1617, umř. po 1642). *Rafail Levaković* z Chorvat, papežský komisař v Záhřebě, posléz arcibiskup Ancyrský (1622). *Ivan Pastrić* ze Splětu, lektor bohosloví u propagandy (1688, umř. 1708). *Vinko Zmajević*, arcibiskup Barský, potom Zaderský (umř. 1745). *Marko Kuzmičević*, františkán na ostrově Galovci (S. Pauli) naproti Zadru (kv. před 1740). *Matej Karaman* ze Splětu, arcibiskup Zaderský (1741, umř. 1771). *Matej Sović*, Karamanův pomocník, arcijahen na ostrově Osoru (umř. 1774). *Antun Juranić* z Krku, generál třetího řádu sv. Františka (kv. 1790, umř. 1809). *Camuzzi*, biskup Koperský a naposledy patriarch Voglejský (kv. po 1774). *Gargur Ljubanović* z Pasmaņu, přeložil do hlaholice malé písemce (1790). *Ivan Petar Gocinić* čili *Galsigna*, biskup Rabský (kv. 1791, umř. 1823). *Pavao Solarić*, Srbín, rodem z Chorvatska, žil v Benátkách (kv. 1812, umř. 1821). *Venedikt Mikalević* z Krku, od l. 1823 profesor hlaholštiny na semináři Zaderském a j.

40. K nabytí úplnější známosti o hlaholském písemnictví, tyto spisové, mimo jiné, co hlavní pramenové a pomůcky sloužití mohou: *J. L. Frisch* Origo characteris slavonici, vulgo cyrillici et glagolitici. Berol. 1727. 4°. *J. P. Kohl* Introd. in histor. et rem lit. Slavor. Alton. 1729. 8°. Identità della lingua letterale Slava. Od *M. Karamana*. Rukop. 1753 v Římě, jiný ve Vídni. *J. S. Assemani* Kalendaria eccl. univ. Romae 1755. 4°. 6 d. (D. IV. hl. IV str. 407—448). *C. Grubisich* In orig. alph. glag. disquis. Venet. 1766. 8°. *M. Sovich* Riflessioni. Ven. 1787. 8°. *Téhož* překlad Smotriského gramm. slov. Rukop. v Lublaně. *A. Voigt* Üb. das glag. Alph. v Abh. e. Privatges. Prag 1775. 8°. D. I. *F. Durich* Diss. de slavoboh. s. cod. vers. Pragae 1777. 8°.

Téhož Biblioth. slav. Vind. 1795. 8°. *G. Dobner* Üb. das glag. Alph. v Abh. der böhm. Ges. der Wiss. auf das J. 1785. Prag. 4°. *K. G. Anton* Versuch üb. die alten Slaven. Lpz. 1783—1789. 8°. 2 d. *A. Linhard* Vers. e. Gesch. von Krain. Laibach 1788—1791. 8°. 2 d. *Ch. F. Schnurrer* Slaw. Bücherdruck in Württemberg im XVI Jahrh. Tübingen 1799. 8°. *J. Ch. Engel* Gesch. von Serb. u. Bosnien. Halle 1801. 4°. (str. 457—466). *B. Kopitar* Gramm. der slaw. Sprache in Krain u. s. w. Laib. 1808. 8°. *Téhož* Glagolita Clozianus. Vindob. 1836. Fol. *J. Dobrovský* Glagolitica. Pr. 1807. 8°. 2 vyd. od *V. Hanky* 1832. 8°. *Téhož* Slavín. Pr. 1808. 8°. 2 vyd. od *V. Hanky* 1834. 8°. *Téhož* Slovanka. Pr. 1814—1815. 8°. 2 d. *Téhož* Institut. linguae slav. Vind. 1822. 8°. *M. P. Katančić* Prolusio in liter. medii aevi. Rukop. 1820 v Budině. *P. Köppen* Bibliografič. listy 1825 goda. S. Pet. 1826. 4°. *J. Grimm* Recensí spisu Kopitarova Glag. Cloz. v Gött. gel. Anz. 1836. č. 33—36. *P. Preis* O glagol'skoj písmennosti, v Žurn. min. nar. prosv. r. 1843. sv. 3. (Březen.) *J. Sreznevskij* Drevnija pismena slavjanskija, v témže Žurn. 1848. sv. 7. (Červenec.) *Týš* v Izvěst. Imp. akad. nauk. S. Pet. 1852. D. I. str. 102—104. *V. Grigorovič* Očerok putešestvija. Kazaň 1848. 8°. *Téhož* O drevnej písmennosti Slavjan, v Žurn. m. n. pr. 1852. sv. 3. (Březen.) *Téhož* O drevnějšich pam. cerk.-slav. v Izv. Imp. ak. nauk. S. P. 1852. T. I. str. 86—104.

P Ř Í M Ě N E K I.

ŘECKÁ LEGENDA O SV. KLIMENTOVI.

Legenda tato, ponejprvé, pokudž víme, ve Službách tak zvaných sedmipočetných slovanských Svatých v Moskopoli v Albanii 1746. 4^o. tištěná, před několika lety pak od V. Grigoroviče též v řeckém rukopisu XIII století v Ochridě nalezená a v Žurn. Min. nar. prosvěšč. v Petrohradě 1847 sv. I vydaná, pro svou nevšednost a vzácnost, neméně některých míst velikou v historii důležitost, podlé textu od slovného profesora řecké literatury na universitě Pražské, Jiřího Curtia, k mé žádosti z rukopisu a dřevního vydání upraveného, spolu s překladem latinským, rovněž od něho zhotoveným, tuto se v celosti pokládá.

KΖ ΙΟΥΝΙΟΥ μνήμη τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν ἀρχιερέαρχου καὶ θαυματουργοῦ Κλημεντος, ἐπισκόπου Βουλγαρίας τοῦ ἐν τῇ Ἀχρίδι.

1. Οὗτος ὁ μέγας πατήρ ἡμῶν καὶ τῆς Βουλγαρίας φωστὴρ τὸ μὲν γένος εἶλεν ἐκ τῶν Εὐρωπαϊῶν Μυσῶν, οὓς καὶ Βουλγάρους ὁ πολὺς οἶδεν ἄνθρωπος, πάλαι μὲν ἐκ τοῦ κατὰ Προῦσαν Ὀλύμπου πρὸς τὸν βόρειον ὠκεανὸν καὶ τὴν νεκρὰν θάλασσαν ὑπὸ τῆς Ἀλεξάνδρου χειρὸς καὶ ἐξουσίας ἐκτοπισθέντων, μετὰ δὲ συχνῶν χρόνων παραδρομῆν δύναμι βάρεια τὸν Ἰστρον περαιωθέντων καὶ τὰ γειτονέοντα πάντα κληρωσαμένων, Παννονίαν καὶ Δαλματίαν, Θράκην καὶ Ἰλλυρικόν καὶ πολλὰ τῆς Μακεδονίας καὶ Θεσσαλίας.

2. Τὴν μὲν οὖν τοῦ γένους σειράν ἐτεῦθεν ὁ δόσιος εἶλεν ἀνήρ, ἐκ κοιλίας δὲ μητρικῆς κατὰ τὸν Σαμουὴλ ἐκλελεγμένος ὢν τῷ θεῷ καὶ δὲ ἐξ ἑκ βρέφους τὴν φιλόθεον ἀσπασάμενος ἀγωγήν πρώτος μετὰ τοῦ θεοῦ Ναοῦμ, Ἀγγελαρίου καὶ Γοράσδου τὴν ἱεράν μετ' ἐπιμελείας ἐξεδίδαχθη γραφῆν, μεταγλωττισθεῖσαν συνεργείᾳ τῆ κρείττονι πρὸς τὴν ἐνθάδε Βουλγαρίᾳ διάλεκτον ὑπὸ Κυρίλλου, τοῦ εἰς ἀληθῶς θεοσόφου καὶ ἰσαποστόλου πατρὸς καὶ πρώτου οὖν Μεθοδίου τῷ πάνν διδασκάλῳ θεοσεβείας καὶ τῆς ὀρθοδόξου πίστεως τῷ Μυσῶν Ἰθνεῖ. Καθάπερ δὲ γόνιμος καὶ ἀγαθὴ γῆ τὸν εὐαγγελικὸν καὶ ἀληθείας σπέρρον δεξιόμενος πυλῶχον εἰς ἐξήκοντα καὶ ἑκατὸν κατὰ τὴν θείαν φωνὴν τὸ γεωργίον ἀποφαίνει, οὓς ἐξ αὐτῶν τῶν πραγμάτων τοῦτο κατίστησε γνώριμον.

3. Τὸν γὰρ μονήρη καὶ παρθενικὸν ἀσπασάμενος βίον, ποῖον μὲν ἀρετῆς εἶδος οὐκ ἠκριβώσατο, τίνα δὲ τῶν κατὰ τῶν παθῶν οὐκ ἐσοφίσσατο τέχνην, ἡσυχία μὲν τὸν ἐξωτερικὸν καὶ ἐπίσαστον ἀποκροῦόμενος πόλεμον, νηστεία δὲ καὶ τῇ ἄλλῃ σκληραγωγίᾳ τὰς φιληθδόνους ἀπομαραζόμενος ὄρμας, διηγεκῆ δὲ νῆψαι καὶ προσευχῇ τοὺς ἐμπαθεῖς καὶ φαντασιώδεις ἐξαλείφων τῆς ψυχῆς χαρακτήρας; Τὰ μάλιστα δὲ γνωριστικὰ τῆς ἐκείνου ψυχῆς. Ἄπαντα δὲ ἀδιάκριτος καὶ ταπεινώσει ἀνυπαίρετος.

4. Οὕτω δὲ τῷ θεῷ νόμῳ ἐξ ἀπαλῶν στοιχειούμενος τῶν δυνάμεων καὶ τὴν κατὰ τὸ

DIS XXVII JUNII memoria patris nostri beatissimi archierarchi et mirifici Clementis, episcopi Bulgariae Achridensis.

1. Hic magnus pater noster et Bulgariae lumen genus duxit ex Mysis Europaeis, quos Bulgaros vulgus novit, qui olim ab Olympo monte prope Prusam sito Alexandri manu imperioque ad septentrionalem oceanum et mare mortuum emigrare coacti sunt, dein magno interposito temporum spatio gravi manu Istrum trajecerunt et vicinas regiones occuparunt, Pannoniam et Dalmatiam, Thraciam et Illyricum, magnam partem Macedoniae et Thessaliae.

2. Generis igitur originem inde duxit hic vir sanctissimus. Cum vero secundum Samuelis dictum ex utero matris deo electus esset et jam inde a teneris vitam deo gratam adamasset, primus cum divino Naum et Angelario et Gorasdo sacram scripturam strenue edoctus est, translata ope superiore in dialectum Bulgaris illarum regionum propriam a Cyrillo, patre vera dei sapientia pleno et apostolis equiparando, et initio quidem una cum Methodio summo pietatis et verae fidei magistro apud Mysorum gentem. Atque fecundi bonique soli instar, semine evangelii et veritatis recepto, agrum praestat feracem secundum vocem divinam usque ad sexaginta et centum, id quod ipsis factis suis probavit.

3. Vita enim solitaria et virginali electa, quam virtutis speciem non consecutus est, quam vero earum, quae contra cupiditates exstant, artem non exercuit, tranquillitate bellum externum illatumque defendens, jejuniis autem reliquaue duritiae voluptatum impetus effugiens, et perpetua abstinencia precibusque animi perturbationes molliores et imaginum illecebris incitatas reprimens? Praecipue vero (*lacuna*) . . . Omnino autem erat omni macula intactus et sincerae humilitatis studiosus.

4. Ita quidem legem divinam inde a teneris secutus vitaeque evangelicae assidue

εὐαγγέλιον ἀκριβῶς μετῶν πολιτείαν, τίως μὲν συνεργῶς τοῖς καθηγεμόσι καὶ δῆγός πάντῃ τῷ Μυσῶν ἔθνει πρὸς τὴν εὐσέβειαν γίνεται, τοὺς αὐτοὺς τοῖς πατράσι καὶ διδασκάλοις ὑπομεμενηκώς πειρασμούς ὑπὸ τῆς κρατουσῆς τότε τῶν αἰρετικῶν δυναστείας, ὡς ἡ κατ' αὐτοῦ διεθοδικῶς ἱστορία διέξεισιν.

5. Ἐπει δὲ Κύριλλος μὲν ὁ θεοπέσιος εἰς τὸν ἀμείνονα βίον μεθίσταται, τὴν ἀποστολικὴν διακονίαν καὶ τὴν τοῦ πιστευθέντος ταλάντου ἐπίδοσιν γνῶριμον Ἀδριανῷ καταστήσας, τῷ τηρικαῦτα πάπα τῆς πρεσβυτέρας Ῥώμης, Μεθόδιος δὲ Μοράβου καὶ Βουλγαρίας ἀρχιεπίσκοπος παρ' αὐτοῦ δὴ τοῦ πάπα προβάλλεται, τηρικαῦτα καὶ Κλήμης εἰς τὸν ἐπισκοπικὸν θρόνον ἀνάγεται, πάντος τοῦ Ἰλλυρικοῦ καὶ τοῦ κρατούντος τῆς χώρας Βουλγαρικοῦ ἔθνους ὑπὸ Μεθοδίου ἐπίσκοπος καταστάς.

6. Μάλιστα δὲ τὰς διατριβὰς ἐποιεῖτο περὶ τὴν Ἀνχιδιὸν Ἰλλυρίων πόλιν, τῶν περὶ πόλεον οὖσαν μητρόπολιν, ἣ νῦν Ἀχρίς κατὰ τὴν Μυσῶν ὀνομαζέται γλῶσσαν, καὶ τὴν Κεφαληνίον μετονομασθεῖσαν τῇ Βουλγαρίῳ φωνῇ Γλαβνίτζαν, ἐνθα καὶ ὑπομνήματα καταλέλοιπεν.

7. Ἐν μὲν γὰρ τῇ Ἀνχιδιῷ ταύτῃ καὶ Ἀχρίδι ἄλλα τε θεῖα τεμένη καὶ δὴ καὶ τὰ ἱερὰ φροντιστήριον ὡς ἐκ κρηπίδων τῷ μεγαλομάρτυρι Παντελεήμονι δομησάμενος, αὐτόθι καὶ τὸν ἀσκητικὸν ἤνυε θρόνον, ἔτι τοῖς ζῶσι συνῆν καὶ ὡς ἀπὸ λυχνίας μετέδρου καὶ ὑψηλῆς ταύτης διδασκαλίας ἀκτίνας τοῖς μαθητευομένοις ἐπόρουνε, καὶ πρὸς τὴν ἐν ἀγνοίᾳ μετατάξιμενος ἀγαλλίασεν τὸν ἱερὸν κατέλιπε χοῦν, θηοαυρὸν ὑπέριμνον τῷ ποιμνίῳ καὶ κτήμα πάντος τοῦ κόσμου ἀντάξιον, ὃς οὐ καθ' ἑκάστην παντοδαπῇ νοσήματα φυγαδύεται, καὶ δι' οὗ τὸ ἱερὸν τοῦτο τέμενος κοινὸν ἱατρῆιον καὶ ἄμισθον τοῖς προστρέχουσι πρὸς θεοῦ δωδῶρηται. Ἄλλα ταῦτα μὲν ὕστερον.

8. Τοιαῦτα δὲ καταλέλοιπεν ἡμῖν ὑπομνήματα καὶ ἱερὰς βίβλους ἐν τῇ Ἀχρίδι καὶ τῆς ὑψηλῆς διανοίας ἐκείνου καὶ τῆς χειρὸς πονήματα ἴδια, οὐχ ἤττον παρὰ τοῦ ἔθνους πάντος σεβόμενα καὶ τιμώμενα ἢ καὶ Μωσαϊκαὶ θεόγραφοι πλάκες ἐκείναι.

9. Στήλας δὲ λιθίνας ἐν τῇ Κεφαληνίᾳ ἔστιν ἰδεῖν ἄχρι καὶ εἰς τὸδε χρόνον σωζόμενας, ἐν αἷς γράμματα ἑγκεκόλαπται, τῇ ἐν Χριστῷ παρὰ τοῦ ἔθνους προσέλεον καὶ οἰκείωσιν σημειούμενα.

10. Ἐπει δὲ τὸ Βουλγαρίῳ ἔθνος οὐπω πᾶν ἐπεφύτιστο τῷ βαπτισματι καὶ θηριώδιαν εἶχε βαρβαρικὴν, τοῖς θεοπνεύστοις αὐτοῦ διδαχαῖς πάντας εἰς θεογνωσίαν ἐφωταγώγησε καὶ τὸ τῆς γνώμης ἀτίθασσον εἰς χρηστότητα μετεβύθμισε τρόπων, τὸν εὐνομώτατον καὶ σώφρονα ταῦτοις εἰσηγούμενος βίον.

11. Τὸν ἄρχοντα δὲ τούτων Βορίσην τῷ τῆς παλιγγενεσίας ἀνακαινίσας λουτρῷ καὶ μετ' ἐκείνον τὸν ἐκείνου υἱὸν Μιχαήλ, ὃς καὶ πρῶτος βασιλεὺς ἀνηγορεύθη Βουλγαρίῳ καὶ

deditus, per aliquantum temporis et ducibus socius et omni Mysorum genti ipse dux evadit in via pietatis, in qua eadem, quae patres et magistri, pericula subiit contra potentiam haereticorum tum dominantium, quae historia de eo scripta fusius persequitur.

5. Postquam autem divus Cyrillus in meliorem vitam migravit, qui ministerium apostolicum et talenti mandati incrementum Adriano, illo tempore Romae antiquioris papae, cognitum fecerat, et Methodius Moraviae Bulgariaeque archiepiscopus ab ipso illo papa constitutus est, tum vero etiam Clemens in sedem episcopalem tollitur, universi Illyrici gentisque Bulgariae ibi dominantis episcopus a Methodio impositus.

6. Plerumque autem commorabatur circa Lychnidum, Illyriorum urbem, urbium circumjacentium caput, quae quidem nunc Achris secundum Mysorum linguam nominatur, et circa Cephaleniam, quae apud Bulgaros translato nomine Glaviniza audit, ubi etiam monumenta reliquit.

7. Nam Lychnidi sive Achride cum alia fana dei, tum sacrum monasterium inde a fundamentis magno martyri Panteleemone exstruxit, ibique etiam cursum asceticum, dum inter vivos erat, continuavit et quasi a candelabro sublimi altoque inde doctrinae radios discipulis dispersit, atque evectus ad gaudia beatorum sacrum tumulum gregi reliquit, thesaurum pretiosissimum et bonum universo mundo aequiparandum, cujus ope quotidie varii morbi franguntur, et quo hoc sanctum fanum quasi commune refugium, remediis plenum, omnibus eo venientibus sine mercede patens a deo donatum est. Sed de his postea.

8. Ejusmodi igitur nobis monumenta reliquit et sacras scripturas Achride sublimis ipsius meditationis manusque propriae opera, quae non minus omnis gens veneratur et honorat, quam Mosaicis illas tabulas dei manu inscriptas.

9. Etiam cippi lapidei Cephaleniae videri possunt ad hoc usque tempus servati, quibus titulus incisus est, gentis ad Christum adventum receptumque significans.

10. Cum vero nondum tota Bulgarorum gens baptismate illustrata esset barbaricamque quandam feritatem retineret, disciplina sua divinitus inspirata ad dei cognitionem eam traduxit mentisque indolem indomitam in honestatem morum convertit, vita inter eos inducta iusta ac temperanti.

11. Atque cum ducem illorum Borisen regenerationis balneo renovasset et post illum filium ejus Michaellem, qui primus rex Bulgarorum pronunciatum est, isaque per-

πολιτευεσθαι τούτους πείσας κατὰ τὸ εἰδισ-
 μὲνον Χριστιανοῖς, λοιπὸν τοῦ παντός ἔθνους
 ὡς ἐνός ἀνδρός κατεκράτησεν, οὐκ ἀναγκαστικῶς
 ἀλλ' ἐκοντικῶς ἄγων αὐτοὺς εἰς τὴν στενὴν
 καὶ ἀνάτη τὸν κατὰ Χριστοῦ ὁδόν. ἤγοντο
 γὰρ οὐ μόνον ταῖς τῶν αὐτοῦ σοφῶν λόγων
 καὶ παραίνεσιν ἠνθῆν, ἀλλὰ καὶ τοῖς πολλοῖς
 θαύμασιν, ἃ Χριστὸς ἐπέτελλε διὰ τοῦ αὐτοῦ
 γνησίου θεράποντος. Τυφλοῖς γὰρ καὶ ἀλάλοῖς
 τὸ βλέπειν καὶ τρανώς φθέγγεσθαι ἐχαρίζετο,
 δαιμονώτας ἰάσατο, πυρετοὺς δὲ ἐπαφῆς
 καὶ εὐχῆς ἐθεράπευε καὶ παντός ἄλλου νοσή-
 ματος φυγαδεύτης ὡν ἐτοιμότητος, ὅθεν καὶ
 παῖδά τινας διὰ προσευχῆς ἀνέστησεν.

12. Τὸν δὲ ῥηθέντα βασιλέα Βουλγάρων
 Μιχαὴλ οὕτω πειθηριον τοῖς αὐτοῦ λόγοις
 ἔλαβεν, ὥστε συννεργεῖν αὐτῷ πρὸς τοὺς κατὰ
 οἰκοδομίας, καὶ πᾶν ἐκπεραίνειν ἢ ἐτοιμος
 τὸ προσταττόμενον. Δι' αὐτὴν τε ταύτην
 πρὸς τὸν ἅγιον γνησιότητα καὶ οἰκείωσιν καὶ
 πρὸς ἀρετὴν ἐπεδίδου καὶ βελτίων ἑαυτοῦ
 πολλῶ πλεον ἐγένετο.

13. Ἐρωτῆ δὲ ἡσυχίας καὶ θεωρίας ἀμι-
 γοῦς τῶν κάτω τῆν ἐπισκοπικὴν φροντίδα
 παρατηροῦσθαι προαιρούμενον (καὶ γὰρ ἤδη
 γῆρας ἦν αὐτῷ ὑπὲρ κεφαλῆς) οὐκ ἀφῆκεν ὁ
 Μιχαὴλ, ἀλλ' ἵκετεύον καὶ ποτινῶμενος μόλις
 καταδυοῦσθαι καὶ μέχρι τέλους τῆς ἐκείνου
 ζωῆς ποιμαντικῶς διεξάγειν αὐτοὺς ἀναπειθεῖ.
 Εἶχε μὲν οὕτω ταῦτα. Καὶ παντοῖος ἦν, ἢ καὶ
 γέγρατι καὶ ἀσθενεία ἀνετρέφετο πρὸς τὸ κή-
 θεοῦ τοῦ ποιμνίου καὶ πρὸς ψυχικὴν σωτη-
 ρίαν τούτοις καθοδηγεῖν.

14. Ἐσοφίσατο δὲ καὶ χαρακτῆρας ἐτέρους
 γραμμάτων πρὸς τὸ σαφέστατον ἢ οὐς ἐξεῦρεν
 ὁ σοφὸς Κύριλλος. Καὶ δι' αὐτῶν τῆν θεόπνευ-
 στον πάσαν γραφὴν καὶ τοὺς πανηγηρικούς
 τῶν λόγων καὶ μαρτύρων καὶ ὁσίων βίους
 ἁγίων, καὶ ἱερά ἄσματα γραφῆ παραδεδωκας,
 ἃ καὶ ἐπιμελῶς τοὺς εὐφρανετέρους τῶν παιδῶν
 ἐδίδαξεν, ἐξ αὐτῶν δὲ τοὺς ἀξιόους καὶ πρὸς
 ἱερατικῶν βαθμοῦς ἀνεβίβασε καὶ βάρβαρον
 οὕτω καὶ ὡμὸν ἔθνος εἰς ἔθνος ἅγιον διὰ
 τῆς οἰκείας σπουδῆς μετεποίησεν, ἀποστολικὸν
 ἔργον ἀνίστας καὶ ἀποστολικῆς διὰ τοῦτο
 ἀκίωθαις χάριτος.

15. Ἐπεὶ δὲ ὁ τῆς ἀναλύσεως ἐπίστη
 καιρὸς, νοουθεσίας καὶ παραίνεσι τοὺς
 ἐξετηρίους καὶ συντακτηρίους συγκρασάμενος
 λόγους καὶ ὑπερνεύμενος τοῦ ποιμνίου, πεν-
 θοῦντος ἀπαραικλήτως, τὴν ζημίαν καὶ στέ-
 ρησιν τοῦ καλοῦ ποιμένου οὐ φέροντος, πρὸς
 θεόν, ὃν ἐπόθει, μεταβέβηκε χαίρων.

16. Θαύμασι μετὰ τὴν ἀπόθεσιν τοῦ
 δεσμοῦ καὶ ταῖς καθ' ἐκάστην ἰάσεσι δοξά-
 ζοντα αὐτὸν κύριον καὶ νῦν σὺν ἀποστό-
 λοις μὲν ὁ κήρυξ τῆς ἀληθείας καὶ ἰσαπίστο-
 λος, σὺν μαρτυρίαι δὲ ὁ πολλὰς ὑπὲρ τοῦ
 λόγου δεσμοῦ καὶ τιμωρίας ὑπερνεγκῶν συνα-
 λίσσεται, μεθ' ἱεράρχων καὶ ὁσίων, ὑπὲρ τοῦ
 ποιμνίου καὶ τοῦ κόσμου παντός αἰτήσεις
 ποιεῖται πρὸς Κύριον, ὡν ἐπακούσας διὰ
 τοὺς μεγάλους αὐτοῦ οἰκτιρμούς ἕλεως γένοιτο
 ἐν ἡμέρᾳ ἀνταποδόσεως ἀνεξικακῆρας ὡν
 ἐν βίῳ ἀφρόνως ἡμάρτομεν.

suasisset, ut secundum Christianorum morem
 viverent, deinde universae genti quasi uni
 viro imperavit, non coactos sed voluntarios
 eos ducens in viam angustam et arduam a
 Christo monstratam. Ducebantur enim non
 tantum sermonum ejus sapientium et adhor-
 tationum quasi incantatione, sed etiam mul-
 tis miraculis, quae Christus per ministrum
 suum germanum perfecit. Coecis enim et
 mutis visum vocemque distinctam largitus est,
 daemoniacis medicatus est, febres autem tan-
 gendo orandoque curabat, eratque etiam omnium
 aliorum morborum fugator paratissimus, unde
 etiam filium cujusdam precibus resuscitavit.

12. Michaellem autem regem Bulgarorum
 antea nominatum tam obedientem habuit ser-
 monibus suis, ut vel particeps ipsi fieret in
 templis aedificandis, omniaque imperata
 exsequi paratissimus esset. Et propter hanc
 ipsam erga sanctum virum liberalitatem et
 familiaritatem etiam in virtute progressus, se
 ipso longe melior paulatim factus est.

13. Et cum tranquillitatis et meditationis
 rebus terrestribus inturbatae amore curam
 episcopalem deprecaturus esset (jam enim
 senectus impendebat capiti ejus), Michael
 non concessit, sed supplicans imploransque
 eum fere pudore affecit persuadetque, ut
 usque ad vitae finem pastoris munere inter
 illos fungeretur. Ita quidem haec sese ha-
 bebant. Et omnia alia potius fecit, quam
 ut senectute et infirmitate in gregis cura vel in
 illis ad salutem animarum ducendis emolliretur.

14. Excogitavit etiam alias litterarum
 formas, quae praebent majorem perspicui-
 tatem, quam quas sapiens Cyrillus invenerat,
 et per illas formas universam scripturam a
 deo inspiratam et panegyricos sermones mar-
 tyrumque et sanctorum divinarum vitas et
 carmina sacra tradidit, quae quidem industrie
 docuit pueros ingeniosiores, et qui ex his
 digni erant ad gradus sacerdotales evelit,
 itaque gentem tam barbaram rudemque in
 gentem sacram proprio studio commutavit,
 apostolicum opus perficiens et apostolica gratia
 propterea dignatus.

15. Ubi vero solutionis tempus venit,
 sermones supremos et valedicentes admoni-
 tione et adhortatione temperans, postquam
 pro grege inconsolabili luctu affecto jactu-
 ramque et privationem boni pastoris non
 ferente precatus est, ad deum, quem desi-
 derabat, laetus migravit.

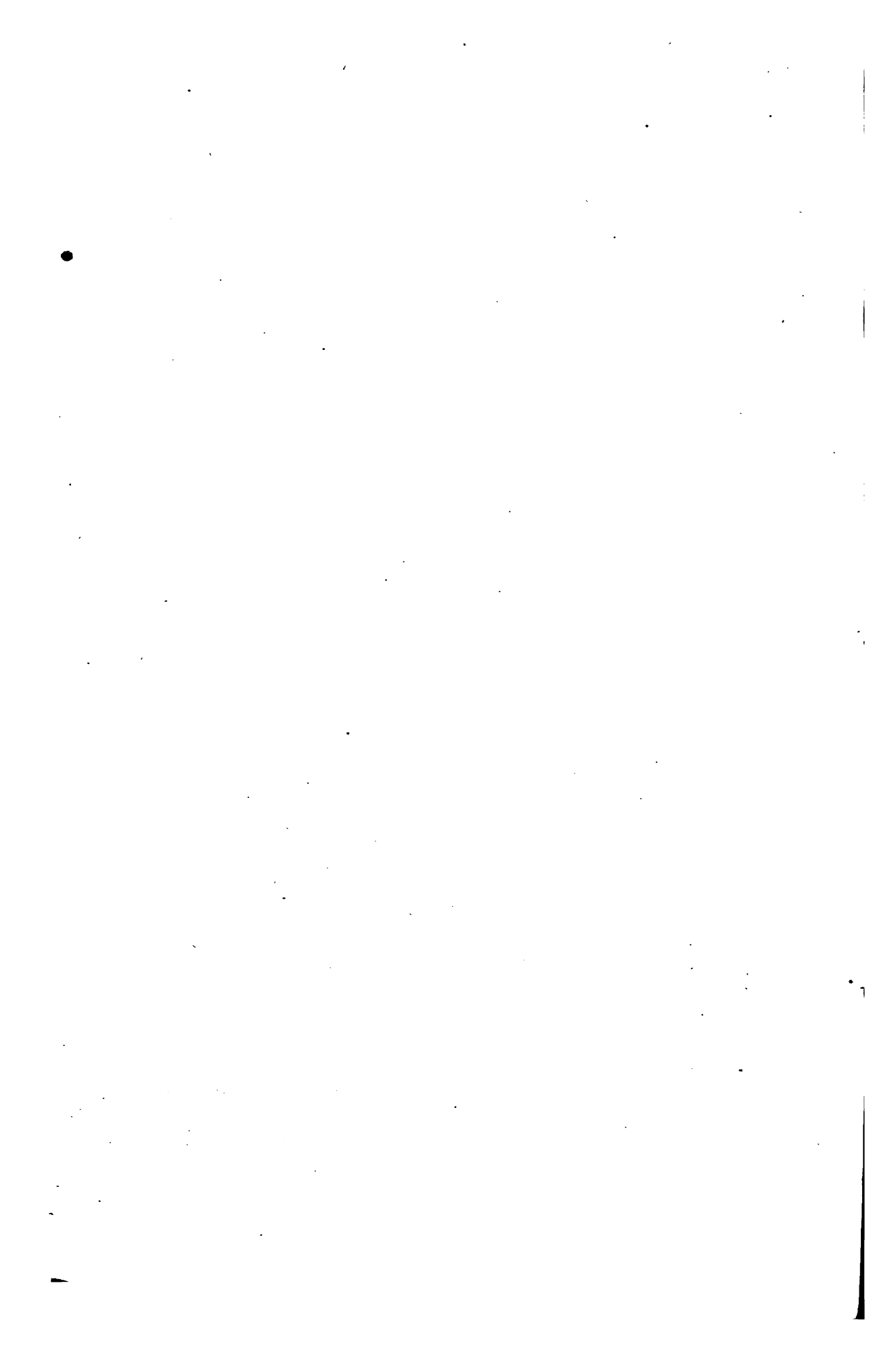
16. Miraculis post vincula soluta quoti-
 dianisque medelis dominum, qui ipsum glori-
 ficavit, glorificans, nunc una cum apostolis
 praeco veritatis et ipse apostolis aequipa-
 randus et cum martyribus pro verbo vincula
 saepe et poenas passus vixit, cum hierar-
 chis et sanctis pro grege et pro mundo
 universo preces facit apud dominum, quibus
 exauditis propter magnam miserationem suam
 clemens sit die retributionis, condonans nobis,
 quae per vitam inscii peccavimus.

PŘÍMĚNEK II.

VĚK BOHOMILŮV A KOLÉBKA PATARENŮV.

Abych se v příčině toho, co jsem na str. XXIV nového propověděl o Bohomilovi a kolébce Patarenův čili Katharův, ohradil proti výtkám od spisovatelův, ježto pouze cizími výsledky těžice, sami se pramenův nedotýkají, uměštuji zde dostavkem některé doklady. Ctihodní zpytatelé na tomto poli, J. C. L. Gieseler v Gotinku (Lehrb. d. chr. K. G. 4 A. 1844 B. I. II.) a C. Schmidt ve Štrasburku (Hist. de la secte des Cathares, Par. 1849. 8°. 2 v.), neboť třetí, E. Cunitz (Ein kathar. Rituale, Jena 1852. 8°.), historii mimo sebe pouští, vážice pouze z pramenův latinských a řeckých, kladou ovšem počátky Bohomilova učení do konce XI století a hlavní dílnu Patarenismu do Trogiru: než oboje mylné. Světlo letočtu a zeměpisu poskytají nám památky slovanské. Ze spisu „*O knihách podvržených a křivých*,” zakládajícího se původně na „činovně“ (tacticon) Nikona Černohorského (kv. 1060), díle teď v řečtině zmařeném, ve slovanštině zachovaném, a nacházejícího se s důležitými různocněními v několika rukopisech a starých vydáních, vysvítá zřejmě: a) že Bohomil žil za bulharského císaře Petra, t. 927—968, nedlouho před Cařhradským patriarchem Sisinniem Magistrem, 996—999, kterýž proti němu zvláštní spis složil, z příčiny že byl „vidění (nějakého) Sisinnia a Michala na hoře Sinai“ sepsal; 2) že Bohomil a Jeremias jest jedna a táž osoba, nosící obyčejem onoho věku, a zvláště Patarenův, dvoje jméno, jedno domácí čili slovanské, druhé řádové čili církevní, neboť co jedni rukopisové Bohomilovi, to druzí Jeremiovi připisují, np. spis „o křtí Kristově čili dřevě křížovém,” a v jednom z nich (rp. Rumjancově č. 449 sborn. r. 1608) stálo nepochybně oboje jméno vedlé sebe, ačkoli teď místo to porouchané. — Co se tkne zeměpisu, zpráva Rainerova (kv. 1250) o šestnácti církevních okresích Katharův končí se těmito slovy: XV. Ecclesia Bulgariae. XVI. Ecclesia Dugunthiae (jiný rp. Dugunithiae), *et omnes habuerunt originem de duabus ultimis*. V jiných pozdějších památkách čte se ovšem Dugranicia, Dugrutia a Druguria; než v nejstarším svědectví, v aktách sněmu u sv. Felixa z Karamanu obliž Toloxy l. 1167 stojí Drogometia, jejíž správcem tehdáž byl Simon, a toto jest pravého nejbližší. Gieseler a Schmidt, přijímající čtení Druguria, vykládají to na Tragurium čili Trogir v Dalmatech: než znatel historie slovanské, po uvážení všech okolností, nebude pochybovati, že jménem Drogometia (oprav a čti Drogowetia) a jeho varianty nikoli Trogir (ačkoli i tam Katharové byli), nýbrž Dragoviči se míní. Byliť pak dvoji: jedni v Macedonii s městem Velicí, sousedé Sakulatův, Berzitův, Runchinův a j., ze života sv. Demetria a jiných byzantských pramenův mezi 669—916 známi, jichž biskup Petr již 877 se zpomíná, a jež potom biskup Kliment asi 888—916 spravoval; druzí v Thracii na říčce Dragovici nedaleko Tatar-Bazarčfku a Filipopole, kdež Byzantinci Pavlikiany uměštuji, odkudž později metropoliti Filipopolští titul exarchův Thracie Dragovitie přijali. Mezi obojími leží město Melenik u prostřed, v historii Katharův zpomínané. (Viz Slov. Starož. 619—620. 623.) — O jiných jménech teď jen tolik, že Schmidt „*Eccl. Concorezensis s. Corezium*“ slyší na Gorici u Soče, já na Gorici v Albanii, jižně od jezera Ochridského. Maje za to, že Patareni, šffice se, jméno staré své vlasti, jako nyní osadníci, do nové přenášeli, myslím, že snad i „*Eccl. Albanensis vel de Sensano*“ od Albanie jméno dostala, a Sensano snad někde v Albanii? — Jiná v Němcích vystouplá větev Katharův sloula Runcharii čili Runcarii: možné že od Runchinův, seděvších na říčce *Pyxios* č. *Pyxios* u Prokopia jmenované, t. té, kterouž jezero Bolbe do moře se vylévá. (Slov. Star. 623.) — Buď jak buď, kolébka Katharův čili Patarenův a Bohomilův tu v Dragovičích, v Macedonii a Thracii, nikdež jinde, pokládati se musí.

RYS PÍSEMNIC.



RYS PÍSEMNICE.

Рисъ въ старославянскомъ языкѣ,
и въ церковнославянскомъ,
и въ новгородскомъ.

LUK. II. 14.

§. 1. Měty, řesky, črty.

Starí Slované, jsouce ještě pohané, užívali k hádactví a jiným potřebám, podobně Litvanům, Němcům a Celtům, zvláštních písemných znakův, jež na *rabuších* čili *rováších* a *dešťkách* výřezávali a vyrývali, odkudž i jména jich *měty*, *řeszy* čili *řesky* a *črty* čili *črchy* svůj původ a vysvětlení mají. Slovo *měta* (nota), u Rusův rozšířené, odkudž staré *mětel'nik* (notarius) a novější *mětka* (nota), *poměta* (signatura), *primětiť* (notare, observare) atd., a však i Čechoslovanům ve formě *mejť* místo *mít'* (silva caedua) a *mejtiti* místo *mititi* (interlucare) známé, příbuzné jest gotickému *mailtan* (secare, caedere), středoněm. *Maiss*, *Meiss* (silva caedua) atd. Slovo *řeza* čili *řeska* samo sebou jasné; srv. staroněmecké *risan* (scribere), skand. *rita*, angl. *write*, něm. *reissen* a *Riss* (ve smyslu kresliti, výkres), *ritzen* atd. Naposledy slovo *črta* čili *črcha* souvisí s dvojtvarným kmenem *čar* (čistě v *čára*, linea) čili *kar*, kterýž s přítvorky *t* a *b* ve čtyři ratolesti se rozkládá: čes. slv. *čr'tati* (incidere, *γράφειν*, scribere), *čr'ta* (linea, fossa); čes. *krtati* ve *škrtati* (scabere, conscribillare); slk. *čarbatí* (impolite scribere, maculare), *čarba*, *čarbanina*, *čarbák*; pol. *karb* (incisura, něm. *Kerbe*, tessera, *Kerb* – stock), luž. *karbovc* (tessera), čes. *škrábatí* (scabere); srv. řec. *γράφω*, lat. *scribo* atd.

§. 2. Latinka, cyrillice, hlakolice.

V prvotinách křesťanství ve Slovanech začato psáti novými spůsoby, a sice buď *řeckými* písmeny, v sousedství a pod vládou Řekův, s čehož však potom brzo sešlo, buď *řimskými*, na západě, což později velice se rozmohlo, buď nově spořádanými domácími dvojího tvaru, t. *cyrilskými* čili vůbec *slovanskými*, na začátku druhé polovice IX století od Cyrilla Solunského v Cařihradě upravenými a hned potom v Moravě, Pannonii a Bulhářch v oběh uvedenými, kterýž k tomu cíli řeckou abecedu několika novými, z rozličných jiných abeced vzatými

znaky, dle povahy a potřeby slovanského jazyka, rozmnožil, a *hlahol-skými*, kterážto nejdříve v Macedonii a Chorvatech na konci X a začátku XI století na jevo vystupují, jichžto počátek a původ však nicméně, jakž v úvodu šířeji vyloženo, ještě vždy v nevystihlém temnu se ukrývá.

§. 3. *Pisemnické názvy.*

Uvedením nových písmen a nového způsobu psání nastoupila také změna v názvech týkajících se umění písemného. Místo *micent mět* a *řezání řezek* na dřevěných rabuších čili rováších a deštkách, anebo *črtání* a *črchání čárek*, *črtek* a *čršek* na kamenných plochách, malováno teď pérem a rozmanitými barvami, až i stříbrem a zlatem, na blance a papíře, odkudž nejen *psátí* (scribere), *písmě* (litera), *pisec* (scriptor, scriba), srv. lat. *pingo*, *pictura*, *pictor*, ale i *živopisati* (pingere), *živopisanije* (pictura), *živopisec* (pictor), dle řeckého *ζωγραφεῖν*, *ζωγραφία*, *ζωγράφος*, jako v gotickém *měljan* (scribere), *měl* (scriptura), což staroněmecky znamená *malovati* (mälén, mälón). Jakož již u svatých otcův řeckých celé pořadí písmen, dle jmen prvních v řadě, nazváno *ἀλφάβητον*, u latinských *abecedarium*, *abecetorium*, *abecenarium*, a jakož sami Anglosasi a Nordmani, pokřestivše se, obštížení svých run dle prvních šesti jmenovali *futhork*, tak i Slovanům obštížení písmen sloulo nyní buď *azbuka*, od prvních dvou písmen, buď *azvěda*, od prvního a třetího, dle řeckého *ἀλφάβητον*, buď *abeceda*, dle latinského *abecedarium*: někdy však také prostě *bukvoica* u Illyrův, od *bukvo*' (litera), též *litica* u Starorusův, od latinského slova *litera*, s čímž i staroruské *litoreja* (literae arcanae, cryptographia) souvisí. Vedlé nového názvu *písmě* zůstal však i starý *bukvo*', *bukva*, s odvozeným *bukar*', později *bukvar*' (librarius, got. *bókareis*), jehož kořen *buk* (fagus), v užívání. Také slovo *knih*a, vlastně tolik co *βιβλος*, liber, odkudž *ⲕⲏⲏⲏⲗⲏⲏ*, *κληγγλῆνη* (*γραμματεὺς*, rus. gramotěj), temného původu, někdy ve smyslu *písmě* (*γράμμα*, litera), jmenovitě u Bulharův, se vyskytá.

§. 4. *Různá jména hlaholice.*

Písmena, k jichž úplnějšímu poznání tento návod sloužití má, ve staré i nové době, rozličná *jména* nesou, buď podle zemí a národův, buď podle domnělého původce, buď obecná, z podstaty věci vážená, buď i nejistá a jako maní povstala. Taková jsou: *abeceda bulharská*, *chorvatská*, *slovanská*, *illyrská*, *Jeronymova*, *hlaholská* a *bukvice*. Z těchto sedmera jmen prvního teď naprosto se neužívá, druhých

čtvera pořádku, co od začátku XVI století jména *hlaholice*, *hlaholita*, *hlaholština* téměř všeobecné obliby došla, zakládající se (tak se zdá) na jménu čtvrtého písmene *Glagol'*. Název *bukvice* (ill. *bukvica*), od slova *bukva* čili *bukvo'*, v Chorvatech a zemích příležících od starodávna běžný, zdá se býti původní, snad dobu křesťanství přesahující a od pohanských mýt a řezek sem přenesený (srv. literatura u Tacita, t. pořadí čili obštížení liter, abeceda), ačkoli se teď zmatečně od samých Jihoslovanův, jmenovitě Dalmatincův, již i cyrillici přikládá.

§. 5. *Doby hlaholštiny.*

Z toho, co jsme v úvodu porozvinutěji přednesli, víme, že v dějinách hlaholského písemnictví, podlé pozůstalých památek, *dvůj okres* oddělovati musíme, *bulharský* a *chorvatský*, různící se od sebe věkem, polem a počtem i podobou písmen. Památky prvního okresu padají vesměs do X—XII století, vyskytají se nejvíce v Macedonii a městech příležících (v kláštorech Athonských, Ochridě, Bojaně, v klášteře sv. Jana Rylského atd.), a psány jsou azbukou o několik znakův plnější, písmeny okrouhlými, téměř kroužkovitými. Památky druhého okresu, od neznámého začátku až do nynějšíka, jsou zemím chorvatským, ve starším a širším slova toho smyslu, vlastní, a vyznačují se jak menším počtem písmen, tak i přímočárnou, hranatou a lámanou jich podobou.

§. 6. *Upravení nové tiskací hlaholice.*

Poněvadž zhotovení nového *tiskacího písma* hlaholského nejvíce proto bylo žádostivo, aby jím nejstarší, strany jazyka veledůležitě hlaholské památky v samé přesnosti a podstatě své pomalu na světlo vynášeny, a tolikéž, aby již napotom v jazykozpytných pojednáních doklady, z hlaholských pramenův vážené, hlaholským písmem tištěny býti mohly, jak toho věrnost a správnost žádá a jak to při cyrilštině ode dávna se děje, musely písemné památky první třídy při kreslení a řezání písma za základ položeny býti, čímž nejen počet liter, ale i podoba jich, rozhodně určena. Totižto památky tyto zdržují v sobě o osmero písmen více, nežli ony druhé třídy: *⦿*, *⦿*, *⦿*, *⦿*, *⦿*, *⦿*, *⦿*, *⦿* a *⦿*, a mimo to užívají tři znakův ještě co písmen: *⦿*, *⦿* a *⦿*, ježto v památkách druhé doby již pouze jen za číselní znaky platí. Tato rukopisům první třídy výhradně vlastní písmena mají svůj zvláštní a stálý ráz písma okrouhlého a hladkého, shodný s ostatními, kterýžto ráz setřít býti nemohl, měla-li shoda a souměrnost celku zachována býti. A však kdo čtení tohoto písma navykne, tomut vpraviti se do hlaholice chorvatského rázu nebude příliš trudno. Anobř, přivezmou-li se místo

vitých **ѣ** a **ѧ** čili **ѧ** přímějši **ѣ** a **ѧ**, jakožto v chorvatských rukopisech místo oněch výhradně užíváné, i památky druhé třídy zatím, až do vyhotovení lepšího, dosti dobře týmže uhlazeným písmem tisknouti se mohou.

§. 7. Přehlední tabulka Hlaholského písma.

K dosažení úplné známosti hlaholského písma náleží uvažování písmen dle jich počtu a posloupnosti, dle jmen, tvaru čili podoby, vyslovení čili platnosti, hodnoty číselní a některých jiných případkův a okolností. Což aby snáze předsevzato býti mohlo, nebudeť neprospěšno, přehlednouti celé obšířené písmen najednou v tabulce.

AZBUKA HLAHOLSKÁ.										
Podoba	Jméno	Význam		Hodnota číselní	Podoba	Jméno	Význam		Hodnota číselní	
		Cyrill.	Latin.				Cyrill.	Latin.		
Ⳛ	Az	а	a	1	Ⳛ	Tvrdo	т	t	300	
ⳛ	Buky	б	b	2	ⳛ	Uk	у	u	400	
Ⳝ	Vědi	в	v	3	Ⳝ	Fert	ф	f, ph	500	
ⳝ	Glagol'	г	g	4	ⳝ					
Ⳟ	Dobro	д	d	5	Ⳟ	Chěr	ч	ch	600	
ⳟ	Est	е	e	6	ⳟ	Ó	о	ó	700	
Ⳡ	Živěte	ж	ž	7	Ⳡ	Šta	ш	št	800	
ⳡ	Zělo	з	z	8	ⳡ	Ci	ц	c	900	
Ⳣ	Zemlja	з	z	9	Ⳣ	Červ'	ѣ	č	1000	
ⳣ	Iže	и	i	10	ⳣ	Ša	ш	š		
ⳤ	I	і	i	20	ⳤ	Jer	ѣ	o e		
⳥	Děrv' č. Jot	ѣ, і	dj, j	30	⳥	Jery	ѣ	y		
⳦					Kako	к	k	40	⳦	Jerek
⳧	Ljudi	л	l	50	⳧	Jet	ѣ	č, ja		
⳨	Myslite	м	m	60	⳨	Ju	ю	ju		
⳩					Naš	н	n	70	⳩	Eš
⳪	On	о	o	80	⳪	Aš	ѣ	a		
Ⳬ	Pokoj	п	p	90	Ⳬ	Jes	ѣ	je		
ⳬ	R'ci	р	r	100	ⳬ	Jas	ѣ	ja		
Ⳮ	Slovo	с	s	200	Ⳮ	Thita	ѣ	th		
					ⳮ	Ižica	ѣ	y		

Zdeť předběžně jen tolik poznamenáno buď, že, jakž viděti, Jery jest složené z prostých písmen **Ѡ** a **ѡ**, dále, že **Ѣ**, **Ѥ** a **Ѧ** jsou duplikáty, první dvě pravé, poslední lichý čili tvárný, totižto ony pouze rozdílně psané **Ѣ** a **Ѥ**, toto vlastně pozměněné a místo **Ѧ** užívané **Ѧ**.

Písmě **Ѧ** t. Jerek v některých starochorvatských zlomcích nese tuto podobu : **Ѧ**.

§. 8. Počet a posloupnost písmen.

O počtu a posloupnosti písmen hlaholských ve starých pramenech nic poznamenáno nenacházíme: můžeme však o jednom i druhém s dostatečnou jistotou souditi dílem podlé svědectví o cyrillici znějících, dílem podlé důvodův z podstaty věci, ze starých rukopisův, braných, dílem podlé číselní hodnoty písmen. Nejstarší, věku Cyrilla a Methodia blízký svědek, bulharský mnich Chrabr, praví o cyrillici, že se v ní osm a třicet písmen počítalo. Vyloučíme-li jotované **Ѣ**, **Ѥ**, **Ѧ** a **Ѧ**, jakožto svaznice, pak **Ѧ** a **Ѧ**, jakožto pouhé písecké skratky místo **Ѧ** čili **Ѧ** a **Ѧ**, počteme-li Uk **Ѧ** a Ižici **Ѧ** jen za jedno písmě (jelikož o jest **Ѧ**) a vtáhneme-li do počtu číselní znak **Ѧ** (90), sečteme jich skutečně tolikéž. S tím se ku podivu shoduje počet hlaholských písmen, jež z nejstarších rukopisův do hromady sebrati lze, vyhradíme-li z nich **Ѧ**, jakožto složené z prostého Jeru a Iže, a přijmeme-li Jer a Jerek za pouhé pozdější rozlícení čili rozštípení jednoho a téhož znaku, jakž dosti podobné jest. Co se posloupnosti tkne, tať od prvního až do dvacátého osmého písmene číselní hodnotou písmen dokonale pojištěna, od dvacátého devátého do třicátého osmého ale pouze na dohad, jakož i předešle v cyrillici, podlé nedostatečného pŕtahu některých pozdějších a neúplných abecedníkŕv, ode mne tak položena jest. Obzvláště pozoru hodněť, že v Pařížském abecedníku písmě Uk **Ѧ** se jménem Hic t. Yk hned za Tvrdem, na místě **Ѧ**, se klade (ač položitě psané, maje kolmo státi), kamž v skutku náleží. (Srv. §. 11.)

§. 9. Jména hlaholských písmen.

Jména hlaholských písmen samým svým zněním jiná slovanského, jiná cizího původu býti se ohlašují. Poněvadž v nižádné staré památce v úplnosti své se nevyskytají, tatáž v rozličných pramenech rozličně se píší, některá později, až i nejnověji od nás, ke starým přičiněna jsou, potřebí jest obrátiti k nim zřetel obzvláště. Jsouť pak jména ta obojímu písmu, hlaholskému i cyrilskému, společná, pročěť, kde potřebí, světla i z cyrillice, již i Valachové užívají, předmětu svému právem dobývati můžeme.

Pravidlo jest, že pravý zvuk písmene pokaždé prvním zvukem jména jeho se značí, ježto původně, jakž vědomo, v abecedě fenické, hebrejské a j. jméno písmene bylo spolu jméno té věci, kteréž podobností čili obrázkem čili výkresem bylo písmě, npř. *Aleph* skot, *Beth* dům, *Gimel* velbloud atd., poněvadž א, ב, ג atd. byly původně malé obrázky skotu, domu, velblouda atd., tak že zde jména písmen s figurou jejich úže a těsněji souvisela.

As א, nepochybně zájmeno *as*, čes. *já* (ego), ač není-li to přídomečnění runského *Ans*, *Ós* (bůh).

Buky Б, místo *Bukvo'* (jako БРЪКЪ, СЕКРЪ atd. místo БРЪКЪБЪ, СЕКРЪБЪ atd.), později *Bukva*, tolik co písmě (litera), od kmene *buk* (fagus), z příčiny bukových deštěk; srv. got. *bōka* (Buch, liber), *bōkareis* (bukar', bukvar', Schriflkundiger, scriba).

Vědi В, zjinačené *Vědě*, minulý čas slova *věm'* s významem přítomného, jako řecké *οἶδα* (scio); srovnej však též řecké *Βῆτα* z hebrejského *Beth* (dům), odkudž i azvěda dle řec. *ἄλφάβητον*.

Glagol' Г, skrácené *glagoli*, sčes. *hlaholi* (loquere, imperat.); srovnej však runské *Calc*, *Gilch*, t. jméno runy *k*, temného původu a významu.

Dobro Д, samo sebou jasné (bonum).

Est' Э, čes. *jest* (est); tak zní dle starobulharského a nepochybně i staroslovanského, se sanskritským, řeckým a latinským shodného vyslovení, nikoli *Jest*.

Živěte Ж, velitelný spůsob slova *živu* (vivo).

Zělo З, příslovce *zělo* (valde); příbuzné slovo *zъlъ* (malus, srv. chrv. kruto valde a čes. krutý crudelis).

Zemja čili *Zemlja* Я, čes. *země* (terra).

Iže И, zájmeno *iže*, čes. *jenž* (qui); srovnej však runské *Eis*, *Is* (glacies).

I И, vyslovuj *I*, nikoli *Ji*, snad zájmeno *i*, čes. *jej* (eum).

Děro' čili *Jot* К, prvním jménem od nás tak nazvané dle bosensko-cyrillských abecedníkův, v nichž písmě *к*, vlastně tolik co měkké *t*, jméno *Tjaro*, *Tjervo* nese, zajisté podlé Čarv' místo Črv': u Diviše 1360 *Ge*, v rukopisu Pražském 1434 *G*, u Thesea Ambrosia 1539 *Gi*, u A. Roccy ok. 1591 *Ju* a *Giu*, u Orbini'a 1601 *G*, u Hugona 1617 *Ju*, u jiných pozdějších *Je* i *Jota*. Druhé jméno původně *Jod*, což znamená ruku. (Viz rozdí 11.)

Kako К, příslovce *kako*, čes. *jako* (quomodo).

Ljudi Ѧ, původně *Ljudije*, což množný nominativ, čes. *lidé* (homines); u Rumunův *Lude*.

Myslíte ѡ, м, velitelný způsob časoslova *mysliti* (cogitare), nyní zkaženě *Myslěte*.

Naš ꙗ, zájmeno čes. *naš* (noster); srovnej však jméno runy *Nauths*, *Naud*, *Nead*, jejíž podobenství hlaholské písmě nese, zvláště runy markomanské.

On ѧ, zájmeno *on* (ille).

Pokoj ꙗ, podstatné *pokoj* (pax).

R'ci Ѧ, slovanské *reci*, *rci*, české *rci* (dic), velitelný způsob časoslova *reka*, česky *řeku*, *řku* (dico).

Slovo Ѧ, podstatné jméno *slovo* (verbum).

Terdo ѡ, u Illyrův *Tardo*, u Diviše *Trdo*, u Rusův *Tverdo*, čes. *tordo* (durum).

Uk ѡ, svaznice z dvojího ѡѡ, píše se u Diviše *Ukut*, buď omylem místo *Uk*, buď s bulharským přítvorkem *-t*, v rukopisu Pražském 1434 *Uk*, u Thesea a všech pozdějších *Uch*, *Uk*, Karamana vyjmouc, u něhož *Ik*. Poněvadž v abecedári Pařížském a řeckém v bibliotece Vídenské nynější poslední písmě *Izica* ѡ slove *Hic*, *Ἦκ*, zdá se, že jméno to, z *Yk* v *Uk* zjinačené, od ѡ na ѡ přešlo, což se pro cyrilské ѡѡ, v němž *Yk* ѡ skutečně součástíkou, dobře, pro hlaholské ѡ z ѡѡ méně hodí. Význam neznámý, ač není-li to řecké *oux* místo *ou* (non, haud).

Fert ѡ, ꙗ, bulharsky a správněji *Fr't*, *Фрътъ*, malorusky *Choert*, rumunsky *Fite*, temného původu a významu: nejbliže leží jméno runy *p* got. *Pairtha*, anglos. *Peord*, při němž Grimm k staroněmeckému jménu královny v šachu *phers*, *fers*, a ke slovu *pfert* (Passgänger, equus tolutarius, inochod) ukazuje. Není-li to naposledy *F-fer-t*? (Srv. níž.)

Chěr ѡ, dle Dobrovského tolik co slk. *chýr* (fama), což však jest z uherského *hír*; snad to spíše řecké *Xi* spojené se slůvkem *Jer*, o kterémž níž. Rukopis Pražský 1434 má *Chrt*, buď zkaženě, buď s bulharským přítvorkem *-t*.

Ó ѡ, řecké dlouhé *ω* čili *Ἔ μέγα*, ode mne v cyrillici pro rozdíl od ѡ čili *отъ* tak nazvané; než staří pramenové téměř všickni (t. vyjma Thesea Ambrosia a Orbini'a, u nichž *O* = ѡ a *Ot* = ѡ) přikládají písmeni ѡ, cyrilskému ѡ, jméno *Ot*, pročežby správněji tak sloulo, kdyby pro uvarování zmatku nebylo rádné jak písmena tak i

jména odrůzniti. *Ot* jest buď předložka, čes. *od* (a, ab), anebo podstatné *ot* (pater); srovnej však jméno runy *Óthal*, *Édel* (patria) t. *ó*.

Šta *ϖ*, tak dle pravého a starého bulharského i illyrského (srbského) vyslovení, ruský *Šča*, z řeckého *Sti*, jináč *Stigma*, jakž Řekové svou svaznicí *ς* z *σ* a *τ* jmenovali, dle nřz hlaholské *ϖ* a cyrillské *ϣ* složený.

Ci *ν*, snad spojka *čí* (num) s obyčejným přetvořením v *ci*; srv. stslv. *чѣ* (*чѣти*, tamen). Pozoru hodno, že v Pařížském abecedáři zkaženě sice *Pe*, a však *s e* na konci, v řeckém *Τζή*.

Čerov *ϖ*, vlastně *Čerov*, čes. *červ* (vermis): než Valachové *Čer*. (Viz rozdíl 11).

Ša *ϣ*, dle řeckého *Σάβ*, původně fonetická hieroglyfa *Šei*, což znamená zahradu (hortus), hebrejsky pozměněně *Šin* (dens).

Jer *ϖ*, *Jery* *ϖϣ* a *Jerek* *ϖ*, jak tvarem a podobou, tak i jmény souvisejí. Ve starých pramenech píše se první i poslední jméno sice jednostejně *Jer*, než ve vyslovení byl nepochybně rozdíl, tam tvrdě, *Jer*, zde měkce, *Jer'*, jakoby *Jerj*. Malorusi jmenují první písmě *Jor*, druhé *Jory*, třetí *Jir* neb *Jirčyk*, dle čehož pro rozdíl ode mne přijato pro třetí *Jerek*, kterýmžto slovem jinde nadřádkové *Jer* se znamená. Rumuni vyslovují tolikéž *Jor*. Jméno *Jery* jest, jakž patrno, složené z *Jer* a *I*, jakož i písmě samo, hlaholské *ϖϣ*, cyrillské *ѣѣ*. Než poněvadž v cyrillštině *И* *Иже* a *ї* čili *ї* pouze *I* se jmenuje, v hlaholici ale na místě *И* písmě *ϣ* a na místě *ї* čili *ї* písmě *ϖ* stojí, patrno, že cyrillské jméno ovšem věci přiměřeno, hlaholské nikolivěk. Malorusi sice jmenují naopak *И* a *ї* čili *Иже*, a však to zase k cyrillskému jménu *Jery* *ѣѣ* se nehodí. Díme-li, že v cyrillštině snad *I* stálo před *И*žem, tedy se tomu přičí pořádek řeckých liter, sic v cyrillici v celosti zachovaný. Samo jméno mám za totožné se jménem mnohoznačné runy *Yr* čili *Ior*, o nřz Liliencron a Müllenhoff (*Zur Runenlehre*. S. 9—12, 60—62) důkladně jednají a Dieterich (*Runensprachschatz* S. 2) také zběžně zmínku činí. Možné, ba podobné, že jméno to původně až se sanskritským *Ri* a *Lri* souvisí.

Jet *Δ*, slove jindy a teď již obyčejněji *Jat*, z příčiny, že samohláska *ta* (vlastně dvojhláska) u rozličných Slovanův, i samých Bulharův, rozličně zní, jinde blíže *ke* (*ie*), jinde blíže *ka* (*ia*, *ea*), ačkoli první forma *i* dle Pařížského abecedáře, v němž *Hiet*, starší býti se vidí. Význam v temnu: mněť se zdá cizí, snad armenské *Ječ*, téměř též platností a v cyrillici i podoby (*ϖ*).

Ju ρ, slove ve starých pramenech obyčejně *Jus*, u A. Roccy a Hugona *Just*, tak však, že tím pochybnost, není-li ρ s æ nebo œ změteno, předce nemizí, neboť starší řecký abecedník má *Γιου*, Malorusové a Rusové *Ju*, Valachové tolikéž *Ju*. Význam skrytý, snad pouhé spojení zvukův *j* a *u*; zájmeno *ja*, čes. *ji* (eam) to býti nemůže.

Es ε, jméno od nás navržené; v řeckých abecedářích se sice nachází *Γέα* a *ΐέ*, cožby se mohlo vykládati ε anebo podobněji *je*, než ke dnešní potřebě, pro snadnou zmatelnost; to méně se hodí.

As æ, od slova *αεαε*, *αεα* (mystax), *Jes* εε a *Jas* œε, všechna tři jména od nás přijatá, pro lepší jich rozeznání. U písmene ж stojí sice v řeckém abecedáři *ΐό*; u œ v Pařížském *Hie*, než jistoty a světla to nedává. Nynější Valachové jmenují nosovku ж *Jus*.

Thita ϣ, malorusky *Chotyta*, rumunsky *Ftita*, z řečtiny, původně z hebrejského a fenického *teth* (serpens).

Ižica čili *Yžica* s, jméno u Malorusův a Valachův běžné, očiť zdobnělé *Iže*, slove v abecedě Pařížské lépe a původněji *Hic* t. *Yk*, a stojí po ω na místě nynějšího s. Pro rozdíl však přikládá se od novějších, i samého Kopítara a Miklošiče, dvacátému druhému písmeni čili s jméno *Uk*, poslednímu pak, totiž s, cyrilskému ς, rovni řeckého υ, jméno *Ižica*.

Z tohoto přehledu patrné, že nás jména hlaholských, jakož i cyrilských písmen (neboť jsou, jakž řečeno, oběma společná) ve velmi nedokonalém způsobu a neúplném počtu došla. Příčina toho na jevě jest. Totižto i hlaholice i cyrillice, jakéž v nejstarších písemných památkách nacházíme, nejsou abecedy samorostlé, nýbrž od učených uměle tvořené a z různorodých živlův skládané, cyrillice na základu řečtiny, hlaholice na základu nějaké starší slovanské nebo i neslovanské abecedy. Tím to jest, že jakož písmena sama, tak i jména jich různorodého jsou původu. Větší díl jich nepochybně přenesen od pohanských mětek a řezek na nové písmo: těchto vznik a původ pohřžuje se v mraku nevystihlé, předhistorické doby. Některá z nich snad jen ve zvuku čili výslově přidomácněna a poslovaněna, tak že původně něco jiného znamenala, jakož jsme sami častěji v příčině té ke jménům run poukázali. Jiná pocházejí ze známých jazykův, odkudž i znaky vzaty. Ještě jiná, jmenovitě u svaznic a složených, zdají se býti pouhé shrnutí začátečných zvukův, bez zvláštního významu. Někteří zpytatelé starobylosti hledali v pásmě jmen těch souvislého smyslu, jako někdy Eusebius a Hieronymus v hebrejštině, čtouce: *As bog Vid*

glagolq, *dobro jest žiti zelo* atd. a vykládajíce: Já bůh Vid mluvím, dobře jest žiti velmi atd., jiní jináč; než vše to pouhá hra. Krátkost a nevýznamnost některých jmen přirozeněji se vysvětluje jich stářím a nepřetržitým zjinačováním v ústním podání. Při některých z nich možnost původu a domnělé starší formy jsme z daleka naznamenali, np. *Chér* z řeckého *Xī* a slovanského *Jer*. Nevězi-li totéž záhadné *Jer* (*Jor*), jehož význam ve skrytu, tolikéž ve jménech *Fr't*, z *Φι*, *Jer* a bulharského přitvorku *-t*; *Čr'o'*, valasky *Čer*; z *č* a *Jer*? Přitvorek *t* mají, jakž jsme viděli, rukopis Pražský 1434 i ve jménu *Chrt*, *Diviš* v *Ukut*, A. Rocca a Hugo v *Just*.

§. 10. Tvar *čik* podoba písmen.

Ačkoli, jakž v úvodu řečeno, nelze vykáhati starší nějaké buď slovanské, buď cizí abecedy, kterážby v té míře, jako řecká cyrilské, gotické a koptické, základem byla hlaholské, však nicméně *podobností* a tím i *příbuzenstvem* mezi jednotlivými písmeny naší abecedy a cizích abeced všudy se očitě vyskytá. Toto přirovnávání se ovšem nemálo obtěžuje velikými rozdíly tvaru čili formy, již hlaholská písmena v rozličných rukopisech, částech a zemích na se berou; než prospěch vědy velí odvážiti se, ovšem se všemožnou střízlivostí a opatrností, té práce, a aspoň cestu raziti budoucím, snad šťastnějším skumatelům. Při tom budiž zřetel vždy k nejstarším našim rukopisům bulharské i chorvatské třídy a nejvěrnějšímu vypočtení cizích abeced obrácen.

Az +: podobná nordická runa *Ar*, a ještě mnohem patrněji + čili *Αλφα* na drahokamenech Basilidianův.

Buky Ϸ: podobně obrácené palmyrské *Beth* (k bodrické čili ratarské runě *Ψ*, jakožto nad míru podezřelé, ukazovati nechceme).

Vědi Ϸ, nahoru obrácené *Dobro* Ϸ: podobně obrácené řecké *Ϸ* v rukopisech od devátého století, zvláště v tajnopisu, Ϸ, poněkud latinské *V*, což jednoho a téhož původu s řeckým *Y*, znaménkem od Řekův vynalezeným a místo starého fenického *Vavu* Ϸ, když za samohlásku platí, uvedeným.

Glagol' Ϸ, podobou *Chěru* Ϸ poněkud příbuzné: podobně armenské *Ghad*, řecké malé *Γάμμα*, samaritanské *Gimel*, syrské *Gomal*.

Dobro Ϸ, dolů obrácené Ϸ, odpadnutím čárky mezi kroužky od *Ljudi* Ϸ rozdílné. Než starochorvatské *Dobro* veskrz se podobá latinskému, dole otevřenému *D*, z něhož bez pochyby vyšlo.

Est Ϸ: podobně fenické, starohebrejské, řecké, italské *He*, se-kelské *e*.

Živěte ⚭: podobnět armenské Dže. Nachází se i s jedním kroužkem ⚭.

Zělo ⚭, od Zemle ⚭ v nejstarších rukopisech vlastně téměř jen přímým postavením rozdílné.

Zemla čili **Zemlja** ⚭, písmě, jakž v Pařížském rukopisu a někdy i jinde vypočteno, od Zěla ⚭ jen položitým postavením čili obrácením v pravo podstatně rozdílné: podobnět fenické Zain (Ζήτα) u Scaligera (u jiných tato podobnost tak nevyniká).

Iže ⚭, posud bez rovně.

I ⚭, nahoru obrácené Slovo ⚭: podobnět starohebrejské, řecké, italské, kufické Cheth čili Eta, ačkoli v užívání, této bližnosti na odpor, ⚭ za cyrillské **и** a naopak ⚭ za cyrillské **и**, řecké **η**, platí.

Děro' čili **Jot** ⚭: podobnět veskrz a veskrz fenické a samaritanské Jod, z částky ethiopské Jaman; v cyrillském **л** a **к** zůstala jen první polovice a platí za měkké **л** (тл, ть). Oboje se nachází i v novější arnautské abecedě dvojího způsobu, vždy za Jot vzaté (viz *Bagster Alphabets* p. LIII).

Kako ⚭: podobnět veskrz a veskrz starohebrejské a aramejské Koph.

Ljudi ⚭, protažením čárky mezi kroužky ode Dobra ⚭ rozdílné: podobnět poněkud řecké Lambda, ač kroužkové scházejí.

Myslíte ⚭: hořejší částka dokonale podobná ethiopskému Mai, celek poněkud latinské uncíalce dvojího tvaru **ω** a **ω**, zvláště v VIII—IX století (první z nich obyčejná v rukopisech anglosaských); v druhé hlaholské vstavce praxapostoláře Ochridského u Grigoroviče psáno tak, jakoby dvoje ⚭, druhé obráceně, sloučeno bylo ⚭.

Naš ⚭: podobnět markomanská runa Nót u Hrabana Maura, též starohebrejské a palmyrské Nm.

On ⚭: podobnět sekelské **o**, latinské langobardské **o** v VI—VIII století, poněkud gotické **o**, dle Grimma též nordická a anglosaská runa Os, a nade všecko řecké Omega této podoby **ω** v rukopisech IX—XII století.

Pokoj ⚭: podobnět italské Phe, armenské Pjen, starořecké Pi, což vše jest obrácené starohebrejské Phe.

R'ci ⚭, na pravo a dolů obrácené fenické, starohebrejské, řecké, italské a armenské Reš, dle podoby totéž s cyrillským Jerkem ⚭, čehož vysvětlení hledej v rozdílu 11.

Slovo ⚭, dolů obrácené **I** ⚭: podobnět řecké číselní znaménko Sampi prvního tvaru ⚭ (z druhého tvaru téhož písmene **Λ**, což jest

opak samaritanského a palmyranského Šinu ν , povstalo cyrillské λ , gotické λ).

Tvrdo ω , ve formě τ jen jednou v Bojanském palimpsestu: podobnět fenické, starohebrejské a numidské Tav.

Uk ε , svaznice, povstala sloučením dvojího Onu $\varepsilon\varepsilon$.

Fert ϕ , Φ , vlastně řecké Φ , vyskytající se v této pravé podobě nejen v rukopisu Clozově a v evangelistáři Assemani'ově, ale i v některých starochorvatských památkách, jmenovitě v listinách. A však Assemani'ův rukopis již i Φ má, kteréžto nejpodobněji povstalo z Φ místo ϕ užívaného. (V některých cyrillských rukopisech, jmenovitě v praxapostoláři macedonském, píše se totiž Fert Φ , np. $\sigma\tau\epsilon\phi\alpha\mu\lambda$, $\sigma\tau\epsilon\phi$, a naproti Thita ϕ , np. $\alpha\phi\eta\mu\lambda\sigma\tau\eta$, tedy zrovna opáčně.)

Chér λ , tvarem Glagoli λ poněkud příbuzné: podobnět armenské Che.

Ó ω : podobnět řecké Ω a cyrillské ω .

Šta ω , svaznice ze Ša ω a Tvrda τ čili $\omega\omega$, v některých starých rukopisech se nevyskytá, místo níž $\omega\omega$. Pozoru hodné, že i v řečtině svaznice ς místo $\sigma\tau$, a sice již v IX století, tak řečené Sti čili Stigma, potřebována.

Ci ν : podobnět cyrillské η , starohebrejské a samaritanské Tzade.

Čero' ε , tvarem příbuzné první součástce ve svaznici Jasu $\varepsilon\varepsilon$: podobnět cyrillské γ , zvláště jak v rukopisu Rajhradském a někdy i v Supraselském se píše.

Ša ω : podobnět cyrillské ω , fenické a starohebrejské Šin.

Jer ε , tvarem od Jerku ε velemálo rozdílné. V některých starochorvatských památkách této podoby ε .

Jery $\varepsilon\tau$, písmě složitě vedlé sebe postavením Jeru ε a Iže τ , jen v jedné památce $\varepsilon\tau$, t. spřežka Jeru ε a I τ , přísněji podle cyrillského η a řeckého $\sigma\tau$. (Viz rozdíl 11.)

Jerek ε , tvarem Jeru ε velmi podobný, snad od něho teprve později oddělený. Tak i v cyrillici u Srbův, Rumunův a někdy i v bulharských rukopisech jen jedno znamení, a sice u Srbův a v bulharských rukopisech Jerek, u Valachův Jer, se užívá.

Jet λ : podobnět cyrillské λ , v některých bulharských rukopisech místo λ , v jiných místo μ užívané; řecké λ místo λ na nápisech podobou, nikoli mocností, poslednímu se rovná.

Ju ν , dle Koptara latinské JV: podobnět cyrillské ν .

Ežs ε , na pravo obrácené Est ε .

As $\varepsilon\varepsilon$, svaznice z Onu ε a Ežu ε : podobnět sekelská svaznice Amb.

Jes æ, svaznice z *Esti ε* a *Ěsu ε*. V praxapostoláři Ochridském cyrillsko-hlaholském neset tuto podobu æ, kterážto figura i v misálu 1483 několikrát se vyskytá ve slovích æ, ææææ, æææææ, ææææ a snad i jiných, při čemž paměti i podivu hodno, že v evangelistáři Grigoroviče a jinde někdy místo ææ jen æ stojí, tak že æ místo ææ velmi staré býti se vidí. Mát je i bukvař Ben. 1528.

Jas æ, svaznice z *Ěsu ε* a dolů obráceného *Zěla ε*; v první hlaholské vstavce v praxapostoláři Ochridském u Grigoroviče psaná drobet jináč, totiž první součástíou podobně Slovu æ.

Thita ε, řecké jménem i tvarem, jen v rukopisu Vatikanském.

Ižica ε, v Pařížském abecédníku po *w* s nápisem *Hic t. Yk*, místo *Uk*, a sice položitě psané (zajisté jen omylem): v obyčejné své podobě snad pouhý odšůpek písmene æ, totiž pravá jeho polovice.

Co se tkne přirovnání hlaholských písmen k jinoabecedním, poněvadž zde důvtipu a obraznosti široké pole otevřeno, komu na známosti toho, což jiní učení v té příčině soudili, záleží, může nahlédnouti do Dobrovského (Glagolitica str. 36—38, 44—46), Grubišiče (Origo alph. glag. 1766. p. 41—43) a Grigoroviče (Žurn. min. nar. prosv. 1852 Mart str. 158); kdo pak přirovnání toto ještě dále provesti anebo s pravdou licovati chce, tomu následující spisové a sbírky sloužiti mohou: *Postellus* Linguar. XII char. diff. alphabetum. Par. 1538. 4°. *Theseus Ambrosius* Introd. in l. chald. et XL alphab. Papiæ 1539. 4°. *Angelus Rocca* (kv. 1591) De iis, qui var. idiom. charact. inven. Opp. omnia. Romæ 1759. F. 2 d. Linguar. orient. alphab. Paris. *Vitray* 1636. 4°. *Mabillon* De re diplom. l. VI. Par. 1681. F. *Müller* Alphabetæ et notæ divers. lingu. Berol. 1703. 4°. *Montfaucon* Palaeographia graeca. Par. 1708. F. *Kappen* Buchdruckerkunst und Schriftgiess. Lpz. 1740. 8°. 4 d. Nouveau traité diplomatique. (F. *Toussain* et R. P. *Tassin*.) Par. 1750 sld. 4°. 6 d. Německy od *Adelunga* Erf. 1759 sld. 4°. 9 d. *Diderot* et *D' Alembert* Encyclopédie — Recueil de planches Vol. II. Par. 1763. F. Podobně srovnávací tabulky abeced v Mém. de l' Acad. des Inscr. et B. L. Par. T. XXXI. pl. II. *Fournier* Manuel typogr. Par. 1766. 8°. 2 vol. *Schulze* Orient. u. occ. ABC-Buch oder 100 Alphabetæ. Naumb. u. Zeitz 1769. 8°. *Büttner* Vergleichungstaf. d. Schriftarten. Gött. 1771. 4°. 2 sv. Alphabetæ orientalia varia. Romæ typis congreg. de propag. fide 1771—1791. 8°. 2 d. *Fry* Pantographia. Lond. 1799. 8°. *Astle* The Origin and progress of Writing. 2 ed. Lond. 1803. 4°. *Kopp* Pa-

laeographia critica. Mannh. 1817—1829. 4^o. 4 d. *Téhož* Bilder u. Schriften der Vorzeit. Mannh. 1818—1821. 8^o. 2 d. *Eichhoff* Parallèle des langues de l'Europe. Par. 1836. 4^o. *Gesenius* Paläographie — Ersch u. Gruber Encyklop. Sect. III. Bd. IX. S. 287—316. *Silvestre* Paléographie universelle. Par. 1839—1841. F. 4 d. *Totěž* ve výtahu anglicky: Palaeography transl. by *Madden*. Lond. 1850. 8^o. 2 d. *Falkenstein* Gesch. d. Buchdruckerk. Lpz. 1840. 4^o. The Bible of Every Land. London *Bagster* 1851. 4^o. Die Schriftzeichen des gesammten Erdkreises. Wien *Staatsdruckerei* 1851. 2 listy ve vel. folii. *Ballhorn* Alphabete orient. u. occ. Sprachen. 5 A. Lpz. 1852. 8^o. Z těchto jsou hlavní díla pro řečtinu Montfauconovo, pro latinu Mabillonovo a benediktinův Toussaina a Tassina, pro feničinu a abecedy z ní pošlé články Geseniův v encyklopedii německé: hojností abeced vynikají vzorní listové státní tiskárny Vídeňské. — Jisto jest, že mezi rozličnými abecedami lidskými skuteční a bytní svazkové i tam, kdež jich mysl naše ani netuší, se nalezájí; ale bezpečné vykázání jich, bez světla historie, jest nemožné.

Poněvadž cyrillice dvanáct písmen: ⱁ, ⱃ, ⱄ, ⱆ, ⱇ, ⱈ, ⱉ, ⱊ, ⱋ, ⱌ a ⱍ počítá, jichž v řecké abecedě není, domýšleli se někteří, že je Cyrill ze starší slovanské abecedy, za jakouž hlaholici vydávali, přejal a do své abecedy vtělil. Než z těch leda pět: ⱃ, ⱄ, ⱆ, ⱇ a ⱊ více nebo méně důvodně k hlaholským ⱃ, ⱄ, ⱆ, ⱇ a ⱊ přirovnávati lze. Očitě v obojí totěž jest jen fenicko-hebrejské ⱃ a snad ⱆ ve své hranaté podobě, v jakéž v rukopisu Rajhradském a někdy i v Supraselském se vyskytá; ostatní tři ⱄ, ⱆ a ⱊ, hlaholsky ⱃ, ⱄ a ⱊ, snad jen prostředně, t. pojítím ze společného pramene, se stýkají, jakž to při cyrilském číselním znaku ς (90), poslém z řeckého Koppa, a hlaholském Kako ⱃ, povstalém ze starohebrejského Koph, skutečně se spatřuje. Cyrilské ⱃ jest z řeckých rukopisův Cyrillova věku vzato, v nichž rozdíl mezi ⱃ = lat. V a ⱃ = lat. B již někdy vytčen (gotické ⱃ podobou svou se liší, srv. *Montfaucon* 335—336, *Wetstein* N. T. 1752, vzory písma, a *Bernd* Glossar. 1837. S. 28); ⱃ jest nejpodobněji řecké San čili Sampi, ačkoli i svaznice ⱃ místo AI ve starých nápisech se nachází; ς (90) jest, jakž řečeno, řecké ἐπίσημον Koppa, s řecké Vav (ϜϘ); ⱃ souvisí na jedné straně s fenickým Rešem, na druhé s armenským Jetem; ⱃ jest armenské Ječ. Mohlibychoť však, a to případněji, cyrilský Jerek ⱃ co do podoby také rovnati s hlaholským R'ci ⱃ, kteréžto vlastně jest na pravo a dolů obrácené fenické, starohebrejské, řecké a italské Reš. Podivu hodné, že i runa Yr čili Ior

tutouž dvojí službu koná, za *r* a za polosamohlásky slabé, přehlasováním z jiných povstalé. Sem i sanskritské *Ri* a *Lri* náleží. Všecko to, jakž na oce jest, souvisí, než uzel souvislosti v neproniklém mraku dávnověkosti se kryje.

Již Jakub Grimm důvodně poznamenal, a my v úvodu takéť jsme podotkli, že některá hlaholská písmena nesou ráz písma, jímž psáváno od pravice k levici. Takovéť my býti soudíme zvláště tyto osmery: *э, м, т, р, а, ѡ, ѣ* a *ѣ*. O *э, м* a *т* není pochyby, nebo jsou očitě z fenického a starohebrejského písma; při ostatních tvar a tahy zřejmě téměř nasvědčují. A však i tři jiné: *ѣ, р* a *ѣ*, jsou již na pravo obrácené, první neprostředně z palmyrského a tak prostředně z fenického Bethu, druhé ze starohebrejského, starořeckého, italského a armenského Phe, třetí, jak se domýšlím, z Esti *э*. Vědomot, že v prastaré době všickni národové, užívající písma z feničiny poslého, i sami Řekové a Etruskové, psávali od pravice k levici, potom pak, směnivše směr písma, i líce písmen obrátili. Podlé toho podobné jest, že i při neznámém písmě, z něhož větší díl hlaholice vážen, původně týž způsob se zachovával, později pak, při přejití ku psání od levice ku pravici, některá písmena obrácena z leva v pravo, jiná zůstala bez proměny. V té příčině obzvláštního povšimnutí zasluhuje, že písmě Jerek *ѣ* v první vstavce apostola Ochridského jednou psáno naopak, totiž *ѣ* kroužkem na pravo *ѣ*, nikoli na levo. Podobný podivu hodný úkaz jeví se v některých cyrillských, v Bulharsku psaných rukopisech, o němž tu co nejkratěji zmíněno buď. Totižto nacházíme tam nejen velmi zhusta *ѣ* místo *ѣ*, ale často i *ѡ* místo *ѡ*, *м* místo *м*, anobř někdy i *ѡ* místo *ѡ*, ba v praxapostoláři macedobulharském i jiná písmena ve slovích opáčně psaná, np. *ѣѣ* místo *ѣѣ*, *ѡѣ* místo *ѡѣ*, *ѡѡ* místo *ѡѡ* a podobná. Kterak to vysvětliti? Domnívám se, že to větším dílem pochází od piscův z východních zemí rodilých, snad i v židovství nebo mohamedanství odchovaných a později pomnišených. A však i mezi Bulhary samými nacházíme již velmi časně sledy mohamedanství (860—866, viz *Nicolai Pont. Responsa ad consulta Bulgar. u Harduina, Labbea* a j.), téměř týmže časem aneb něco později četné osady Turkův, již ku křesťanství obrácených a evangeliem opatřených, v Macedonii na Vardaru (886—912, Turcae Vardariotae, o nichž důkladně *Tafel Thessalonica* 1839. p. 70—84), a svazky bulharských Manichaeův, Bohomilův a Katharův čili Patarenův s východem jsou vůbec známé. — Koncové *ѣ* klade-li se nad poslední

písmě slova anebo řádku, takéť se a sice pravidelně obrací: než toho příčina jiná, zoumyslná a pouze pisecká, býti se vidí.

Z toho, co jsme o podobnosti jednotlivých hlaholských písmen s cizími místy podotkli, dosti patrně, že hlaholice, ačkoli se v ní různorodí živlové stýkají a míchají, nicméně v samé podstatě své patří, s mnohými jinými jak evropskými tak i asiatskými a africkými abecedami, mezi abecedy fenického rodu.

O zvláštnostech chorvatské hlaholice, co se tkne tvaru písmen, viz rozdíl 15.

§. 11. *Platnost a vyslovení písmen.*

Majíce na zřeteli milovníky jazyka slovanského, kteříž již některého slovanského nářečí anebo i více, a jmenovitě písma jak latinsko-českého tak cyrilského povědomí jsou, zbytečně bychom šířili řeč o *moci* a *vyslovení* hlaholských písmen: v té straně předeslaná abecední tabulka potřebám každého, i samého začátečníka v hlaholici, jakž se nadějeme, dostatečně vyhoví. Jsouť však některá písmena, jichžto moc a platnost poněkud sporná jest, poněvadž i vyslovení dle věku a zemí se měnilo: o těchto zde na krátko jednáno býti musí.

Taková písmena jsou: ⚡, ⚗, ⚙, ⚛, ⚞, ⚟, ⚠, ⚡⚗, ⚡⚙, ⚡⚛, ⚡⚞, ⚡⚟, ⚡⚠, ⚡⚡, počtem čtrnácte.

Písmě ⚡ vedlé ⚡ zdá se býti duplikát a nadbytek: než at nedím, že ⚡ jest číselní znak osmičky, jakož v cyrillici stojící na témž místě s znak jest čísla 6, zdá se, že první, kteříž ho při psání některých slov užívali začali, jako ⚡⚡⚡⚡ (valde), ⚡⚡⚡⚡⚡⚡ (multi), ⚡⚡⚡⚡⚡⚡ (nummi) atd., chtěli tím vytknouti nějaký od nich znamenáný, snad jen místný anebo krajinský rozdíl ve vyslovení, nejpodobněji *ds*, jakž Moldavané do dnes totéž písmě čtou a vyslovují. Rozdíl ten, jakožto malým okresem země anebo jen jistou třídou lidu obmezený, nemohl důsledně proveden býti, a nedošel obecnosti. A však bytně písmena ⚡ a ⚡ jsou jen rozliky jednoho a téhož znaménka, jakž z jednotvárnosti jich, při rozdílu položení, v rukopisech vysvítá, což arci v tiskacím písmě ztraceno. Mám pak za to, že ⚡ povstalo ze ⚡, jehož kořen fenické Zain (*Zήτα*), dle Scaligera.

Písmena Iže ⚗ a I ⚙ ve starých památkách nejednostejně se užívají. Ve dvou rukopisech, evangelistáři Assemani'ově a v rukopisu Clozově, téměř bez pravidla se míchají a střídají, v jiných, jmenovitě v evangeliu Grigorovičově a ve zlomku u Mihanoviče, převaha jest cele při ⚙, tak že ⚗ již leda ve spojce ⚗ (et) se spatřuje. A však v Jery

Ѡ ve všech rukopisech první doby klade se Iže Ѡ, vyjma první hlaholskou vstavku v praxapostoláři Ochridském, v níž ѠѠ, a Ѡ naskrze není. Mimo to v evangelistáři Assemani'ově a rukopisu Clozově, kdykoli se zvukové *ii* neprostředně stýkají, budiž v jednom slově, nebo na konci jednoho a začátku druhého, klade se Iže napřed a I za ním: ѠѠ+ѠѠѠ, ѠѠѠѠѠѠѠ ѠѠѠ, Ѡ+ѠѠ Ѡ ѠѠѠ. V pozdější chorvatské době již Ѡ pouze co číselní znaménko, co písmě pak výhradně Ѡ se potřebuje.

Písmě *κ*, dle tvaru pravé fenické a samaritanské Jod, platí v hlaholici nikoli za Jod, nýbrž za změkčené *G*. Příčina toho jest, že tehdaž, když hlaholice, jakouž před sebou máme, ku psání rukopisův byla upravena, latinské *j* již znělo jako *g* před *e* a *i*, totiž *di* čili *dj*, kteréž ve slovích *diacere* (jacere) a *diaccio* z *ghiaccio* (a to z *glacies*), jakož i ve středolatinšském *madius* místo majus, ještě se zračí, v jiných dávno ve zvuk *dž* přešedši: giudice, gennajo, giovane, maggio atd. Přetvoření to starého *j* v *dj* klade se do VII a VIII století, tedy do starší doby, nežli jsou památky hlaholice. Užívání Jotu za Djerv' jest spolu patrný důkaz vplyvu latiny na utvoření hlaholice. Ostatně zřejmo, jak daleko za cíl házeli, kdo hlaholici pro to velebili a nad cyrillici vynášeli, žeby měla zvláštní znak pro Jot. Znak toho za Jot pravidelně a obecně nikdy se neužívalo, třebaž v pozdějších chorvatských památkách někdy výjimkou tak se nachází (srv. *Thesea Ambrosia* Introd. str. 52, 56), a novější Arnauti též je za Jot přijali. Pravidelně stojí Djerv' *κ* ve slovích z řečtiny pošlých, jako +ѠκѠѠѠѠ, ѠѠ+ѠκѠѠѠѠ, Ѡ+Ѡ+ѠѠѠѠѠѠѠ, ѠѠѠѠѠѠѠѠ a p.

Písmě *ϰ*, vlastně svaznice z *ϰϰ*, podlé řeckého *oo* = *oŭ*, užívá se tam, kde cyrillické *ov*, složené podlé řeckého *ou*, a platí vůbec za dlouhé, prvotně z dvouhlásky vyvinulé *u*. Čemuž ačkoli jak složení písmen, tak i jiní důvodové, z podstaty jazyka a úkazův jeho vážení, patrně nasvědčují: však nicméně já posud přesvědčiti jsem se nemohl, žeby Slované, pro něž cyrillice a hlaholice byla upravena, krátkého *u* naprosto byli neznali, a raději věřím, že zde Cyrill (a po něm hlaholita) něco, t. výjimku od pravidla, přehlídl, anebo snad jen proto téhož znaku pro oboje *u*, dlouhé i krátké, naschvál užil, poněvadž Řekové zvláštního písmene pro krátké *u* neměli, nýbrž místo něho buď *o*, *Νουμῶς* = Numa, jako Staroitalčané, buď *ŭ*, *Ρώμυλος* = Romulus, jako Aeolové, kladli, nadto pak i sami Římané ve svých jménech *ou* místo krátkého *u* psávali. Bližnost jak zvukův *o* a *u*, tak i znakův jejich, vysvětluje z toho, že staří Řekové prvopočátečně *o* též místo *ou*

vatského písemnictví naskrze neznají, písce všudy **ѣ**. V některých velmi starých, z hlaholice přejatých rukopisech cyrillských místo **ѣ** píše se vždy **ѣн**, kdežto jiní, původně cyrillští rukopisové pravidelně **ѣ** neb **ѣ**, srbsky jen **ѣ**, nepochybně podle řeckého *οι* v *οἶνος, κοινόν*, kladou. Tomuto poslednímu rovná se hlaholské **ѣѣ**, kteréž jsem však posavad jedině v první vstavce praxapostoláře Ochridského našel. Že ostatně **ѣн** a **ѣ** ve vyslovení nebylo stejné, zavíratí můžeme jednak z pravopisné proměny organického **ѣн** v **ѣ**, np. **ѣнѣ** místo **ѣнѣ**, **ѣнѣ** místo **ѣнѣ** atd., jednak též ze svazování obou písmen v Jery rovnovážnou čarou **ѣѣ**, ve starých rukopisech velmi obyčejného, čímž se, mním, prostota zvuku naznamenávala.

Písmě **ѣ**, stojící na rovni s cyrillským **ѣ**, vyznačuje zvuk, jenžby v jistém smyslu za slovanské Šiboleť platiti mohl: tak rozličně a obzvláště se od rozličných Slovanův vyslovuje. V hlaholici se ho prvotně a správně jen tam užívalo, kdež se v cyrillici **ѣ** píše, později a nespávně i tam, kdež v této **ѣ** stojí, t. písmě, jež novější Valachové jako pro rozdíl od *Ja* a jmenují. Při určeni zvuku tímto písmenem řádně poznačeného, totižto **ѣ**, **ѣ**, musíme starší stav jazyka a teoretickou stránku vědy od pozdějšího stavu a praktické stránky přísně dělití. Zvuk **ѣ** vyvinul se z dvojhlasky *ai*, povstalé z *i* a předsunutého *a*, kteréžto *a*, jakož i *u*, se pravidelně předsovává, nikoli přisouvá, np. stčes. *saud*, *bayk*, *kuora*, *nuož* atd. Jotované *ja* nepřechází v **ѣ**, nýbrž v *je*. Dvojhlaska *ai* přešla, jakož i latinské a gótické *ai*, přehlasováním v obzvláště *e* neb **ѣ**, na němž *j* co lehký přívěsek, jakoby přídech, buď z předu buď z zadu lpělo. V době Cyrilla a hlaholity znělo toto **ѣ** již přerozmanitě, jinde co *ie*, jinde co *ia*, jinde co *ea*, jinde co *ej*, jinde co *i*, jakož i podnes. Cyrill je co měkké, s polohlasťou na rovni stojící *e* pojal, odkudž i příbuznost znakův **ѣ** a **ѣ** (ve starých rukopisech **ѣѣ**), což tehdejšímu moravskému a pannonskému vyslovení nepochybně bylo přiměřené. Hlaholita padl se znakem **ѣ** do krajiny, kdež, jako podnes v Polště a porůznu mezi Bulhary, **ѣ** jako **ѣ** neb *a* se vyslovovalo: *sviat*, *miara*, *siano*, *cana* atd. Jemu se zdálo pro obůj zvuk, t. *ia* = **ѣ** ve slovích *měra*, *věra*, a *ja* ve slovích *javor*, *jako*, jedno a též znaménko (**ѣ**) postačitelno, tím snáze, poněvadž v jeho nářečí jotování se opouštělo: *asz*, *abie*, *avé*, *daati*, *emu*, *eter* atd. Odtud patrnó 1) proč se ve tvaru písmene **ѣ** severní vyslovení (*ie*), v **ѣ** jižní, macedobulharské (*ia*) očitě zračí; 2) proč jméno písmene *Jeť* (armensky *Ječ*) později na jihu i severu v *Jať*

proměněno; 3) proč dva bytně rozdílní zvukové *é* a *ja* tak časně a obecně změteny a smíchány, že naposledy i sami Srbové v cyrillici **ѣко**, **ѣкѣ**, **моѣ**, **тѣоѣ** atd. místo **ѣко**, **ѣкѣ**, **моѣ**, **тѣоѣ** atd. psávali.

Písmena **ѣ**, **ѣѣ**, **ѣѣ** a **ѣѣ**, rovnající se mocností cyrilským **ѣ**, **ѣ**, **ѣ** a **ѣ**, značí nosovky (narinae, nasales), první dvě pouhé *é* a *á*, druhé dvě jotované *é* a *á* čili *je*, *ja*. Z těchto klademe *á* za základ a máme *é* za pouhé její přehlasování, působením měkkého příděchu *j*, třebaš jen bytně přítomného, v písmě nevidomého; tomuto pak *á* připisujeme pro starou, věku Cyrilla a hlaholity neprostředně předchozí dobu znění bližší k *an* nežli k *on*, opírajíce se na důvody vážené jednak z vnitra věci, totiž z prvosti samohlásek *a*, *i*, *u* před ostatními, a souhlasnosti starších jazykův plemene sanskritského, jednak na svědectví historická. Pročež, jakož každá bytost k svému prvku navrátiti se chvátá, tak i toto nosové **ѣѣ** (**ѣ**) v nové bulharštině již k **ѣ** (**ѣ**), odkudž vyšlo, se navrátilo. Jotování nosovek v hlaholici jest patrná uchylka od zásady této abecedy, již vysvětliti neumím. Snad to již dostavek, jakkoli časný a rozšířený.

Písmě **ѣ**, stojící v abecedáři Pařížském na místě **ѣѣ** se jménem *Hic*, t. Yk, v této své podobě (o jiné pak, pokud teď známost rukopisův sahá, nic se neví), snad jest, jakž jsme již řekli, pouhý odštiepek pravé polovice písmene **ѣѣ**. Užívá se ho nejvíce při psání cizích, zvláště řeckých slov místo řeckého *υ*, cyrilského **ѣ**, np. **ѣμύρρη** (*σμύρρης*, myrrhae, Ostrom. **zymy'no**). Jen jednou v rukopisu Clozově (ř. 755) vyskytá se **ѣ** místo **ѣѣ** ve slově **ѣѣѣѣ** místo **ѣѣѣѣ** (mucě), a to místo **ѣѣѣѣ** (mačě). Z tohoto příkladu a z obyčeje prepisovačův z hlaholice do cyrillice, písčících místo **ѣ** nejhustěji **ѣѣ**: **ѣѣѣѣ**, **ѣѣѣѣѣѣ**, **ѣѣѣѣѣѣѣѣ** (Tyrgus), **ѣѣѣѣ** (Lycia), **ѣѣ ѣѣѣѣѣѣ**, (*eis Múρρη*), řídkěji **ѣѣѣѣѣѣ**, **ѣѣѣѣѣѣ**, aneb **ѣѣ** po **ѣ**: **ѣѣѣѣѣѣ**, **ѣѣѣѣѣѣѣѣ**, patrně, že toto **ѣ** tehdaž znělo *u*, nikoli *i*, právě jako *i* u starých Římanův Burrus místo Pyrrhus, Bruges místo Phryges. Odtud i zjinačení jména Yk v Uk, ačkoli i starořecké jméno písmene *υ* zní *Ύ*, *Ύ*, koptický *Hú* (dle Gesenia, u Ballhorna snad méně správně *He*). Podobně řecké *ὐ* *ψιλόν* jmenovali Římané *Upsilon*. Mělit tedy hlaholité dvoje znaménko, **ѣ** a **ѣ**; k označení téhož zvuku *u*, jehož však **ѣ** jakým takým, ač nepodstatným, rozdílem užívali. Chorvatské památky písmene **ѣ** neznají, písčice místo něho v cizích slovích buď **ѣ** *i*, buď **ѣ** *u*, np. **ѣѣѣѣѣѣѣѣ** v musejním zlomku žaltáře (Ps. 103, 21 *σάμνοι*, catuli leonum, **ѣѣѣѣѣѣѣѣ** Žalt. Cetyn. 1495).

Konečně a jakoby dostavkem podotčeno budiž, že ϕ i v samých bulharských rukopisech velmi řídké, a že jakož místo tohoto ω , tak i místo ϕ , zvláště v chorvatských památkách, ρ zhusta se píše, np. $\rho\text{z}\rho\text{z}\rho$, $\rho+\text{b}\rho\text{z}\rho\text{z}\rho$ atd. Vůbec v cizoslovích místo dyšných tenké.

§. 12. Nadřádkové a rozlícovací znaky.

Větší počet hlaholských památek první doby žádných *nadřádkových znakův* v sobě nezdržuje, o nichž by souditi se mohlo, že službu znamének dloužení a krácení nebo přízvuku nebo měkčení atd. konají. Jediné evangelistarium Assemani'ovo v tom ohledu od pravidla odstupuje. V tomto zajisté nachází se znak řeckému ostrému přídechu poněkud podobný, jenž se klade 1) na slova a slabiky od samohlásky se začínající, np. $\rho\text{z}\rho$, $\phi\text{w}\rho$, $\rho\text{z}\rho\text{z}\rho$, a však ne veskrz pravidelně, při čemž ρ po samohláskách, np. $\rho\text{z}\rho\text{z}\rho$, a jotované samohlásky ρ , ρz , ρz , za pouhé se počítají; 2) na souhlásku, po níž anebo před níž vynecháno ρ , kdež znak ρ za cyrillský Pajerek platí: $\rho\text{z}\rho\text{z}\rho\text{z}\rho$, $\rho\text{z}\rho\text{z}\rho\text{z}\rho$ (tak) atd. A však o pravé moci znaku tohoto, nepochybně z cizího jazyka na slovanštinu (aspoň v první případnosti nemístně) přenešeného, jemuz podobný v cyrillském rukopisu Supraselském téměř rovně se užívá, teprvé po přehlédnutí celého rukopisu dokonale souditi bude možné.

V rukopisech druhé třídy čili chorvatsko-hlaholských místo Jerku i na konci slov a slabik klade se velmi často Pajerek nad písmenem, nesoucí podobenství prvotně skráceného Jerku ρ , np. $\rho\text{z}\rho$, potom řeckého odsuvníka (apostrophus): $\rho\text{z}\rho\text{z}\rho$, $\rho\text{z}\rho\text{z}\rho$, $\rho\text{z}\rho\text{z}\rho$, $\rho\text{z}\rho\text{z}\rho$ atd., v čemž se památky tyto souvěkým rukopisům cyrillským rovnají, ačkoli v těchto dotčený znak obyčejně jiným, rozdílným tahem se píše. V týchže památkách, jmenovitě v listinách XIV století, klade se někdy poloukroužková čárka (circumflexus) ρ po ρ a jiných samohláskách tam, kdež se měkce vyslovují, np. $\rho\text{z}\rho\text{z}\rho$, $\rho\text{z}\rho$ atd. Čárku tuto, a sice velmi důsledně užívanou, nacházíme s nemalým podivením již i v cyrillském rukopisu Supraselském, sahajícím aspoň do XI století, ač jestli v něm čárkování vůbec není pozdější.

Jiná nadřádková znaménka buď dloužení a krácení, buď přízvuku, anebo zástupnice písmen, ve starých hlaholských rukopisech se nevyskytají; novější pak, od Karamana opáčně a bez potřeby vymyšlená, pouštíme se zřetele.

§. 13. Hodnota číselní.

V písmě hlaholském, jakož i v cyrilském a ve mnoha jiných z fenického pošlých, konají písmena spolu službu *číselních znakův*, v kteréžto případnosti, pro uvarování zmatkův, kladou se mezi punkty, do prostředku veličiny jich zvýšené $\cdot\text{a}\cdot = 1$, $\cdot\text{b}\cdot = 2$, $\cdot\text{v}\cdot = 3$, a zhora znamenají čárou, kterážto však ve mnohých památkách se i opouští a v skutku vedlé punktův docela zbytečná jest. Tak stojí np. na konci misálu Benátského Bindoni'a a Pasyni'a $\text{a}\cdot\text{b}\cdot\text{v}\cdot\text{a}\cdot = 1528$, a tak i jinde. My ji tedy, jdouce za příkladem jiných novějších, jmenovitě B. Kopítara (viz Glagolita Clozianus str. XXII sloup. 1 ř. 13 a jinde), jakožto největší ohyzdu tisku, podlé pravidla: *entia sine necessitate non sunt multiplicanda*, z hlaholského a rovněž i cyrilského tisku (v bosenské odrůdě cyrillice od starodávna psáváno bez titly, mezi dvojíťmi punkty, takto $\text{v}\text{r}\text{z}\text{n}\text{g} = 1492$, později mezi jednotlivými, np. $\text{v}\cdot\text{r}\cdot\text{z}\cdot\text{o}\cdot\text{a}\cdot = 1571$ v Modlit. knížce v Benátkách 12^o), pokud s to jsme, naprosto a docela zamezujeme. V latině v prvotiscích XV století tento způsob poznačování čísel písmeny veskrz se zachovává, np. $\text{M}\cdot\text{CCCC}\cdot\text{LXXXI}\cdot$, a žádnému tehdejšímu tiskaři nenapadlo nadřádkovými čárami zohyždovati tisk latinský, ačkoli někdy v rukopisech latinských, ovšem ne vždycky, čáry ty nad číselními literami též se kladou.

Při určení hodnoty číselní Cyrill a hlaholita nastoupili, k nemalé obtíži potomkův svých, rozdílné cesty. Onen se držel Řekův, s přeskáčkou nově vřaděných slovanských písmen: б , ж , и , и , ѣ atd., a zachováním řeckých číselních znakův ζ z Ϸ za 90, a λ z Λ za 900; tento následoval přísně pořádku své azbuky od $\text{a} = 1$ do $\text{z} = 1000$.

Číselní hodnota hlaholských písmen již ve předeslané tabulce (v rozdílu 7) dostatečně se zračí a ve přípravném čtení opět k ní se vrátíme, pročež zde nebud' déle u ní meškáno. Dvojí však věci při tom výslovně doložiti musíme, a sice:

1) Že při číslech od jedenácti do devatenácti větší čili desítní vždy v pravo a menší čili jedničné v levo, při číslech od jednoho a dvaceti do devadesáti devíti zrovna naopak desítní v levo a jedničné v pravo se staví, a že týž způsob se zachovává, i když čísla setní a tisícni z leva k nim se příkládají, np. $\cdot\text{a}\cdot\text{b}\cdot = 11$, $\cdot\text{b}\cdot\text{a}\cdot = 12$, než $\cdot\text{z}\cdot\text{a}\cdot = 21$, $\cdot\text{z}\cdot\text{b}\cdot = 22$; $\cdot\text{b}\cdot\text{a}\cdot\text{b}\cdot = 111$, $\cdot\text{b}\cdot\text{z}\cdot\text{a}\cdot = 112$, než $\cdot\text{b}\cdot\text{z}\cdot\text{b}\cdot = 121$, $\cdot\text{b}\cdot\text{z}\cdot\text{z}\cdot = 122$; $\cdot\text{z}\cdot\text{a}\cdot\text{b}\cdot = 1011$, $\cdot\text{z}\cdot\text{b}\cdot\text{a}\cdot = 1012$, než $\cdot\text{z}\cdot\text{z}\cdot\text{a}\cdot = 1021$, $\cdot\text{z}\cdot\text{z}\cdot\text{b}\cdot = 1022$ atd.

POZN. Mimo tyto obvyklé a s malými rozdíly oběma polovicem, hlaholitům i cyrilitům, obecné skracovánky nachází se v chorvatských rukopisech a prvotiscích množství jiných, jimiž hlaholité přístup k svatyni obsahu knih bohoslužebných nejdřív laikům, potom sobě samým zatrnili a zachamradili, až je naposledy potkalo, co někdy zendity, o čemž čti Raska o jazyku zendském v německém vydání od Hagena (v Berlíně 1826. 8°. str. 58). Zdeť některé z názvův bohoslužebných, jichž vysvětlení by nadarmo u hlaholitův a našich slavistův hledal, jako pro okus: +P. +P. +P. čti +P. (antiphona), P. P. čti P. (benedictus, ad «benedictus»), P. P. P. čti P. P. P. (versus, versiculus), P. P. P. čti P. P. P. (magnificat, ad «magnificat»), P. P. čti P. P. (versus), P. P. čti P. P. (epistola), P. P. čti P. (super populum), P. P. čti P. (hymnus), P. P. čti P. (capitolum), P. P. čti P. (matutinum, ad «matutinum»), P. P. čti P. (infra canonem, sic jinak P. P. a P. P. infra actionem), P. P. čti P. (nona, ad n.), P. P. čti P. (sequentia, i. e. evangelii), P. P. čti P. (homelia, homilia), P. P. čti P. (oratio), P. P. čti P. (responsorium), P. P. čti P. (offertorium), P. P. čti P. (postcommunio), P. P. čti P. (sanctus, sanctissimus), P. P. čti P. (precatio), P. čti P. (psalmus), P. P. čti P. (responsorium), P. čti P. (versus), P. P. čti P. (secreta), P. P. čti P. (tractus), P. P. čti P. (lectio), P. P. čti P. (sequentia), P. P. čti P. (sexta, ad sextam) atd.

§. 15. Zvláštnosti chorvatské hlaholice.

Pozůstává již, bychom také o *chorvatské hlaholici* a jejích zvláštnostech několik slov doložili, již jsme se posud jen povrchně a jako mimochodem dotýkali, upřevše zřetel téměř výhradně na památky starší, macedo-bulharské doby.

Vůbec znamenati sluší, že hlaholice chorvatská nese ráz písma rázu hlaholice bulharské docela naproti stojící. V této panuje okrouhlost, v oné hranatost všech písmen a tahův, tak že místo malých i velkých kroužkův v písmenech P, S, A, Z, F, G, T, C, D, E, F, B, U a L

vala, leda by samohláska a střídnice její Pajerek proti pravidlu naskrze byly vypuštěny. V této případnosti samohláska anebo Pajerek v mysli doplniti a za mezník slabik položiti se musí, np. **ꞑꞑꞑ-ꞑꞑꞑ** stь-blъ, neb **ꞑꞑꞑ-ꞑꞑꞑ** st-bl' (culmus), **ꞑꞑꞑ-ꞑꞑꞑ** glъ-bok, neb **ꞑꞑ-ꞑꞑꞑ** gl-bok (profundus) atd. Místo neforemného Pajerku v tisku pro praktické potřeby Jerek do řádku stavěti radno.

VÝBOR ČTENÍ.



20 21 22 23 24 25 26 27 28 29 30 31 32 33 34 35 36 37 38 39 40 41 42 43 44 45 46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58 59 60 61 62 63 64 65 66 67 68 69 70 71 72 73 74 75 76 77 78 79 80 81 82 83 84 85 86 87 88 89 90 91 92 93 94 95 96 97 98 99 100

20 21 22 23 24 25 26 27 28 29 30 31 32 33 34 35 36 37 38 39 40 41 42 43 44 45 46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58 59 60 61 62 63 64 65 66 67 68 69 70 71 72 73 74 75 76 77 78 79 80 81 82 83 84 85 86 87 88 89 90 91 92 93 94 95 96 97 98 99 100

JO. XIX, 10-28.

20 21 22 23 24 25 26 27 28 29 30 31 32 33 34 35 36 37 38 39 40 41 42 43 44 45 46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58 59 60 61 62 63 64 65 66 67 68 69 70 71 72 73 74 75 76 77 78 79 80 81 82 83 84 85 86 87 88 89 90 91 92 93 94 95 96 97 98 99 100

20 21 22 23 24 25 26 27 28 29 30 31 32 33 34 35 36 37 38 39 40 41 42 43 44 45 46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58 59 60 61 62 63 64 65 66 67 68 69 70 71 72 73 74 75 76 77 78 79 80 81 82 83 84 85 86 87 88 89 90 91 92 93 94 95 96 97 98 99 100

5 6 7 8 9 10

6 7 8 9 10

11 12 13 14 15 16 17 18 19 20

21 22 23 24 25 26 27 28 29 30

31 32 33 34 35 36 37 38 39 40

41 42 43 44 45 46 47 48 49 50

51 52 53 54 55 56 57 58 59 60

61 62 63 64 65 66 67 68 69 70

71 72 73 74 75 76 77 78 79 80

81 82 83 84 85 86 87 88 89 90

91 92 93 94 95 96 97 98 99 100

101 102 103 104 105 106 107 108 109 110

111 112 113 114 115 116 117 118 119 120

121 122 123 124 125 126 127 128 129 130

131 132 133 134 135 136 137 138 139 140

141 142 143 144 145 146 147 148 149 150

151 152 153 154 155 156 157 158 159 160

161 162 163 164 165 166 167 168 169 170

171 172 173 174 175 176 177 178 179 180

181 182 183 184 185 186 187 188 189 190

191 192 193 194 195 196 197 198 199 200

201 202 203 204 205 206 207 208 209 210

211 212 213 214 215 216 217 218 219 220

221 222 223 224 225 226 227 228 229 230

231 232 233 234 235 236 237 238 239 240

241 242 243 244 245 246 247 248 249 250

251 252 253 254 255 256 257 258 259 260

261 262 263 264 265 266 267 268 269 270

271 272 273 274 275 276 277 278 279 280

281 282 283 284 285 286 287 288 289 290

291 292 293 294 295 296 297 298 299 300

301 302 303 304 305 306 307 308 309 310

311 312 313 314 315 316 317 318 319 320

321 322 323 324 325 326 327 328 329 330

331 332 333 334 335 336 337 338 339 340

341 342 343 344 345 346 347 348 349 350

351 352 353 354 355 356 357 358 359 360

361 362 363 364 365 366 367 368 369 370

371 372 373 374 375 376 377 378 379 380

381 382 383 384 385 386 387 388 389 390

391 392 393 394 395 396 397 398 399 400

401 402 403 404 405 406 407 408 409 410

411 412 413 414 415 416 417 418 419 420

421 422 423 424 425 426 427 428 429 430

431 432 433 434 435 436 437 438 439 440

441 442 443 444 445 446 447 448 449 450

451 452 453 454 455 456 457 458 459 460

461 462 463 464 465 466 467 468 469 470

471 472 473 474 475 476 477 478 479 480

481 482 483 484 485 486 487 488 489 490

491 492 493 494 495 496 497 498 499 500

501 502 503 504 505 506 507 508 509 510

511 512 513 514 515 516 517 518 519 520

521 522 523 524 525 526 527 528 529 530

531 532 533 534 535 536 537 538 539 540

541 542 543 544 545 546 547 548 549 550

551 552 553 554 555 556 557 558 559 560

561 562 563 564 565 566 567 568 569 570

571 572 573 574 575 576 577 578 579 580

581 582 583 584 585 586 587 588 589 590

591 592 593 594 595 596 597 598 599 600

601 602 603 604 605 606 607 608 609 610

611 612 613 614 615 616 617 618 619 620

621 622 623 624 625 626 627 628 629 630

631 632 633 634 635 636 637 638 639 640

641 642 643 644 645 646 647 648 649 650

651 652 653 654 655 656 657 658 659 660

661 662 663 664 665 666 667 668 669 670

671 672 673 674 675 676 677 678 679 680

681 682 683 684 685 686 687 688 689 690

691 692 693 694 695 696 697 698 699 700

701 702 703 704 705 706 707 708 709 710

711 712 713 714 715 716 717 718 719 720

721 722 723 724 725 726 727 728 729 730

731 732 733 734 735 736 737 738 739 740

741 742 743 744 745 746 747 748 749 750

751 752 753 754 755 756 757 758 759 760

761 762 763 764 765 766 767 768 769 770

771 772 773 774 775 776 777 778 779 780

781 782 783 784 785 786 787 788 789 790

791 792 793 794 795 796 797 798 799 800

801 802 803 804 805 806 807 808 809 810

811 812 813 814 815 816 817 818 819 820

821 822 823 824 825 826 827 828 829 830

831 832 833 834 835 836 837 838 839 840

841 842 843 844 845 846 847 848 849 850

851 852 853 854 855 856 857 858 859 860

861 862 863 864 865 866 867 868 869 870

871 872 873 874 875 876 877 878 879 880

881 882 883 884 885 886 887 888 889 890

891 892 893 894 895 896 897 898 899 900

901 902 903 904 905 906 907 908 909 910

911 912 913 914 915 916 917 918 919 920

921 922 923 924 925 926 927 928 929 930

931 932 933 934 935 936 937 938 939 940

941 942 943 944 945 946 947 948 949 950

951 952 953 954 955 956 957 958 959 960

961 962 963 964 965 966 967 968 969 970

971 972 973 974 975 976 977 978 979 980

981 982 983 984 985 986 987 988 989 990

991 992 993 994 995 996 997 998 999 1000

PSALM. CXIV.

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20

21 22 23 24 25 26 27 28 29 30 31 32 33 34 35 36 37 38 39 40

41 42 43 44 45 46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58 59 60

61 62 63 64 65 66 67 68 69 70 71 72 73 74 75 76 77 78 79 80

81 82 83 84 85 86 87 88 89 90 91 92 93 94 95 96 97 98 99 100

101 102 103 104 105 106 107 108 109 110

POZNAM. Jakož o evangelistáři pod č. 12 z podpisu vědomo, že v Praze v klášteře Slovanském (1395) psán jest, tak též i o památkách pod č. 11 a 13 podle jistých pŕtahův totéž domýšleti se lze. Začátek Ž. 103 přejat z cyrillice, dle vyd. 1495.

14. Zlomek breviáře na perg. b. cr. v bibl. Lublanské.

JO. APOC. II, 1—10.

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20

21 22 23 24 25 26 27 28 29 30 31 32 33 34 35 36 37 38 39 40

41 42 43 44 45 46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58 59 60

61 62 63 64 65 66 67 68 69 70 71 72 73 74 75 76 77 78 79 80

81 82 83 84 85 86 87 88 89 90 91 92 93 94 95 96 97 98 99 100

101 102 103 104 105 106 107 108 109 110

16. Zlomek misálu na pergameně b. or. v Zadru.

I THESS. IV, 1-7.

1 **Ը**ԵՒՄՅԱ, ՄՅՈՒՄ ՎՅ Յ ԲԵՅՉՄԻ Զ ՆՅՐԳՈՒԱ ՇՈՅՁԱ, ՈՒ ԱԻՅՈՅ
 ԲԵՅԱՉՄՅ ԿՄՍՅ ԶՄ ԲՈՒ, ԻՒԻՅ ԲՅՈՅԸԻՅՄԻ ՎԻՄԻ ԿՅՈՅՄՅ Յ ՅՆԻՅՈՒՄՅ
 5 ԸՅՆՅ, ՄՄԻՅ ՈՒ Յ ՎՅ ԿՅՈՅՄՅ Յ ՇՈՒՅՄՄԻՅԻՅՄՅՅՄՅ ԲԻՅՅ. ՎՃԱՄՅ
 ԸՅ, ԻՅՄՅԵՅՅ ՈՒԲՅՎՃՈՅ ՈՒԿԻ ՎԻՄԻ ՆՅՐԳՈՅՄԻ ՇՈՅՁ ԿԵՅՄՅՄԻ. ՋՅ ԸՅ
 ԶՄՄԻ ՎՅՈՒ ԸՅՈՅՅԱ, ՋՎՅՄԸԻՅ ՎԻՄԻ, Յ ՎԻՈՒԵԿԻՅԻՄՅՅ ԸՅ ՎԻՄԻ ԶՄ ՈՒՐ-
 ԸՅՈՒԱԸԲՅԱ, ՈՒ ԸՅՈՒՅՄԻ ՎԻՄԻ ՅՈՅԲՅՄՅ ԻՅՄՅՈՅՈՅ ՋՎՅՅ ՋԻՅՅՈՒ ՎԻՈՒԵԿԻ-
 ՅԻՄՅ ԸՅ ՎԻՄԻ ՎԻ ՋՎՅՄՅՅՄՅ Յ ԿՅՅՄՅՄԱ, ԲՅ ՎԻ ՋՄԵԻՅՄՅ ԲՅՈՅՄԱԸԲՅԱ,
 10 **Ա**ԻՅՈՅ Յ **Ա**ՈՅՎՅ ԲՅՈՒՐՎՅՅ ԸՅՆԻ, Յ ԲՅԲԵՎԻՈՒՐՅՅՄՅ ԸՅ Ի ՄՅՄՅ, ԲՅ
 ՎԻՅԵՅԿԻՄՅ ՎՃՎՅ ԸԵԻՄՒ ԸՎՅՅՅ, **Ա**ԻՅ ՄԻՅՄՅՄՅՅՈՒ ԶՄՄԻ ՆՅՐԳՈՒ ԸՅՆԻ
 Զ ՎՃԱԿԻ, **Ա**ԻՅՈՅ ԵՂԻՅՄԻ ՎԻՄԻ Յ ՋՎՃՈՒԱՄՅՈՒՅՄՅՎՅԻՅՄԻ. ԲՅԲԵՅՎԻՅ ԸՅ
 ԲՈՒ ԸՅՆԻ ՎՅՅՅՅՄՅՅՄՅ, ԲԻ ՎԻ ՋՎՅՄՅԲՅ, Զ ՆՅՐԳՈՒԱ ՇՈՅՁԱ, ՆՅՐԳՈՒ-
 ՈՒԱ ԲԻՄՅՄԻ.

15 **17. Z řehol sv. Benedikta z kláštera Rogovského na perg. mezi 1369—1400,**
nyní v Záhřebě.

ԲՅՅՅՄԻՒ ԵՅՅՅՈՒԱ Յ ԲԵՅՈՅՅԻ ԸՎՅՄԻՅ ԸՅԲՅՈՅՄՄԻ ԶԲԻՄԻ.

ԲՅՅՅՄԻՒ, ՈՒՐՎԻՅՅՅ ԸՅԲՅ, ՈՒԲՅՎՃՈՅ ՄՅՄՄԵԻ ՄՎՅՅԻ, Յ ԲԵՅ-
 ԻՈՅՅՅ ՅՆՅ ՋԵԿՎԻՅ ՄՎՅՅԻ, Յ ՋՎՅՄԻ ՈՒՐՎԻՅՅՅԻՅ ԶՄՎԻ ԵԻՈՅՅՄՅՅ ԲԵՅՄՅ
 20 **Յ** ՎՅՈՅՅԻՅ ԸՎԵԿՅՅ: ՈՒ Ի ԲՅՄՅ ԸՅ ՎԵԻՄՅ(ՄՅ) ԲՅՅՅՄԻՒՅՅՄԻ Յ ՄԵՅՅՈՅՄ,
 ԶՄ ԲՅՅՅՅ ԸՅՄՅ ԶՄԸՅԻՈՒ ՈՒՐՅՄ ԲՅԲՅՅՅՅՅՄ. ՈՒ Ի ՄՅՅՅ ՎՈՎԵԻ-
 ՄՅՄ ԸՅ ՄՅՅ ՋՅՅՅՅ, ԻՅ ԻՅՈՅ ԶՄՎԵՅՄ ԸՅ ՋՎՅՅ ՎՅՈՅ, Յ ՆՅՐԳՈՒԱ
 ՇՈՅՁՅ ԿԵՅՄՅՅ ՇՄՄՅԲԻՅՄՅ ՎՃԱԵՅ ՎՅՄՅՈՅՎԻՄՅՅ ՅՅՈՒԱՅՄԻ, ԲՅՅՅՅ-
 ՄԻՅ ԻԵՒԲԻՅ, ՎՅՈՅՅԻՅ ԵՅՅՅՅՅ ԲԵՅՄՈՒՅՄՅ. ԲԵՅՄՅ ԲՅՅՅՅՅ ԲՅՅՅՅՅ
 25 **ՈՅՅՅՅ** ՈՒՈՅ, ԲԵՅՅ ԶՄ ԲՅՅՅ ԿՅՅՄՅՅ ՄՅՈՅՄՅՅՅ ԲԵՅՅՅ ԸՎԵԿՅՅՄՅ, ՈՒ
 Յ ԶԲԻ, ԻՅ ԲՈՒ ԶՄՄ ՅՅՈՅՈՒ Վ ԿՅՅՅՅ ԸՎՅՅԿԻ ՋՅԲՅՎԻ ԲԵՅՅՅՅՅՅՅՅ, ԲՅ-
 ԻՅՈՅ ՅՅ ՋԻԵՅՈՒ ՈՒՅՅՅ ԲԻՅՅՅՅՅՅՅ ԸՅ. ՄՄԻՅ ԲԻՄԻ ԲՅՈՅԸԻՅՄԻ
 ՎՅԻՅ ԿԻՅ, ՅՅՅ ԸՈՒՅՅՅՅ ԵԻՈՅ, ԲՅՈՒԵԻՅՄԻ ՅՄՅ ԸՅՄՅ, ՈՒ ԲՅ
 30 **ՅՅՈՒ** ԲԵՅՅԲՃՎՅՅՄԻ ԸՅ ԶՄՎԻ Յ ԶՄՅՄՅՄԻ ՅՄԻ ՎՅԻ ՈՅՅԵԻԱ, ԲՅ ԲԻՅ
ԱԻՅՈՅ ԲՅՈՅՅՄՅՅՅՅՄԻ ԵԻՅՄԻ ՎՃԿԲՅ. ԲԵՂՈՒ ՄՅՅՅ, ԻՅ Մ ԲՅՄԻ ԲՅ-
 ՎՈՒՐՅՅՅՅՅՅՅՅՅ ՎԻ ՎՃԿԲՅՅ ԸՈՒՎՅ. ԲԵՅ ՎՅՄՅՅՅՅՅ ԲՅԲՅ, ԻԻՈՒ
 ՎՈՅՅՅ ԲՈՒ ԲՅՅՄՅ ՆՅՎՅՅՅՅ: ՎԵՅՄՅ ԶՄՄԻ ԲԻՄԻ ԲԵՅ ԶՄ ԸՎԻ ՎԻՅՄՅՅՅ.
 ԶՄՎՅՅՅՅՅՅՅ ԶԿՅ ԲԻՄՅ Յ ՅՄՅ, ՅՅՈՅՄՅՅՅ, ԲԻՅ ԲՈՒ ՆՈՒ ԸՅՅՅ
 35 **ԲԻ** ՎՅԻՅՅ ՈՒՐԻ ՅԿՅ ՆՈՒՅՅՅՅ: ՈՒՐԻՅ ԻՅՅ ՆՈՒՅՅ ԶՅՅ ՅՅՅՅՅՅՅՅ,
 ԲՅՅՅՅՅՅՅՅՅ ՋԵԿՎԻ ՎԻՄՅԿԻ. Յ ԶՎՅ: ԻՅ ՅՄՅՄԻ ՅՄՅ ԸՈՅՄՅՅՅ, ՈՒ
 ԸՈՅՄՅՅՅՅ, ԿԻ ՈՅՅԻ ՆՅՎՅՅՅՅՅ ՎԵՅՅՅՅՅՅ, ՅՅՅ ՆՈՒՅՅՅՅՅՅՅ, ԲԵՅՅՅՅՅ,
 ԿՅՈՒ, ԲՅՅՅՅՅՅՅՅՅ ՄՅ, ՋՄԵԻՅ ՆՅՐԳՈՒՐՅ ԲԻՅՅՅ ՎԻՅՅ. ՄՅՅՅՅՅ, ՈՒ

1 ԲՅՈՒ ԲՅՆՅՈՒՄԻ ԶԹՄԻ, Վ ԶԻՔԻՄԻ ՅՈՒՅԻՄԻ, Յ ԱՎԵՄ ԶՅ ԶԹՄԻ. Յ ԸՅՈՒՅ
 ՄԻՒՅ. Յ ԲԻՅՅՅՅ ԸՅՅԻ ԶԹՄԻՅ ԱՅՄԻՅ, + ԶԻՄՄԻՎՅՅ ՎՅՈՒՅՅՅ ԲԻՅՅՅՅ ՄՅԻԻ
 Յ ՎՅՈՒՅ ԸՅՅԻ, ԱԻՅ ՅՈՒՄԻ ՈՅԸԸՅ, Յ ԵՅՅՅ: ՈՒ ԲԵՅՅՅԸՅՄԻ ԱՅՄԻՅ ՄԵԻՎՅՅ
 ԱՅՈՒՅԲԱԲՅՅ Յ ՄՄՅՅԵՅՅ ԶԱՄՅ. Յ ՈՒՅՅՅ ԲՅՅՅՅՅՅՅՅ ՄՄՅՅԵՅՅ ԲՅՅՅԻ
 5 ԲՅ ԵՅՈՒՅ ԶՎՅՅՄՅ, ՅՄՅՅՅ Յ ԶԱՄՅ ՅՅՅ Վ ԲՅՄԻ ԸՅՅՅՅՄԻ ԲԻ ԱՅՄԻՅ. Յ
 ԸՅՈՒՅ ՄԻՒՅ. Յ ԲԵՅՅՅԸՅ ԱՅՄԻՅ ՄԵԻՎՅՅ ԱՅՈՒՅԲԱԲՅՅ Յ ՄՄՅՅԵՅՅ ԶԱՄՅ
 ԲՅ ԵՅՈՒՅ ԶՎՅՅՄՅ, Յ ՈՒՅՅՅ ԲՅՅՅՅՅՅՅՅ ՄՄՅՅԵՅՅ ԲՅՅՅԻ, ՅՄՅՅՅ Յ
 ԶԱՄՅ ՅՅՅ Վ ԲՅՄԻ ԲՅ ԵՅՈՒՅ Յ ԲՅ ԲՅՅՅԸՅՅ ԶՎՅՅՄՅ. Յ ՎՅՈՒՅ ԸՅՅԻ, ԱԻՅ
 ՅՈՒՄԻ ՈՅԸԸՅ. Յ ԸՅՈՒՅ ՎՅՅՅԵԻ ԲՄԵՅ ՈՒՐԻ ՄԵՅՄՅ. ԵՅՅՅ ԸՅՅԻ: ՈՒ ԸՅՅՅՅՄԻ
 10 ԶՎՅՅՄՅՅԻ ԲԻ ՄՄՅԵԻՅ ԲՅՅՅԸՅՅՅՅ ԲԵՅՅՅՅՅՅՅՅ ԱՅՄԻՅ, Յ ԵԻԱՅՅՅՅՅՅՅ
 ՄՅՐ ՈՒՐԻՄԻ Յ ԲՅՅՅՅ. Յ ՈՒ ԸՅՅՅՅՄԻ ՅՐ ԱՐԻՅՅՅՅ Յ ՎԻ ՎԵՂԱՅՐԻ Յ
 ՎԻ ՈՒՐ Յ Վ ՈՒՄԻ. Յ ԸՅՅՅՅՄԻ Վ ԲԵՅՅՅՅՅՅՅՅՅ ԲԻ ՄՄՅԵԻՅ ԲՅՅՅԸՅՅՅՅ,
 ԱԻՅ ԶՎԱՄՅՅՅՅ ՅՄԻ ԲՅ ԱՅՄԻՅ. Յ ԸՅՈՒՅ ՄԻՒՅ. ԶՄՄՅՅՅ ՅՅ ԸՅՅԻ ՈՒՎԱ
 ԶՎԱՄՅՅՅՅ ՎՅՅՅՅՅ: ԶՎԱՄՅՅՅՅ ՎՅՅՅՅ, ՈՒ ՅԸՅԻՅՅՅՅՅՅ ՈՒՐԻՄԻ, Յ ԶՎԱ-
 15 ՄՅՅՅՅ ՄԻՐԻՅՅ, ՈՒ ՅԸՅԻՅՅՅՅՅՅ ԲՅՅՅՅ. Յ ԱՎԱՅՅՅ ԶՄՄՅՅՅ, Յ ԲՅՅՅՅՅՅ
 Յ ՎԻ ՄՄՅԵԻՅ ԲՅՅՅԸՅՅՅՅ, ԱԻՅ ԶՎԱՄՅՅՅՅ ՅՄԻ ԲՅ ԱՅՄԻՅ, Յ ՎՅԻՅՅՅՅ
 ՈՒՐԻՄԻ Յ ԲՅՅՅՅ, Յ ԵԻԱՅՅՅՅՅՅՅ ԶՎԱՄԻ ՅՄ ՄՄՅ. Յ ՎՅՈՒՅ ԸՅՅԻ, ԱԻՅ
 ՅՈՒՄԻ. ՈՅԸԸՅ. Յ ԸՅՈՒՅ ՎՅՅՅԵԻ ԲՄԵՅ ՈՒՐԻ ԳՅՄՄՅԵՄՅ. ԵՅՅՅ ՅՅՅ ԸՅՅԻ: ՈՒ
 20 ՅԱՎՅՅՅՅՅՅ ՎՅՅՅ ԲԵՂԱՅՅՅԻՐՅՅ ԶՅ ՈՅՅՅ ՅՅՅՅՅՅՅՅ, Յ ԲՄՅՅՅ ԲԻՅՅՅՅՅ
 ԲՅ ԱՅՄԻՅ ԲՅՅ ՄՄՅԵԻՅՅՅ ԲՅՅՅՅՅՅՅ. Յ ԸՅՈՒՅ ՄԻՒՅ. ԶՄՄՅՅՅ ՅՅ ԸՅՅԻ ԻՅՄՅ
 ՎՅՅՅՅՅՅ, Յ ՎՅԻՅՅ ՈՅՅՅՅ ՅՅՅՅՅՅՅ ՄՅՅՅ ԲՅՅՅՅՅՅՅ, ԲՅՅ ՅԱՎՅՅՅ
 ՎՅՅՅ Վ ՈՒՐՅՅՅ ԶՎՅՅՅ. Յ ՎՅԻՅՅ ԲՄՅՅՅ ԲՅՅՅՅՅՅ ԲՅ ԵՅՈՒՅ ԶՎՅՅՄՅ.
 Յ ՎՅՈՒՅ ԸՅՅԻ, ԱԻՅ ՅՈՒՄԻ ՈՅԸԸՅ, Յ ԸՅԻՅՅՅՅՅՅՅ Յ ՅՅԻՅՅՅ: ԵԻՅՄՅՅՅ
 Յ ՄՐՅՅՅՅՅ ԶՅ, Յ ԲԻՐԱՐՅՅՅՅ ՎՅՅՅ ՄՅՅՅՅՅՅ. ԲՄՅՅՅ ՅՅ ՄՐՅՅՅՅՅ ԶՅ
 25 ԲՅ ԱՅՄԻՅ. Յ ԸՅՈՒՅ ՎՅՅՅԵԻ ԲՄԵՅ ՈՒՐԻ ԲՅՄՅ. ԵՅՅՅ ՅՅ Վ ՅՄՅՅՅՅ ԸՅՅԻ:
 ՈՒ ՅԱՎՅՅՅՅՅՅ ԱՅՄԻՅ ՈՅՅՅՅ ՅՅՅՅՅՅՅ ԲՅ ԵՅՈՒՅ ԶՎՅՅՄՅ, ԶԻՅՄՅ, ԲԵՂ-
 ԶՄՅԻՐՅՅ ԶՅ Յ ԱՎԱՅՅ ԱՅՄԱԻՅՅՅ ԲՅ ՈՒՐՅՅՅՅՅՅ ԵՒ. Յ ԸՅՈՒՅ ՄԻՒՅ.
 Յ ԶՄՄՅՅՅ ԸՅՅԻ ԱՎԱՅՅ ԱՅՄԱԻՅՅՅ ԲՅ ՈՒՐՅՅՅՅՅՅ ԵՒ, ԶԻՅՄՅ Յ ՎՅԻ ԲԵՂ-
 ԶՄՅԻՐՅՅ ԶՅ ԲՅ ԱՅՄԻՅ ԲՅ ԵՅՈՒՅ ԵՒ. Յ ՎՅՈՒՅ ԸՅՅԻ, ԱԻՅ ՈՅԸԸՅ ՅՈՒՄԻ.
 30 Յ ԵՅՅՅ: ԶՄՄՅՅՅՅՅՅ ԳՅՅՅՅՅՅ ԲՅ ՅԸԵԻԱՅ Յ ԲՅ ԲՅՅՅԸՅՅ ԲԻՅՅՅՅ, ՈՒ
 ՅԸՅԻՅՅՅՅՅ ԵՅԸԻՅՅ ՄՅՅՅՅՅ Յ ԲՄՅՅՅՅՅ ԲՅՅՅՅՅՅՅ Յ ԱՎԱՅՅ ՎՅՅՅ
 ԱՅՄԱՅ Յ ՎՅՂԱՅՅ ԲԵՂԱՅՅՅԻՐՅՅՅՅ ԶՅ ԲՅ ԱՅՄԻՅ. Յ ԶՄՄՅՅՅ ԸՅՅԻ ԳՅՅ-
 ՎԱԻԻ ԲՅ ՅԸԵԻԱՅ ԶՎՅՅՄՅ, ԲՅ ՅԸԵԻԱՅ ԸՅՅՅՅ ԶՄՄՅՅՅ. ՄՅՅՅԻ Յ ՅՅՅՅ
 ԶՄՄՅՅՅ Ա. Յ ԸՅԻՅՅՅՅՅՅՅ ՅՐ ԸՅՅԻ Յ ԵՅՅՅ: ԵԻՅՄՅՅՅ Յ ՄՐՅՅՅՅՅ ԶՅ
 35 Յ ԲԻՐԱՐՅՅՅՅ ԱՅՄԻՅ, Յ ՎՅԻՅՅՅՅՅՅ ՅՐ. Յ ՅԸՅԻՅՅՅՅՅ ԵՅԸԻՅՅ ՄՅՅ-
 ԶԻՅՅՅ Յ ԲՄՅՅՅՅՅ ԲՅՅՅՅՅՅՅ, Յ ՎՅՂԱՅՅ ՅՅՅՅՅՅՅ, ԱՅՅ ԲՅՅՅՅՅՅՅՅ
 ԶՅ ԲԻ ԱՅՄԻՅ. ԵՅՅՅ ՅՅ ԸՅՅԻ: ԶՅ ՈՒՅՅ ՎԻՄԻ ՎՅԻՅՅ ՄԵԻՎՅՅ ԶԱՄՅՐՅՅՅ,
 ԲԵՅՐՅՅՅՅՅ ԲՅՅՅ ԲԻ ԱՅՄԻՅ, Յ ՎՅԻ ՈՒՅՅՅ, ԱՅՅ ՅՄՅՅՅ ԲՅՅՅՅ ԶԱՄՅՐՅ

Ե +ՅՅ ԾՄ+ՄԻ ԲԵՅԵՓԻԸՄՄՅՅ, Ե ՎՃՆՈՒՄՆ ԿՐՅՅ ՄԻՇԲՃ Ե Վ+ՋԻ Ե+ՈՒՅՄԻ,
 Ե +ՅՅ ԾՄ+ՄԻ ԿՐՅՅ ՎՅԵՅ ՄԻ+Յ, ԱԻՅ ԿՅԵՃ ԲԵՅՋՄԻՎՈՒՄՆԵ, + ՈՐԸՎՅՅ
 ԲՅՃՄ+ՄԻ, ԲՃԳՄՅՅՅ ԶՋ+ՄԻ. Ե +ՅՅ Ե+ՈՒՅՄԻ ԿՐՅՅ ԾՄՅՐՅՅ ՄՅՅ Վ ԲՅՄՅ
 ԲՃՄՅՄԻ, Ե +ՅՅ ԲԵՅՈՒՄ ՄԱՆՅ ՄՅՅ Բ+ ՋԻՃԵ+ԲՅՅ, + ՈՐԸՎՅՅ ԲՅՃՄ+ՄԻ,
 ԲԱՋՄ ՄՅ ԲՅՈՒՅ. ՈՐԸՎՅՅ ՄԵԲՅՄԻ Ե ԸՈՒՅՅՈՒՄՄԲ+ ԶՋՄԻ. ՈՐԸՎՅՅ ԲՅԵԻ- 5
 ՎՐՅՅՄԻ, ՈՐԸՎՅՅ ԲՅՈՒՎՃՈՅՄԻ Ե ԲՅԵԵՈՅՄ ՋՅ, ԲՅ ՈՒՅՅԸԵԻ+ՈՒՅՅՄ ՋՅ, Ե
 ԲՅՅՄՅՄԻ ՋՎՅՅԵ ՋՅ, Ե ԲՅԵԻ+ՈՒՅԵԻ+ՃԻՄ ՋՅ, ԲՅ ՈՒՅՅՅ ՎՋՐՅՄՅՐ+ՅՄԻ.
 ԲՅԵԻ+ՈՒՅՅՄ ՋՅ Զ ԲՅԲԵԻ+ՎՈՒՅ, ԵԻ+ՈՒՅՅՄ ՃՅ ՋՅ Զ ՃՋՄՅՐԱ. ՎՋՅ ՄԵԲՅՄԻ
 Ե ՎՋՅՄՅ ՎՅԵՅՅՄԻ. ՎՋՅ ՅՐԻՎ+ՅՄԻ, ՎՋՅ ԲՅՋՄԵԻ+ՈՒՅՄԻ. ՈՐԸՎՅՅ ԲՅԻՅՈՅՅՅ
 ԲՅՅՄԻ+ՈՒՅՄԻ. +ՅՅ ԲԵՅԵՓԻԸՄՄՅՅԱ ՃՋԲԵԻ+ՈՒՅՄՅ ՋՅ, +ՅՅ Ե+ՈՒՅՄԻ Ե+ՈՒՅ- 10
 ԵՄՄ ՋՅ, +ՅՅ ԶՈՅԻՅ ՅՄՈՒԻՐՅՄԻ. ՅՄ ԿՅՋՄՆ ԸՅ Ե+ՈՒՅՄԱՎ+ՅՄԻ, Ե ՅՄ
 ԿՅՋՄՆ ԲԵՅԵՓԻՅՅՄԻ. ՅՅՈՒ ՃՅ ԲԵՅՈՅՄԻ, ՅՅՅ ՋՎԵԻՅՐՅՅ ԶՋՄԻ, ՄԻՅՈՒ
 ԿՅՋՄՅՅՅ ԲԵՅՋՄԻ+ԲՅՄԻ. ՅՅՈՒ ԸՅԵԻ ՄՈՒՈՅՐԻՎԻ, ԿՅԻ+ԿՅՈՒԵԻ ԱԻՅ ՄՈՒԻ-
 ՈՅՐԻՎԻ, Ե ՄՅՄՈՒԵ Ե ՄՅՈՒՅՋՄՅՅՎԻԵԻ (ԱԻՅ) ՄՈՒՈՅՐԻՎԻ. ՅՅՈՒ ԸՅԵԻ
 ՄՅՅԻ, ՅՄՎԵԿՅԵԻ, ԱՅՅ ԸԱԵՅ ՅՄԵՓԻԸԻ+Ա. ՎՃՆՈՒՄ ԸՅ ԲՅՐՅՅ ՈՒՎ+ՈՒՅՄԻ 15
 Վ ԲԵՄՄԿՅ, + ՄԻՅՈՒ ՈՅՎՅՄԻ Ի ՈՅՎՅ. ԲՅՐՅՅ ՃՅ ՈՐԻՐ ՅՄ ԿՅՋՄՆ, +
 ՄԻՅՈՒ ԲՅՈՐԻՐ, ԱԻՅ ԲՅՈՐԻՐԻ ԸՅԵԻ. ԲՅՐՅՅ ՃՅ ԲԵՅՃՅՎ+ՅՄԻ ՎՅԵԻ, ՅՐԻՎԻ-
 ԲՅՅ, ՈՐԸՎԻՎԻ, ՄԵՅՅ ՋՅՅ. ԸՅՈՒՄԻ ՃՅ ՎՋԱԵԻ ԶՋՄԻ ՈՐԸՎՅՅ.

POZNAM. Na str. 84 ř. 13 v rp. Կ+ՋՄՅՅ ԲԵՅՈՋՄԻ+ՅՄԻ, tak i ve vyd. 1483
 a 1528, ovšem mylně, řec. τὸ ἐκ μέρος καταργηθήσεται, vulg. evacuabitur quod ex
 ex parte est.

21. Z misálu Benátského 1528.
 MATTH. XIII, 24—30.

ՄԻ ՅՐՅ ՎԵՏՄՅ ԵՅԿՅ ՃՋՅՋԻ ՅԿՅՐՅԻՅՄԻ ՋՎՅՅՄԻ ԲԵՅՄԿՅ ՋՅՐ: ԲՅ-
 ՈՒՅՐՅՅ ԶՋՄԻ ՎԱՋԻԵՋՄՅՅ ԲՅՃՅՋԻՅՅ ԿՈՅՎԱԻՅ ՋՃԱՎՄՅՅՄՅՅ ՈՅՃԵՅՅ ՋՅՄՅ Բ+ 25
 ԲՅՐՅ ՋՎՅՅՅ. ՋՐԱՄՅ ՃՅ ԿՈՅՎԱԻՅ, ԲԵՅՈՅՅ ԲՅԲԵՅՃԱՄՅՈՒ ԶՅՅ, Ե ՎՋՃԱ
 ԲՈՅՎԱՈՅՅ ԲՅ ՋԵՃՈՒՅ ԲՄՅՐՅՎՅ, Ե ՅՄՆՈՅ. ՅՅՈՒ ՃՅ ՎՈՒԵԻՋՅՅ ՄԵԻՎԻ,
 Ե ԲՈՅՈՒ ՋՄՎՅԵՅ, ՄԻՅՈՒ ԱՎՅՄՅ ՋՅ Ե ԲՈՅՎԱՈՅՅ. ԲԵՅՋՄՅՐՈՒՄՅ ՃՅ
 ԵԻՃՅ ԻԻ ՅՄՄՅ ԿՅՈՒՈՅ, Ե ԵՃՄՅ ՅՄՅ: ԿՅՋՐՈՅ, ԲՅ ՈՒՅԵՅ ՈՅ ՋՅՄՅ
 ՋՃՈՒ ԶՋՅ Բ+ ԲՅՎԱ ՄՎՅՅՅ? ՅՄ ԻՅՈՅ ՅՃՅ ԾՄ+Մ ԲՈՅՎՅՈՅ? ՅՐ ՃՅ 30
 ԵՅԿՅ ԾՄԻ: ԲՅԲԵՅՃԱՄՅՈՒ ԿՈՅՎԱԻ ՋՄՎՅԵՅ. ԵԻՃՅ ՃՅ ԵՃՄՅ ՅՄՅ: ԵՅՎՅՄՅ
 ՈՅ, ՈՒ ՄԻՈՒՄՅ ՃՋՐՈՅՎՅՄԻ Զ? ՅՐ ՃՅ ԵՅԿՅ: ԲՅ, ՅՈՒ ԻԻՅՅ ՎՋՄԵԻԻՐՅՅ
 ԲՈՅՎՅՈՅ, ՎՋՄԵԻՐՅՄՅ Մ ԲՅՄՅ Ե ԲՄՅՐՅՎՅ. ՅՋՄԻՎՅՄՅ ՅՃՅ ԻՅՐՅ
 ԵԻՋՄՅ ԵՃՅՅ ՈՅ ՃՅՄՎՅ, Ե ՎԻ ՎԵՅՄՅ ՃՅՄՎՅ ԵՅՅ ՃՅՄՅՈՒՅՄԻ: ՈՒՅ-
 ԵՄՄՅ ԲԵՃՈՅՅ ԲՈՅՎՅՈՅ, Ե ՋՎՅՅՅՄՅ Զ Վ ՋՐՅՐՅ Բ+ ՋԻՃԵ+ԲՅՅ, ԲՄՅ- 35
 ԲՅՎՅ ՃՅ ՈՒՅՅՅՄՅՅ ՎԻ ՃՅՄՐՅՎՅ ՄՅՐ.

MATTH. XX, 1—16.

ՄԻ ՅՐՅ ՎԵՏՄՅ ԵՅԿՅ ՃՋՅՋԻ ՅԿՅՐՅԻՅՄԻ ՋՎՅՅՄԻ ԲԵՅՄԿՅ ՋՅՐ: ԲՅ-
 ՈՒՅՐՅՅ ԶՋՄԻ ՎԱՋԻԵՋՄՅՅ ԲՅՃՅՋԻՅՅ ԿՈՅՎԱԻՅ ՅՄՄՅ ԿՅՃՈՒՅ, ՅՅՅ ՃՈՅՈՅ

POZNAM. Na str. 94 ř. 23 jméno *բաճարատ* psáno tak, že poslední + postaveno nahoře nad v: podle toho předposlední + platí, jak často, za i: *բաճարատ*.

4. *Setník Ivanov dáva klášteru sv. Mikuláše pozemnost v Bašce. L. 1413, 11 Dubna.*

5 **ՌԱՄԻ ՆՅՈՒՅՈՒՄԻ** .**Գ.Յ.Մ.Գ.** **ՄՅՈՒՅՎԻ** **ԻՐԵՆՈՒ** .**Ի.Գ.** **ՈՒՍԻ.** **Ի** **ՄՅ ԸՅԹՅ**
Յ **ՍԻ** **ԸԻՄՅՅ** **ԲԵՃՈՒ** **ԲՅՈՒՅՈՒՅՎՅՈՒՄ** **ՎՈՒՅՅԻՅ,** **Յ** **ԲԵՃՈՒ** **ՆՅՈՒՅՈՒՅՎՅՈՒՄ** **ՅՎԻ-**
ԲՅՈՒՄ **ԻՅՄՅՅՎՅՅՅՈՒՄ** **ԲՈՅՎԻՅՅՈՒՄ** **ԸԻՄԻՅՈՒՄ,** **Յ** **ԲԵՃՈՒ** **ԶՅՈՒՅՎՅՈՒՄ** **ԲՅՄՅՅՈՒՄ.** **Յ** **ԲՅՈՒՅ**
ԲՅՈՒՄ **ԸՅՆՅ** **ՈՒՅՅՅ** **ՄՅՅՅ** **ԲԻՎՅՈՒ** **ԶՅՍԻ** **ԲՅՈՒՅՈՒՅՎՅՈՒՄ** **ՎՈՒՅՅԻՅ,** **Յ** **ԲՅՄՅՈՒ**
 10 **ԶՅՍԻ** **ՃԻՅՎՅՈՒՄ,** **Յ** **ՎՅՈՒ** **ԶՅՍԻ** **ՄԻՄՅՅՅՍԻ,** **Յ** **ՄԻՄՅՅՅ** **ԸՅՈՒՅՍ** **Յ** **ՈՒՅՅՅՅ.** **Յ**
ԲԵՃՈՒ **ԶՅՈՒՅՎՅՈՒՄ** **Յ** **ՄՅՅՅՈՒՄ** **ՎՅՄՅՅ** **ԲՅՈՒՅՎՅՈՒՄ** **Յ** **ՈՒՅՈՒ** **Յ** **ՈՒՅՅՅՅՈՒՄ** **ԶԻՄԻՅՅԻ**
ՅՎԻՅՅՅՍԻ **Ի** **ԶՅՍԻ** **ԲՅՄՅՈՒ** **ԲԻՎՅՅՅՅՅՅՅՅՅՅՅ** **ԸՅՍԻՄՅՅՅ,** **ԶԻ** **ՎՅՅՅՅ** **ՅՎՅՅՅՅ** **ԸԻՄԻՅՅ,**
ՆՅՈՒՅՈՒՅՎՅՈՒՄ **ՅՎԻՅՅՅՅ** **ՎՅՅԻՅՅՅՅ** **ԶՅՅՅՅՅՅՅ** **ՄՅՅՅՅՅՅ** **ՄՅՅՅՅՅՅ** **ՈՒ** **ՆՅՅՅՅՅՅ,** **ԻՅ** **ԸՅՄՅՅ**
ՍԻ **ՄՅ** **ՎՅՅՅՅ,** **Յ** **ԲՅՈՒ** **ՎՅՅՅՅՅՅ** **Յ** **ԲՅՈՒ** **ԵՅՅՅ,** **ԻՅ** **ՅՅՅ** **Յ** **ԻՅ** **ԸՅՅՅ,** **Ի.**

15 **ՈՒՍԻՅՅՅ** **ՈՒՅՅՅ,** **ԻԻ** **Յ** **Վ** **ԻՅՍԻՄՅՅԻՄՅՅ** **ՍԻ** **ՈՒՅՅՅ** **ԸԻՄԻՅՅ,** **ՆՅՅ** **ԶՅՅՅ**
Վ **ՅՅՅ** **ԶՄՅԻՅՅ.** **Ի** **ԻՅՍԻՅՅՅՅ** **ԶՅՅ** **ՄՅՅ** **ՅՅՅՅ** **ՈՒՅՅՅ:** **ԲԻՅՅՅՅՅ** **ԻՅՍԻՅՅՅ**
Յ **ՎՅՅՅՅՅՅՅՅ** **ԶՅՅՅՅՅՅ** **ՄՅՅՅՅՅ** **ԵՅՅՅՅՅՅ** **ՅՅՅՅՅՅՅ** **Ի** **ՈՒՅՅՅՅՅ** **ԻՅՍԻՅՅՅ**
Յ **ՅՅՅՅՅՅՅ** **ՈՒՅՅՅՅ** **ՅՅՅՅՅ** **ՄՅՅ** **ՅՅՅՅ** **ՈՒՅՅՅՅ.** **Ի** **ՄՅՅՅՅՅ** **ԻՅՍԻՅՅՅՅ** **Յ** **ՈՒՅՅՅՅ**
ՎՅՅՅՅՅՅՅՅ **ԶՅՅՅՅՅՅ** **ԶՄԻՅՅ,** **Յ** **ԻՅ** **ԶՅՅ** **ԻՅ** **ԲԻՅՅՅՅ** **ԻՅՍԻՅՅՅՅ.** **Յ** **ՈՒ** **ԲԻ**
 20 **ՎՅՄՅՅ** **ԲՅՅՅՅՅՅ.** **Ի** **ՄՅՅ** **ՅՄ** **Յ** **ՈՒՅՅ** **ՈՒ** **ՎՅՅՅՅՅ.** **Ի** **ԻԻ** **ԶՄՅՅՅՅ** **ԸՅ** **ԶՅ**
ԲՅՅՅՅՅՅ **Յ** **ԲՅՅՅՅՅՅՅ** **ԶՄՅՅՅՅՅՅ** **ՄՅՅՅ,** **ԻԻՅ** **ԶՅ** **ՈՒ** **ՆՅՅՅ** **ՅՅՅՅՅՅ,** **ԲՈՒՅՅՅ**
ԲՅՅՅ **Մ:** **ՈՒՅՅՅ.** **ՅՈՒ** **ԻՅ** **ԲՅՅՅ** **ՅՄՅՅ** **ԲՅՅՅՅ** **ԲՅՅՅ** **ՆՅՅՅՅՅՅ,** **ԲԵՃՈՒ** **ԻՅ**
ԸՅՅՅՅ **ԲԻՅՅՅՅ** **ԲՅՅՅՅՅՅ,** **Ի** **ԲՅՅՅ** **ԶՄՅՅՅՅ.** **ԻԻ** **ԲՅՅՅ** **ԲՈՒՅՅՅՅ** **ՎՅՅՅՅ** **ԲՅ,**
Ի **ՄՅ** **ԲՅՅՅՅ** **ՄՅՅՅՅ** **ԶՄՅՅՅ.**

25 **Ի** **Ճ** **ԶՄԻՅՅՅ** **ԲՅՅՅՅՅ** **ՅՎՅՅՅՅ** **ԸԻՄԻՅՅ** **ԸՅՆՅ** **ԲԻՅՅՅՅՅ** **ՄՅՅ,** **Յ** **ԲՅՅՅՅՅ**
Յ **ԲՅ** **ՈՒՅՅՅՅՅՅՅ** **ՎՅՄՅՅ** **ԲՅՅՅՅՅՅՅ,** **ԲԻՅՅՅ** **Յ** **ՎՃԻՅ.**

5. *Zela manželka Kabloviće dáva klášteru sv. Spasitele pozemnost v Bašce. L. 1414.*

Մ **ՅՄՅ** **ԸՅՅՅՅ** **ԻՄՅՍԻ.** **ՌԱՄԻ** **ՆՅՈՒՅՈՒՄՅՈՒՄ** **Գ.Յ.Մ.Գ.** **Մ(ՃՅՅՅՅՅ)**

80 **Ի** **ՄՅ ԸՅԹՅ** **Յ** **Վ** **ԸԻՄՅՅ** **ԲԵՃՈՒ** **ԶՅՅՅՅՅՅ** **ՅՎԻՅՅՅՅ,** **ԲԵՃՈՒ** **ԲՅՈՒՅՈՒՅՎՅՈՒՄ**
(ՎՈՒՅՅԻՅ) **Յ** **ԲԵՃՈՒ** **ՅՎԻՅՅՅՅ** **ԻՅՄՅ(Յ)ՎՅՅՅՅՅՅ** **ԲՈՅՎԻՅՅՅՅ** **ԸԻՄԻՅՅՅՅ,** **Յ** **ԲԵՃՈՒ**
ԶԻՄԻՅՅՅՅ **ԲՅՄՅՅՅՅ** **ԲՅՅՅՅՅՅՅՅՅՅՅՅ,** **Յ** **ԲԵՃՈՒ** **ԶՅՈՒՅՎՅՈՒՄ** **ԲԻՅՅՅՅՅՅ** **ԶՅՅՅՅՅՅ**
ՃԻՅՅՅՅՅՅՅ, **Յ** **ԲԵՃՈՒ** **ՅՍՅՅՅ** **ՈՒՅՅՅՅՅՅ** **ՄՅՅՅՅՅ,** **ԻՅ** **ԸՅՆՅ** **ՅՍՅՅ. Յ** **ԲԵՃՈՒ**
ԲՅՅՅՅ **ՈՒՅՅ** **ՅՅՅՅ** **ԸՅՅՅՅՅՅՅ** **ԻՅՅՅՅՅՅՅՅ** **Յ** **ՈՒՅՅՅ** **Յ** **ՈՒՅՅՅՅՅՅՅ** **ՆՅՅՅՅ-**
 85 **ՍՅՅՅՅ** **ԶՄԻՅՅ** **ԻՅՅՅՅՅՅ** **ԲՅՅՅՅՅ** **Յ** **ՅՅՅՅՅՅՅ** **ԶՅՅՅՅՅՅ** **ԶՄԻՅՅ** **ԶՅՅ-**
ՍՅՅՅՅ **ԶՄԻՅՅ** **Ի.** **ՈՒՅՅՅՅ,** **ԻԻ** **Յ** **Վ** **ԻՅՍԻՄՅՅԻՄՅՅ** **Վ** **ՈՒՅՅՅ** **ԸԻՄԻՅՅ** **Վ** **ՅՅՅ**
ԶՄՅՅՅՅ. **Ի** **ԻՅՍԻՅՅՅ** **ԶՅՅ** **ՄՅՅ** **ՈՒՅՅՅՅ** **ՎՅՄՅՅ** **ԲՅՅՅՅՅ:** **ԲԻՅՅՅՅՅ** **ԻՅՍԻՅՅՅ**
Յ **ՈՒՅՅՅՅ** **ԵՅՅՅՅՅՅ** **ՅՅՅՅՅՅՅ** **ԶԻՄԻՅՅՅ** **Ի** **ՅՎԻՅՅՅՅՅՅ**

ԿՅՐՅՆԵԿՆԵՆԻ ՈՒ ՆՅԵԿ. + ՄՆԵՅՄՆԸ ԻՅՔԻՓՅՔԻ Զ ՆՈՅՈՒՄ ՄՅ ՆՅՄՈՅ ՎՅՄՅ ԲՅ-
 ԶԻՔՅ ԲՅՄՈ ՅՐԻԿՅ, ԻՅ ՆԵՅ ԶԻՅՈՅ ՎՅԶՅԻՅ, Յ ԻՅ ԶՅ ԻՅ ԲԵԿՎՅՅ ԻՅՔԻ-
 ՓՅՔՅ. + ՓԵԿՄՆԸ ՎՅՄՅ ԲՅԶԻՔՅ ԶԲԵՅՄՅ ՆԻԵՅ ԶԶՅ ՆԻՆՅ Յ ՆԻԵՅՎԻՆՅ
 ՔԻՅԲԵՅՅ ՆԻ ՎԵՅԻՎՅՅ ԶՎՅՄՅ ԶԲԻԶԻ Յ ՆԻ ՓԵԿՄՆԸ ՎՅՄՅ ԲՅԶԻՔՅ ՆՅՈՅ
 ՎՅՄՅ ԲՅԶԻՔՅՅ ԸՄՓ. ՆՅԸԵԿԻ ԶՅ(ՆՈՅՅՔՅ), Յ ՎՅՄՅ ՄՅՆԻ ԶԶՅ Ը ԲԵՅՅՈՅՅ
 ՎԻ ԶՎՅՅ ՄՅՈՅՄՎՅ, Յ ՔՅՅ ՄԵԿՄՎՅԿԻ. Յ ՅՈՒ ՔՅՔԻ ԲԻՅՅՈՒ ՓԵԿՄՆԸ ՎՅՄՅ
 ԲՅԶԻՔՅ ԶԶՅ ՎՅՈՒՔՅ ՄՅՅ ՆՅՄՈՅ ՎՅՄՅ ԲՅԶԻՔՅ ՆԵԿԻՄՄՅ Յ ՅՅՅՅՎԻՄՅ
 ՎՅԻՅ ՎՅԻՅՄԻ, ԻԻՅ ՎՅՅ ԶՎՅՅ. Յ Զ ԶՅ (ՅԸՆՅ)ՆԻՆՅ ԶՅՈՒՄ ՎՅՄՅ ԲՅԶԻՔԻ,
 ՆԻ ԶՅ Յ ՆԻ ԶՎՅՅԿԻ ԶԶՄԻՆՅԿԻ, ՓԵԿՄԻՅ ՎՅՄՅ ԲՅԶԻՔՅԿԻ Յ ՔՅԿԻ ԶԶՄԻ-
 ՆՅԿԻ ԸԵԿԻՅՄՅ Յ ՅՈՒԸԵԿԻՅՄՅ ՅՈՒ ՎՅԿԻՅՅՅ ԳՈՅՎՅԻԿ, Յ ԶԲԵՅՄՅ ՄՅՅՄՅ
 ՔՅՔՅՅՄՅ, ՎԻ ՔՅՔՅ ԶՄ. ԸՅՆԻՔԻՎԻ ՄՆԻԶՄՅԿԻ Յ ՄՔՅՔԻՅՅ, ՅՈՒ ԻՅ ՔՅՔՅ
 ՅՄՅՅ ԲԵՅՄՅ ԲՅՈՒ ՆՅԶԲՈՅ Յ ՅՐԻԿՅՔՅ, ԲԵՏՈՒ ԻՅ ԸՅՈՅ ԲԵԿՎՈՒ ԲՅՄԻՔԻ,
 + ԲՅՈՒ ԶՄԵԿՅ. ԻԻ Բ(ՅՔ)Ի ԲՆԻՎՅՔԻ ՎՅՈՒ ՔՅՔՆԻՎՅՔԻ, + ՄՅ ԲՅԶԻՄՅ
 ՄՎՅԿԻՅ ԶՄՅՅ.

† Δ ԶՄԻՔԻՎԻ, ԲՅԶԻՎԻ ՅՐԻԿՅՔՅ ԸԻՄԻՅ, ԸՅԿԻ ՔԻ ՎՅՅՄԻ ՄՅՄԻ, Յ ԻՅ
 ԲՅԶԻՅԻ Զ ՆԻ ԲԵՅՄՔՅ ԶԸՅՔ ԶՄԵԿՅ, Յ ԲՅ ՆԻՅՅՅՅՅ ԶՅՆԻՎԻ ՎՅՄՅ
 ԲՅԶԻՔՅԿԻ, ԲԵԿՅՅ Յ ՎՅՅՔՅ.

6. *Ivan Kušević farář Bašský dáva klášteru sv. Spasitele pozemnost v Bašce.*
L. 1420, 1 Máje.

ՅԵՏՄԻ ՆՅԶԲՈՒՔԻ Գ.Յ.Յ. ՄԱԶՅՎԻ ՄԻՏԱ ԲԵԿՎՅ ՆՔԻ ՔԻ ՎՆԻՆՅ. + ՅՅ
 ՄՅ ԸՅՈՅ Զ ՎԻ ԸԻՄԻՎՅ ՔԻ ՆՅՈՅ ՅՎԻՔԻ ԻՅՄՅՅՅՅԻ ԲՆՅՎԻՔԻ ԸԻՄԻՅՅԻ,
 ԲԵՏՈՒ ԲՅՈՒՔՅՅՅՔՅՄԻ ԲՅՄՆԵՄԻ, Յ ԲԵՏՈՒ ԶՅՈՅՅՅՄԻ ՔՅՅՄԻ ԲՅՅԿԻՅՅՅՅՅՄԻ,
 Յ ԲԵՏՈՒ ԲԵԿՎՈՒՅՄԻ ՆՅՅՅՄՅՄԻ ԶՓՅՅՅՏՏՈՒՅՄԻ ՆՅԶԲՈՅՅՔԻ ԸՅԶԻՅՔԻ. Յ ԲՅՈՅ
 ՔՅԿԻ ԶՎՏՈՒՎՅ ԲՅՄՆԻ ԶՅՔԻ ՏԻՅՎՈՒ, Յ ԶՄԻՔԻՎԻ ՎԵԿԻՅՅՅԻ ԸՅՅՎԻՄՅՅԻ
 ԶՅՔԻ Յ ՆԵՅՅՅ. Յ ԲԵՏՈՒ ՄՅՅՅՄՅ ՎՅՄՅ ԲՅԶԻՔՅՄՅ Զ ՆԻՆՅ Յ ՆԻԵՅՎԻՆՅ
 ՅՎԻՔԻ ԻՅՄ(Յ)ՎՅՅԻ ԲՆՅՎԻՔԻ ԸԻՄԻՅ ՆՅԶԲՈՅՅՔՅ ՓԵԿ ԻՄՅՅՓԻՔՅ ԲԵՅՅԵՅ
 ԶՎՅՄԻՅՅ ԶԲԻԶԻ ԶՈՒՔՅ ՆՅՄՈՅ, ԻԻ Զ ՎԻ ՆԵԿՅ ԸԻՄԻՅՅ, ԻՅՅ ԶՅ ՆՅ-
 ԸՅՆ ՅՐԻԶԻ. + ԻՅՔԻՓՅՔՅ ԶՅ ՄՅ ՆՅՄՈՅ: ՔԻՅԲԵԿՅՅ ԻՅՔԻՓՅՔԻ Զ
 ՆՅՄՈՒ ԶՎՅՄԻՅՅ ԶԲԻԶԻ ՓԵԿՄԻՅԿԻ, ԻՅ ԶՅ ԻՅՔՅՅՅ ՅՈՒ ՔՅՏ ԻՅՅԻՔԻՅՅՔԻ
 ԸԵԿՄԻ, ՎԻՆՅ ԲՅՅ. + ՆԵՅՅՅՅ ԻՅՔԻՓՅՔԻ Զ ՆՅՄՈՒ ՆՅՅՅՅ ԶՅ ՓԵԿՄԻՅԿԻՅԻՅԻ,
 ԻՅ ԶՅ ԻՅՔՅՅՅ ՅՈՒ ԻՅՆԻՎԻ Յ ՅՈՒ ՄՅՅՅՅՅ Մ ՔՅՅԻ ԸԵԿՄՔ. + ՄՆԵՅՄՅ
 ԻՅՔԻՓՅՔԻ Զ ՄՅՏՄԻ ԶՎՅՄՅ ՆՅՅՅՅ ԶԻՆՅՅՅՅ. + ԳՅՄ(Վ)ՆՅՄՅ ԻՅՔԻՓՅՔԻ
 Զ ՆԻ ՆՅԵԿ ԶԻՆՅՅ ԸՅՅՅՅ ՆՅՄՈՒ ԵՅՅՅՅՅՅ ԲՆՅՎԻՔԻ, Յ ԻՅ ԶՅ ԻՅ ԲԵԿՎՅՅ
 ԻՅՔԻՓՅՔՅ. + ՓԵԿՄՆԸ ՎՅՄՅ ԲՅԶԻՔՅ ԶԲԵՅՄՅ ՆԻԵՅ ԶԶՅ ՆԻՆՅ Յ ՆԻԵՅ-
 ՎԻՆՅ ՅՎԻՔՅ ԻՅՄՅՅՅՅՅ ՎՅՄՅ ԲՅԶԻՔՅՄՅ Գ. ՆՅՅԻՄՅՅ ՔԻ ՆՅԿՄՅ, ՅՈՒ ԻՅ
 ԻՅԿԻ ԲՅՔՅՅՅ Զ ԻՅՔԻՄՅՔԻՄԻ ԲՆՅՎԻՔԻ ՎՅՄՅ ԲՅԶԻՔՅ, ՆԻ Զ ԲՆԻՎՅՔԻ. Յ ՅՈՒ
 ՔՅՔԻ ԲԻՅՅՈՒ ՆՅԶԲՈՅՅՔԻ ՓԵԿ ԻՄՅՅՓԻՔԻ Յ ՓԵԿՄՆԸ Յ ՎԵՅԻՎԻ ՎՅՄՅ
 ԲՅԶԻՔԻ ԶԶՅ ՎՅՈՒՔՅ ՄՅՅ ՆՅՄՈՅ ՎՅՄՅ ԲՅԶԻՔՅ ՅՈՒՆԻՄՅ Յ ԲՅՈՒՆԻՄՅ

b) Zápis Štěpána Dokšina.

• 4. 3. 1. 6. M323V4 M4614+.

ՄԻ ԾՄՅ ԵՅՏԵՅ ԿՄՅՔԻ. Ա ՎՄՍՅՓԿԻ ԶՅՔԻ ՆՅԻՄՅԻ Ե ԸԵՆԵՆԵԿԻ, Յ
 Զ ՄՅՅՄ ԶՅՔՅՎՅՅՄ ՅՎԿՅՄ ԶՅՔՅՄ ԵՅՄՍՅ ՎՅՄՅՅԿԻ, Յ Զ ԲՅՄԵՅՄ ԶՅՔՅՄ
 ԵՅՄՍՅՔՅՄ, Յ ՄՅՆ ՎՅՆՅՔՅՄ Յ ՆՅԸԵՅՄ ՎՅՆՅՄԻ ՄՅ ՆԿՅՄՅ ՎՅՆՅՄՍ ՎՅԿ-
 ԻՅՄՅ, ԲԵՅՆ ԻՅՆ ԶԸԿԿԻ ՄԿ ՆՅՂՄԻ ԲԵՆՆՅՄ, ՆԿ Ա ՎՄՍՅՓԿԻ ՎՅՄՅ ԲՅ-
 ԶԿՅ, ՎՅՆՅՎԻ ՄՅ ՄՅՆՅՅՆՅՅՅ ԶՄ ՓԵԿՄԵ, ՆԿԿԻ ՄՅՅ ՆՅՄՆՅ ՎԻ ՆԿՅՆՅ
 ԶՎՅՄՅՅ ՄԿԵՅ ԲԿ ՎԵՆԿՅՅՅՅՅ, ՆԿ ՄՅՆ ՄԵՄՎՅՆ Յ ՆԿ ՄՅՅ ՆԵՂՆՅ, ԻԿ
 Յ ՆՅՄՆԿ ՎՅՄՅ ՄԵՂՂ ԶՎՅՄՅ ՄԿԵՅ, ԻՅ ՄԵՂՂ ՄՅՆՅ ՆԵՂՂՅՅ ԲՅՆԿԿԻ,
 ՄՅՅՅ ՆՅՆՅԿԻ ՆՅ ԶՅՆՅԿԻ ՎՅՄՅ ՆՅՅԸԿԻ, Յ ԻԿԻՅ ԻԵՆՅՅ ԶՄՅՅ, ԶՅ ԶՅ 10
 ՎԻ ԻԿՄՅՔՅ ՅՂՅՅՅՅ, ՎԻ ՎՅՆՅՔՅՅ ՆՅ ԲՅՄԿ ԶԸԿՅՔԻՂՅՅԿԻ. ՆԿՔ Յ ՆԿԵՅՔ
 ՎՂՎԻՔՅՄ ՆԿԻՅՔՅՄ. Յ ԻԿՆԿ Բ ՆԿ ՅՆԵՅՅՅ Յ ՅՔՅՆԿ, ՅՔՆՂՂ ԸՅՄՅ ՆՅ-
 ԶՔՅՆՅՔԻ ԲՅՅ ԲՆՅՎԿԻ ԸԵՆԸԵՂՅ. Յ ՄՅ ԸՅ ԲԵՅՆԻ ՆՅԸԵՅՄՅ ՄՅՆՅՅ,
 ՆՅՂՔՅՆՅՔՅՄ ԻՂԻՄՅՆՅՄ, Յ ՆՅՂՔՅՆՅՔՅՄ ՅՎԿՅՄԻ, Յ ՆՅՂՔՅՆՅՔՅՄ ԲՅՅՄ
 ՆԿՔՅՅՅՅՅ, Յ ՆԵՂՂՅՅՅՅ ԲՅՆԿԿԵՄԻ Յ ՄԿՍՅՅՄ ԻՆՅԸՅՅԿԵՅՄ. 15

Կ ՄՅ ԲՅՂԿ ԲԵՅՅՅ ՓՅՆՅՔԻ ԶԻ ՎԵՆԿՅՅՅՅՅ ՅՅՂՄՅ Յ ԲԿԿՅ, ՎՅՆՅՎ
 Յ ԶՆՅՄԿՎԻ ԶՄԻ ՎՄՍՅՓԿԻ ՎՅՄՅ ԲՅՂԿՅՅԿԻ.

12. Závět čili poručenství Tomana Matešiče kaplana Uglanského. L. 1466,
 22 Dubna.

ՄԻ ԾՄՅ ԵՅՏԵՅ ԿՄՅՔԻ. ՆՅՄԻ ՆՅՂՔՅՆՅՅԻ • 4. Յ • 3. ՄԿ ՆՅՄԻ 20
 ՄՅՄԿԻ, ԶՅՔԻ ՄԿՍՅՄՅՅ ՄԿՎԵՅՎՅՅԿԻ, ԻԿՆԿ ԶՄՅՆԻ ԲՅՅՄՍ ՎԻ ԵՅՄԻ, ՅՅՅՔՅՆԻ
 ՄՅՅ ՄԿՂՄԿՄՅՔԻՄԻ. Յ ՅՅՔՅՅ ՆՅՄԻ ԲՅՄԵԿ ԸԵՆՅՔՅՅՅԿԻ ԶԻՎՅՅՅԿԻԿ ՄՅՆԿ
 ԻՅՄԿԵՅՅԿԻ, Յ ՄՅՆՅՔ ԶԻՄՅՔԿԿԿ ԶՅՔԿ, Յ ԲՅՄՅ ԲՅՄՎԿԿԻ ՎԻՂՅ ՄՅՅ
 ՎԻ ԵՅԿԿԿԻ. Կ ՄԿՍՅՅԻ ՄՅՔ ՅՅՔՅՅ ԵՅՆԻ ՄՅՅ ՎԿ ՄՅ, ՅԿ ՅՅ ԲՅՂԻՄՅՄԻ, Կ
 ՎԿ ԶՄԻՄԿՆՅ ՆԿ ԶՅ ԲՅՔԿԿԿ. ՅՅՅ ՆԿ ՅՅ ԶՅ ՆԿ: ԶՅԿԻՔԿ ՆԿԿԿՄԻ • Բ. 25
 Յ ՎԻՂՅ ՄԿՂԿԵՅՔ, ՎԻ ԻՅՅ ԶՅ ՄՅ, Յ ԻՅՄԿՆ, Յ ԶԿԵՔՅՅ, Յ • Վ. ՎԿԿԿ.
 ԸԵԿՄՅՅ ԲԿՎԿՅՅ ՅՅՔՅՅ ԸՅՆՅ. ՄԿԵՄՅՅՅ ԶՅԿԻՔՅ, Կ ՅՎԿՅՅ ՅԻՔՅՅ
 ԶՅԿԻՔՅ, Կ ՎԻ ԶԸԻՄԿՆՅ ՄՅՅ ՆԿ ԶՅ ԲՅՔԿԿԿ. ԲՅՂԻՎԿԿԻ ՎԻ ԶԻՎՅՄՅ
 ՄԿԵՅՔ • Կ ՆՅԿԿՄԻ, ՆԿ ԶՅ ՅՅՅՅՅ ՓՅՆՅՅԿԻ ԲԿ ԶՆՄԿԿԻ ԶՎՅՄՅՅԿԻ ԲՅՂՂ,
 Կ ՎԻ ԶԻՎՅՄՍ ՅՄԻՔՅՅՄԻ • Ն. ՆՅԸԿԿԻ ՎԻ ԻԵՆՅԻ, ՎԻ ԶՎՅՄՅՅ ԶԻՄՅՄՅՔ • Կ. 30
 ՆՅԿԿՄԻ, ՆՅՄԻ ԲՅՄԵՅ ԵԵԿՅՅՅՅԿԻ ԲՅՂՅՔՅ ԵԿԻՔՅ ԲԿԸՅԿԿՅ Յ ԸԿՎԻՎՅՅՅ
 ՄԿՆՅ, ՆՅՄԻ ՂԿՅՅ ԵԿԻՔՅ ՎԻՆՅՂՄՅ, ՆՅՄՅՅՅՅ ՎՆԿԿԿԿԿ, ԶՅԿԻՔՅ Յ
 ԸՅՆՅՅՅՅ, ՆՅՄԻ ԲՅՔ ԸԿՄԻՅՅՅՅ • Ը. ԸՆԿԿՅՅՅՅՅ ԲԿԸՅԿԿՅ, Յ ՆԻՎԿ
 ԵՅՅՅՅՅՅԿԻ, ՓԵԿՄԵՄԻ ԲԿ ՅՅՆԿԿՅՅ • Կ. ՄՅՂԻ, ԲԿ ՆԿՆԿԿՎԻ ԵՅՄՅՄԿ • Կ.
 ՄՅՂԻ. Կ ՄՅ ՆԿՎՅ ՆԿ ԶՅ ՆԿՄՅՅ ՆԻ ԵՅԸՅ ՄՅՅ. ԿԻՅ ԸՅ ՅԿ ԶԸԻՄԿՆՅ, 35
 ՆԿ ԶՅ ՆԿՆՅ ՄՅՂՅ ԶՆՅՅՅՅՅ ՆԿ ՆՅՄՅՅ ՄՅՔ. ԲՅՂԿԻ ԲԿ • Յ. Յ • Ը. ՆԻՔՅ
 ԿՐԵՆԿԻ.

ՄՅՅ Յ ՄԿՂՄԿՄՅՔԻՄԻ ՆՅՄԻ ՄՅՄԿԿԿ ՄԿՍՅՄՅՅԿԻ, ԻԿՔՅՆԿԿԿ ՅՅՆԿԿՅՅՅԿԻ.
 Յ ՆԿՔՅՅԿՅՅՅՅ ՆԿ ԶՎՅՅՄԻ ԲՅՅԿՅՅՄԻ, Յ ԲՅՄՎԿԿԿԻ ՆԿ ՎԻ ՄՅՄԻՄՅՅՅ
 ԶԻՎՅՄՅ ՄԿԵՅՅ.





3 2044 019 950 880

